

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ömer GÖKTUR

KUR'ÂN İLİMLERİ BAĞLAMINDA NEML SÛRESİNİN TAHLİLİ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ömer GÖKTUR

KUR'ÂN İLİMLERİ BAĞLAMINDA NEML SÛRESİNİN TAHLİLİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ömer Göktur'un bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YAKA

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Saliha TÜRCAN

Tez Başlığı: KUR'ÂN İLİMLERİ BAĞLAMINDA NEML SÛRESİNİN TAHLİLİ

Tez Savunma Tarihi : 08/01/2024

Mezuniyet Tarihi : 18/01/2024

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “KUR’ÂN İLİMLERİ BAĞLAMINDA NEML SÛRESİNİN TAHLÎLİ” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Ömer GÖKTUR

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Ömer GÖKTUR
Öğrenci Numarası	202052049004
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Kur'ân İlimleri Bağlamında Neml Sûresinin Tahlîli
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2268843758
Rapor Tarihi	10.01.2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 9 Alıntılar dahil: % 28
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 118 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ	7
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	7
1.2. Araştırmanın Amacı.....	7
1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	7

BİRİNCİ BÖLÜM NEML SÛRESİ VE MUHTEVASI

1.1. Neml Sûresi.....	9
1.1.1. Sûrenin Adı	9
1.1.2. Sûrenin Ayet, Kelime ve Harf Sayısı.....	10
1.2. Neml Sûresi'nin Muhtevası	10
1.2.1. Kur'ân'ın Rehberliği	10
1.2.1.1. Kur'ân ve Onun Hidayeti (1-5. Ayetler).....	10
1.2.1.2. Kur'ân'ın Kaynağı (6. Ayet).....	13
1.2.2. Peygamber Kıssaları	14
1.2.2.1. Hz. Musa ve Kıssası (7-14. Ayetler).....	14
1.2.2.2. Hz. Dâvud ve Mirası (15-16. Ayetler)	22
1.2.2.3. Hz. Süleyman ve Karınca Kıssası (17-19. Ayetler).....	24
1.2.2.4. Hz. Süleyman ve Hüdhd (20-22. Ayetler)	27
1.2.2.5. Hz. Süleyman ve Belkıs (23-26. Ayetler).....	29
1.2.2.6. Belkıs'ın Tevhid İnancına Davet Edilmesi (27-34. Ayetler)	31
1.2.2.7. Belkıs'ın Cevabı (35-41. Ayetler).....	33
1.2.2.8. Belkıs'ın Müslüman Oluşu (42-44. Ayetler)	37
1.2.2.9. Hz. Sâlih ve Kıssası (45-53. Ayetler)	38
1.2.2.10. Hz. Lût ve Kıssası (54-58. Ayetler)	41
1.2.3. Bazı Delil ve Alametlerle İnkara Karşı Uyarı.....	44
1.2.3.1. Allah'ın Birliği ve Kudretinin Delilleri (59-66. Ayetler:)	44

1.2.3.2. Müşriklerin Ölümden Sonra Dirilmeyi İnkâr Etmeleri (67-75. Ayetler).....	47
1.2.3.3. Kur'ân ve Nübüvvet (76-81. Ayetler).....	49
1.2.3.4. Kıyamet Alametleri (82-90. Ayetler).....	51
1.2.3.5. Allah'a İbadet ve Kur'ân Okumak (91-93. Ayetler).....	54

İKİNCİ BÖLÜM

NEML SÛRESİNDE KUR'ÂN İLİMLERİ

2.1. Kur'ân İlimlerine Genel Bir Bakış.....	56
2.2. Kur'ân İlimleri Bağlamında Neml Sûresi	57
2.2.1. Fevâtihu's-suver.....	57
2.2.2. Hurûf-i Mukatta'a	59
2.2.3. Esbâbü'n-nüzûl	62
2.2.4. Garîbü'l-Kur'ân	65
2.2.5. Vücûh ve Nezâir.....	70
2.2.6. Mecâzü'l-Kur'ân.....	75
2.2.7. Mübhemâtü'l-Kur'ân	84
2.2.8. Kısasu'l-Kur'ân.....	87
2.2.9. Münâsebetü'l-Kur'ân	90
2.2.10. Müşkilü'l-Kur'ân	96
2.2.11. Tekrâru'l-Kur'ân.....	99
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	107
ÖZGEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s: Aleyhi's-Selam

b.: Bin

bkz.: Bakınız

c.: Cilt

çev: Çeviren

DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

H.z.: Hazreti

MÜİF: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

nşr.: Neşreden

ö.: Ölüm Tarihi

s.: Sayfa

ss.: Sayfa sayısı

sad: Sadeleştiren

sav: Sallallahü Aleyhi ve Sellem

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

tal. : Ta'lik eden

tahk.: Tahkik eden

tsz.: Tarihsiz

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

vd.: Ve diğerleri

vde.: Ve devamı

vb.: Ve benzeri

yay.: Yayınları

ÖZET

Kur'ân tertibine göre 27. sûre olup Mekke döneminde nazil olan Neml Sûresi, Allah'ın varlığı ve birliği, nübüvvet, vahiy kaynaklı Kur'ân, kıyamet ve ahiret gibi temel inanç meselelerinden bahseder. Sûrede, geçmişte yaşayan bazı toplumlar ve onlara gönderilen peygamberler arasında yaşanan hak-batıl mücadelesi anlatılarak insanlara öğüt verilmekte; Sebe' Kraliçesi'nin, Hz. Süleyman'ın davetiyle İslam'ı kabul edişinden bahsedilmektedir. Allah'ın ilim ve kudretini gösteren bir takım kozmik deliller sıralanmakta; bazı kıyamet ve mahşer sahneleri anılarak insanlara karşı açık bir uyarıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Neml Sûresi'nin Kur'ân İlimleri bağlamında tahlil edilmesi ve bu ilimlerin somutlaştırılması amaçlanmıştır.

Çalışma, bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında bu araştırmanın konusu, kapsamı, amacı, başvuru yöntemi hakkında bilgi verilmiş ve kaynakları sıralanmıştır.

Birinci Bölümde Neml Sûresi'nin genel bir tanıtımı yapılmış ve 93 ayeti, başlıklar altında gruplandırılarak bazı kelimeler izah edilmiş ve tefsirine yer verilmiştir. Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Sâlih ve Hz. Lût'un kıssaları anlatılmış; Kur'ân, Peygamberlik ve Kıyamet gibi konulara temas edilmiştir.

İkinci Bölümde ise, Neml Sûresi çalışmanın asıl konusu olan Kur'ân İlimleri bağlamında ele alınmıştır. Bu esnada temel kaynaklardan yararlanılarak her bir ilmin tarifi ve kapsamına yer verilmiş; akabinde Neml Sûresinin o ilimle ilgili ayetleri sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân İlimleri, Kur'ân, Tefsir, en-Neml, Süleyman, Kıssa

SUMMARY

ANALYSIS OF SURAH AN-NAML IN THE CONTEXT OF QURAN SCIENCES

Surah An-Naml, which is the 27th surah according to the order of the Quran and was revealed in the Meccan period, talks about basic belief issues such as the existence and unity of Allah, prophethood, the Qur'an based on revelation, the apocalypse and the afterlife. In the surah, the struggle between right and wrong that took place between some societies living in the past and the prophets sent to them is explained and advice is given to people; It is mentioned that the Queen of Sheba accepted Islam upon the invitation of Solomon. Some cosmic evidence showing God's knowledge and power are listed; A clear warning is given to people by mentioning some scenes of doomsday and apocalypse.

In this study, it is aimed to analyze Surah An-Naml within the context of Quran Sciences and to concretize these sciences.

The study consists of an introduction, two chapters and conclusion parts. In the introduction, information about the subject, scope, purpose, and method used of this research is given and its sources are listed.

In the First Chapter, a general introduction of Surah An-Naml was made and its 93 verses were grouped under headings, some words were explained and their interpretations were included. The stories of Moses, David, Solomon, Salih and Lot were told; Subjects such as the Quran, Prophethood and Doomsday were touched upon.

In the Second Chapter, Surah An-Naml is discussed in the context of Quran Sciences, which is the main subject of the study. In the meantime, the definition and scope of each science are included by using basic sources; Then, the verses of Surah An-Naml related to that science are listed.

Key Words: Quran Sciences, Quran, Tafsir, an-Naml, Solomon, Story

ÖNSÖZ

Kur’ân-ı Kerim, Allah tarafından insanların dünya ve ahiret saadetine ulaşmaları için son Peygamber’e indirilmiştir. Onu anlamak ve ondan hakkıyla istifade edebilmek, onu oluşturan ayetleri anlamaktan geçmektedir. Ayetleri anlamak ise, ondaki konuların siyak-sibakını, nüzul sebebini hatta kelime ve terkiplerini bilmeye bağlıdır. Bundan dolayı nâzil olduğu günden bugüne Kur’ân’ın anlaşılması için yoğun çaba gösterilmiştir. Gerek tefsirler gerek Kur’an ilimlerine dair eserler bu anlama gayretinin semeresidir.

Bazı müfessirler, eserlerinde sûreleri alabildiğine açıklarken bazıları ise, çok uzun olmasından endişe ederek uhdesindeki bilgileri yazmak yerine, zihninde harmanlayıp öz bir tefsir çalışması ortaya koymuşlar ve Kur’ân’ın anlaşılması için gerekli olan bilgileri elde etmek isteyenleri, özel alan olarak yazılan Kur’ân ilimlerine sevk etmişlerdir.

“*Kur’ân İlimleri Bağlamında Neml Sûresinin Tahlili*” başlığını taşıyan bu çalışma, sûreyi fevâtihu’s-süver, sebeb-i nüzul, garibu’l-Kur’ân gibi temel konuları inceleyen özel alanlar ve ilgili eserler ışığında irdelemeyi amaç edinmiştir. Bu çalışmada sûre, sadece ayet tefsiri ya da bir konu etrafında ele alınmayıp sûrede bulunan ve tatbik edilebilecek olan Kur’ân İlimleri kapsamında daha detaylı bir araştırmaya tabi tutulmuştur.

Çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, kapsamı, amacı, yöntemi ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde, Neml Sûresi konularına göre ayrılmış, birtakım kelime izahları yapılmış ve gruplandırılan ayetler, belirli bir çerçeve içerisinde tefsir edilmiştir. İkinci bölümde ise, bahsi geçen sûre, Kur’ân İlimleri bağlamında değerlendirilmiş, temel tefsirlerden ve bu alanda yazılmış olan müstakil eserlerden elde edilen bilgiler, sûrede yer alan ayetler üzerinde somutlaştırılmış ve gerekli izahlar yapılmıştır. Sonuç kısmında ise, varılan netice ana hatlarıyla açıklanmıştır.

Gerek çalışmanın ve isminin belirlenmesinde gerekse başından sonuna kadar bütün süreçlerde, akademik birikimleriyle bana danışmanlık ve rehberlik eden, değerli yorum ve tenkitleriyle destek olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER’e, istişare ve yönlendirmelerinden istifade ettiğim Dr. Kadir AYZAZ’a, desteklerini esirgemeyen ailem ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Araştırmanın konusu, Neml Sûresi hakkında ilk olarak genel çerçevede bilgi vermek, sûrenin tefsirini kısaca ortaya koymak, içerisinde var olduğu belirlenen Kur'ân ilimlerine dair konuları örnekleriyle açıklamaktır. Konu başlığı doğrultusunda, ana hatlarıyla nüzulüne ve muhtevasına değinilerek sûrenin tanıtımı yapılmıştır.

İki bölümden oluşan bu tezin ilk bölümünde sûrenin, temel tefsir kaynaklarındaki izahatına uygun olarak tefsirine yer verilirken ana konusunu oluşturan ikinci bölümde, Neml Sûresiyle ilgili bulunan Kur'ân ilimleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, bunların sûre içerisindeki örneklerine değinilerek sûrenin, ilimler açısından incelemesi yapılmıştır.

Ulûmü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın nüzûlü, garîbi, nâsih-mensûhu, muhkem-müteşabihi, i'cazı ve müphemî gibi oldukça geniş bir alanı içine almaktadır. Kur'ân ilimlerinin tüm konularını Kur'ân-ı Kerim'in tamamı bağlamında değerlendirmenin, tezin sınırlarını aşacağından dolayı konu, Neml Sûresi ile sınırlandırıldığı gibi Kur'ân ilimlerinin de sadece sûrede bulunan konuları bağlamında tahlil yapılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Kur'ân'ı başından sonuna kadar tefsir etme geleneğine uygun olarak telif edilen kitaplarda genellikle sûrelerin, Kur'ân ilimleriyle bağlantılı taraflarına fazla yer verilmemesi sebebiyle, bu çalışmada Neml Sûresinin Ulûmü'l-Kur'ân çerçevesinde incelenmesi suretiyle bu yönünü ortaya çıkarmak ve nüzulünden bugüne kadar devam eden Kur'ân'ı doğru anlama çabasına bir nebze de olsa katkı sağlamak amaçlanmıştır. Buna ek olarak Kur'ân ilimlerinin, Neml Sûresinde bulunması göz önüne alınarak somutlaştırılması ve sûre özelinde örneklendirilmesi, bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi ve temel kaynaklar, tezler ve yayınlar incelenerek bilgi toplama tekniği kullanılmıştır. Çalışmada konunun anlaşılmasını sağlayacak ıstılahlara, tanımlara ve yorumlara yer verilmiştir. Objektif bir şekilde ele alınıp analiz ve sentezleme yöntemiyle temel tefsirlerden, Kur'ân ilimlerine dair yazılan eserlerden ve makalelerden elde edilen bilgiler, değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

İzah edilen kelimeler, harekeli olarak verildiğinden dolayı Latin harflerle karşılıklarının verilmesine gerek duyulmamış, metin içinde geçen âyet ve hadislerin Arapçaları ile beraber mealleri ya da sadece mealleri, tırnak içinde ve italik olarak verilmiştir. Bu esnada, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* adlı eserden istifade edilmiştir. Ancak, daha iyi anlaşılсын diye, Kur'ân İlimlerinden elde edilen anlamlara uygun olarak bazı ayetlerin meâllerinde tasarrufa gidilmiştir.

Tezin yazımında başlıklandırma ve rakam sistemi tercih edilmiş; kaynakça ve dipnot yazımında enstitünün belirlemiş olduğu kurallar dikkate alınmıştır. Ele alınan ayetlerin Arapça kısımları, mealleriyle birlikte verilmiştir.

Kur'ân İlimlerinin, Neml Sûresindeki ilgili ayetleri maddeler halinde aktarılırken sıra sayılarına yer verilmemiş ve ayet numarası ile dizelenmiş ve ihtiyaç olduğunda ayet, Arapça olarak eklenmiştir.

Neml sûresinde bulunan ayetlerin tefsirinde Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l Beyân'ı*, ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144), *el-Keşşâf'ı*, Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210), *Mefâtîhu'l Gayb'ı*, el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân'ı*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'ı*, el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî'si*, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'ân Dili*, Hayreddin Karaman vd.'nin *Kur'ân Yolu Tefsir'i*, başta olmak üzere birçok tefsirden istifade edilmiştir.

Kur'ân ilimleri konuları açıklanırken Zerkeşî'nin (ö. 794/1392), *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Suyûtî'nin (ö. 911/1505), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Zürkânî'nin (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Subhî es-Sâlih'in *Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'ân*, İsmail Cerrahoğlu'nun, *Tefsir Usulü*, Muhsin Demirci'nin, *Tefsir Usulü*, adlı eserleri başta olmak üzere birçok kaynağa müracaat edilmiştir.

Hasan Karal'ın *Kur'an İlimleri Bağlamında Muhammed Sûresi*, Elif Saliha Lebit'in *Kur'ân İlimleri Bağlamında İbrahim Sûresi*, Mustafa Eynir'in *Kur'ân İlimleri Bağlamında Hicr Sûresi*, Enise Bengi Osmanoğlu'nun *Kur'ân İlimleri Açısından Kamer Sûresi ve Tefsiri*, Azime Kelleci'nin *Kur'ân İlimleri Açısından Müddessir Sûresi ve Tefsiri*, Tuğba Uysal'ın *Kur'ân İlimleri Açısından Tûr Sûresi ve Tefsiri*, Fatih Pamuk'un *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Açısından Nuh Sûresi Tahlili*, Nizamettin Keskin'in *Kur'ân İlimleri Bağlamında Ahkâf Sûresi*, İskender Demir'in *Kur'ân İlimleri Açısından İnfitâr Sûresi, Tefsir ve Yorumu* adlı tezleri bu çalışmaya benzerlik arz etse de farklı bir sûre tercih edilerek Kur'ân İlimlerinin, sûre bazında Kur'ân'ın tamamına tatbik edilmesine katkı sağlama amacı güdülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEML SÛRESİ VE MUHTEVASI

1.1. Neml Sûresi

Neml Sûresinin adı, ayet, kelime ve harf sayısı ile ilgili genel bir takım izahat ile tanıtımı yapılacaktır.

1.1.1. Sûrenin Adı

“Yüksek rütbe, mevki, şeref, binanın katları”¹ anlamlarına gelen sûre kelimesi terim olarak “Kur’ân-ı Kerim içerisinde yer alıp başı-sonu olan ve en azı üç ayet olup bazıları kısa, bazıları uzun 114 müstakil bölüm” diye kullanılır. Bu bölümler büyük şeref ve mertebeye sahip oldukları için “sûre” adını almışlardır.² Her sûrenin kendine has bir ismi olmakla birlikte, bazı sûrelerin birkaç ismi bulunmaktadır. Cumhûr-i Ulemâya göre sûre isimleri, tevkîfî yani vahiy kaynaklıdır. Ancak bazı alimlere göre ictihadîdir.³

“Neml Sûresi”; adını, 18. ayette bahsedilen, Hz. Süleyman ve ordusunun geçmekte olduğu “*Kur’ân-ı Kerim içerisinde yer alıp başı-sonu olan ve en azı üç ayet olup bazıları kısa, bazıları uzun 114 müstakil bölüm*” diye kullanılır. Bu bölümler büyük şeref ve mertebeye sahip oldukları için “sûre” adını almışlardır.² Her sûrenin kendine has bir ismi olmakla birlikte, bazı sûrelerin birkaç ismi bulunmaktadır. Cumhûr-i Ulemâya göre sûre isimleri, tevkîfî yani vahiy kaynaklıdır. Ancak bazı alimlere göre ictihadîdir.³

Hz. Süleyman’ın ordusunda çeşitli görevlerde bulunan kuş anlamıyla “*Hüdühüd Sûresi*” diye de isimlendirilmiştir. Sûrenin, bu iki isimle anılmasının sebebi, “النمل / *Karınca*” ve “الهدد / *Hüdühüd* (*Kuşu*)” kelimelerinin, Kur’ân’ın başka herhangi bir sûresinde bulunmamasıdır ki bu sayede sûrenin, başka bir sûre ile karışma ihtimali de ortadan kalkmış olur.⁴

Bir diğer isim olarak “*Süleyman Sûresi*” adıyla anılır. Hz. Süleyman ve onun kıssalarına diğer sûrelerde yer verilmiş olsa da bu sûrede daha tafsilatlı olarak anlatıldığından bu adı almıştır.⁵

¹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 1414/1993, “سور” mad.

² Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tahk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 1440/2019, s. 118.

³ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tahk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1427/2006, s. 189-191; es-Süyûtî, *el-İtkân*, s. 118.

⁴ İbn Âşûr, *age.*, c. XIX, s. 215.

⁵ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, tahk. Ali Abdülbârî Atıyye, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1415/1994, c. X, s. 151; İbn Âşûr, *age.*, c. XIX, s. 215.

1.1.2. Sûrenin Ayet, Kelime ve Harf Sayısı

Ayet, sözlükte “*alamet, işaret, delil ve ibret*” gibi anlamlara gelirken terim olarak “*Kur’ân’ın bir sûresinde bulunup başı ve sonu belli olan, takdîrî de olsa bir ya da birkaç cümleden oluşan bölüm*”⁶ demektir. Kur’ân’ın toplam ayet sayısı, cumhura göre 6236’dır. Ancak bazı alimlerin, ayet sonu olan durakları, birbirlerinden farklı kabul etmeleri, sûre başlarındaki besmeleleri ve Hurûf-i Mukatta’a yani kesik harfleri ayet sayıp saymamalarına göre 6204, 6214, 6219, 6225 gibi muhtelif sayılar ortaya çıkmıştır.⁷

Neml Sûresi bu bağlamda incelendiği zaman ayet sayısının, Hicaz sayımına göre 95; Basra ve Şam sayımında 94; Kûfe’de 93 olduğu tespit edilmiştir.⁸ Mekkî⁹ olan sûrenin kelime sayısı, 1109; harf sayısı, 4699’dur.¹⁰

1.2. Neml Sûresi’nin Muhtevası

93 ayetten oluşan Neml Sûresini, aralarındaki anlam bütünlüğü dikkate alınarak bir giriş ve iki bölüm altında başlıklandırmak mümkündür.

1.2.1. Kur’ân’ın Rehberliği

Bu pasaj ayetlerde, Kur’ân’ın inananlar için bir rehber ve müjdeleyici oluşu ile kaynağından bahsedilmiştir.

1.2.1.1. Kur’ân ve Onun Hidayeti (1-5. Ayetler)

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طَسُّ تِلْكَ آيَاتِ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿١﴾ هُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴿٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخَسَرُونَ ﴿٥﴾

⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân*, s. 145.

⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, s. 147.

⁸ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûn-i ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-beşâir, Beyrut 1408/1987, s. 297; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. X, s. 151; es-Süyûtî, *el-İtkân*, s. 149; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, sad. Hamdi Döndüren, Çelik Yayınevi, İstanbul 2018, c. VI, s. 99.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, tahk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim İtfeyyîş, Dâr'ül-Kütüb'il-Mısriyye, Kahire 1984/1964, c. XIII, s. 153.

¹⁰ Elmalılı, *Hak Dîni*, c. VI, s. 99.

(1) *Ta, Sin, Bunlar Kur'ân'ın, Kitab-ı Mübin'in ayetleridir.*

(2-3) *Bunlar, namaz kılan, zekat veren ve ahirete de kesin olarak inanan müminlere hidayet rehberi ve bir müjdedir.*

(4) *Ahirete inanmayanların yaptıkları işleri kendilerine güzel göstermişizdir; bu yüzden körü körüne bocalarlar.*

(5) *Kötü azap işte bunlardır. Ahirette hüsrana uğrayacaklar da ancak bunlardır.*

Birinci ayette geçen “طس” harfleri, bazı sûrelerin başında bulunan ve “Hurûf-i Mukatta’a” adı verilen kesik harflerdir. Bu harfler, müteşâbih olduğu için tam olarak ne kastedildiğini ancak Allah bilir. Lakin “Hurûf-i Mukatta’a” ile ilgili bilgiler, müstakil bir başlık altında ele alınmıştır.

“Kur’ân” ve “Kitâb” kelimeleri, Hicr Sûresinin başında yer değiştirmiş olarak; öncesindeki Şuâra ve sonrasındaki Kasas Sûrelerinde ise, “Kur’ân” kelimesi hazfedilerek nazil olmuştur. Bu kelimeler hakkında müfessirlerin farklı görüşleri bulunmakla birlikte Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), her ikisiyle de Hz. Peygamber’e nazil olan Kur’ân’ın kastedildiğini vurgulamış ve “Kur’ân” kelimesinin, okunuşunu; “Kitâb” kelimesinin, yazılı halini ifade ettiğini belirtmiştir.¹¹ İbn Âşûr (ö. 1973) da bu iki kelime arasındaki atfın, beyan için olduğunu ve dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in kastedildiği söylemiştir.¹²

“Mübîn” kelimesi ise aslında üç anlam taşımaktadır;

1- Bu Kitap, muhataplarına öğreti, emir ve nehiyleri apaçık ortaya koyan, gösteren bir kitaptır.

2- Hak ile batılın arasını apaçık bir şekilde ayırır.

3- Bu Kur’ân’ın, ilâhî bir kitap oluşunda şüphe yoktur.

Delilleri ve mucizeleri ile o kadar açık bir kitaptır ki onun, Allah tarafından Hz. Peygamber’e indirildiği iyi bir şekilde anlaşılır.¹³

2. ve 3. ayette Müminlerin yaşarken hidayet üzerinde iken, öldüklerinde güzel nimetlere mazhar olmakla müjdelenmeleri için bazı şartlar olduğu anlaşılmaktadır. Zira bazen ism-i mevsûl ile gelen sıfatlar, şart anlamı taşır. Buna göre bir Müminin, Allah’ı bir tek ilah; Hz. Muhammed’i onun kulu ve son elçisi olarak kabul etmekle birlikte, dünyadan sonra ahirete intikal edeceğine ve yapmış olduğu iyi ya da kötü bütün davranışlarının bir sonucu olacağına tam bir şekilde inanması, onun getirdiği bütün şeriata uygun yaşaması, bunun en büyük göstergeleri olan namazı dosdoğru kılıp (bu

¹¹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Dâr-u İhyâ-i't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420/1999, c. XIX, s. 116.

¹² Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir (İbn Âşûr), *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus 1984, c. XIV, s. 9.

¹³ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., İnsan Yayınları, İstanbul tsz., c. IV, s. 88.

ayetler indiğinde henüz farz olmasa da)¹⁴ zekatı müstahaklarına vermesi gerekmektedir. İşte Kur’ân, bu şartları yerine getirerek bu yola baş koyanlara hidayet kaynağı olur ve onu hüsn-i akıbet ile müjdeler.¹⁵

Bunun aksine ahirete inanmayanlara, hidayet ve müjde şöyle dursun; dalalet ve cezadan başka bir şey yoktur. Çünkü ahiret inancı, imanın rükünlerinden biri olmakla birlikte, kişiyi İslam’a uygun yaşamaya sevk eder. Zira kişi, yaptıklarının ahirette bir karşılığı olduğuna gerçek anlamda inandığı zaman, azaba dûçâr olmamak için Allah tarafından gönderilen emirleri yerine getirmeye ve nehiylerden sakınmaya çalışır. Buna karşılık, ahirete inanmayanın hayr ve şerri, hidayet ve dalaleti belirlemedeki ölçüsü, bu dünyadaki gördükleridir ki bu da ona yetmez ve kendisini şer ile dalalet içerisinde buluverir. Sonuçta ne yapacağını bilemeden cehennemlik olarak inanmadığı ahirete göç eder.¹⁶

Hasılı, iman ve inkar olmak üzere iki yol vardır. Kişi, Allah’ın varlığına ve birliğine, kitaplara, peygamberlere, meleklerle, kaza ve kadere, ölümden sonra dirilmenin hak olduğuna inanmak suretiyle iman yolunda ilk adımı atarsa Kur’ân ona hidayet rehberi olur, Cennete giden yolu gösterir. Ancak bu iman esaslarına inanmayan, hak sözlere kulaklarını tıkayan, işlediği fiillerin sonuçlarının dünya ile sınırlı olduğunu ve hesaba çekilmeyeceğini düşünen kimseler, inkar yolunu tercih etmiş demektir. Kur’ân ise bu kimselerin, dalaletini daha da artırır.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur; “وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَكُنْمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيْمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ / Bir sûre inince, aralarında “Bu, hanginizin imanını artırdı?” diyenler vardır. İnananlara gelince (inen her sûre) onların imanını artırmıştır; onlar bundan sevinç ve neşe duyuyorlar. Kalplerinde hastalık olanların ise pisliklerine pislik katmıştır; onlar kafir olarak ölmüşlerdir.”¹⁷ Yani Kur’ân (sûreleri), iman edenlerin imanını artırıp ahlaklarını güzelleştirdiği gibi, inkar edenlerin de küfürlerini ve ahlaksızlıklarını artırmıştır.¹⁸

¹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. XIX, s. 219.

¹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. IV, s. 88-89; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, Dâr-u İhyâ-i't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, c. VI, s. 277-278.

¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. IV, s. 89.

¹⁷ Tevbe 9/124-125.

¹⁸ Elmalılı, *Hak Dîni*, c. IV, s. 533-535.

1.2.1.2. Kur'ân'ın Kaynağı (6. Ayet)

وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ (٦)

(6) “Hiç şüphesiz, bu Kur’ân, sana (hüküm ve) hikmet sahibi olan; (her şeyi) bilen (Allah) tarafından ilkâ edilmiştir.”

“حَكِيم” Allah’ın isimlerinden biri olup “حكمة / hikmet” kökünden türemiştir. Hikmet; bilgi ve akıl ile doğruya isabet etmek, demektir. Allah’ın ‘Hakîm’ olması; eşyayı bilmesi ve bir hikmet ya da faydaya dayalı olarak yaratması demek iken bir insanın ‘Hakîm’ olması; mevcûdâtı bilmesi ve iyi işler yapması demektir.¹⁹

“عليم” de Allah’ın bir diğer ismi olup “علم / ilim” kökünden gelir. İlim ise, bir şeyin hakikatini idrak etmek, demek iken Allah’ın ilmi, hiçbir şeyin kendisine gizli kalmaması, demektir.²⁰ Bu iki ismin nekra olarak gelmesi, Yüce Allah’ın tazimini ifade ettiği gibi Kur’ân’ın mukaddesliğini ve Hz. Peygamber’in mertebesinin âlî olduğunu gösterir.²¹

Ölümünden sonra dirilmenin hak ve doğru olduğuna inananların bazı özellikleri ile dünya-ahiret saadetleri; inanmayanların ise, elîm bir azaba çarptırılacakları beyan edildikten sonra Hz. Muhammed’e Cibrîl-i Emîn vasıtasıyla²² gönderilen Kur’ân’ın, ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından indirildiği vurgulanmaktadır. “حَكِيم” ve “عليم” isimlerinin bir arada getirilmesinin de ifade ettiği gibi Kur’ân’daki şer’î meseleler, Allah’ın hikmetinin; bunun dışında kalan kıssalar ve gaybi haberler, O’nun ilminin bir tezahürüdür.²³ Dolayısıyla bu cümle sonrasında gelecek olan kıssalara bir hazırlık mahiyetindedir.

Kur’ân’ın kaynağı bu ve başka nice ayetten de anlaşılacağı üzere evvela Allah Teâlâ’dır. Çoğu zaman Cibrîl, bazen de perde arkasından, sadık rüyalar ve arı vızıltısı gibi sesler vasıtasıyla nüzulü gerçekleşen ayetler; ilk olarak Hz. Peygamber’in ruhu tarafından karşılanıp derhal kalbine intikal eder ve daha sonra hafızasına nakşedilirdi. Gerçekten de bütün ruhani manalar, önce ruha, sonra kalbe gelir. Çünkü ruh ile kalp arasında sıkı bir ilişki vardır. Hatta ahirette hayat bulacak ruhun; bu dünyadaki iyiliklerine karşılık mükafatı, kötülüklerine karşılık azabı hak etmesindeki en önemli etken, kalpteki niyetidir. Kalbin bu denli önemli olması, vahyin karargahı olmasını da gerektirir.²⁴

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, tahk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-kalem, Beyrut 1412/1991, “حَكَم” mad.

²⁰ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “عِلْم” mad.

²¹ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VI, s. 273.

²² Şuarâ 26/193, “نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ / Kur’ân’ı, Cebraîl sana indirmiştir.”.

²³ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. X, s. 155.

²⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlî’si ve Tefsîri*, sad. Sadreddin Gümüş vd., Ravza Yayınları, İstanbul, c. V, s. 255.

1.2.2. Peygamber Kıssaları

Bu kısım ayetlerde, geçmiş peygamberler ve kavimleri arasındaki mücadeleler anlatılarak Hz. Peygamber ve ahabı, şirke mücadele ederken yaşadıkları zorluklar ve gördükleri zulümler karşısında teselli edilmiş; kalp ve ruhlarına sekine verilmiştir.

1.2.2.1. Hz. Musa ve Kıssası (7-14. Ayetler)

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لَأَهْلِيهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَأَتِيكُمُ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَن بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾ يَا مُوسَىٰ إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾ وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تُهْتَزُّ كَانَهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾ وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾ فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

(7) Hatırla ki Musa, ailesine: “Ben bir ateş gördüm; size oradan ya bir haber getireceğim, yahut ısınasınız diye kor ateş getireceğim.” demişti.

(8) Oraya geldiğinde, kendisine şöyle nida olunmuştu: “Ateşin yerinde olan ve çevresinde bulunanlar, mübarek kılınmıştır. Alemlerin Rabbi olan Allah (bütün noksanlıklardan) münezzektir.”

(9) “Ey Musa! Gerçek şu ki, Ben, mutlak güçlü, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah’ım.”

(10-11) “Değneğini at!” Musa, değneğini yılan gibi deprenirken görünce, arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Sonra Allah şöyle buyurdu;) “Ey Musa! Korkma; Benim katımda peygamberler korkmaz; yalnız haksızlık eden bunun dışındadır. Kötü hali iyiliğe çeviren kimse bilsin ki Ben şüphesiz bağışlarım, merhamet ederim.”

(12) “Elini koynuna sok, Firavun ve milletine gönderilen dokuz mucizeden biri olarak kusursuz, bembeyaz çıksın. Gerçekten onlar yoldan çıkmış bir millettir.”

(13) Ne zaman ki mucizelerimiz onlara, açık bir şekilde (hidayet yolunu gösterir bir halde) gelince onlar: “Bu apaçık bir sihirdir.” dediler.

(14) Bu mucizeleri, gönülleri kesin olarak kabul ettiği halde, zulüm ve kibirlerinden dolayı inkar ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!

Kur’ân-ı Mecîd’in Hz. Peygamber’e Allah tarafından ilkâ edildiği ve ondaki ahkâmın, kıssaların ve gaybi haberlerin Allah’ın ilim ve hikmetinin bir tecellisi olduğu ifade edildikten sonra, sanki Hz. Peygamberi teselli mahiyetinde bazı kıssalar serdedilmiştir.

Bu kıssalardan ilki, Hz. Musa'ya aittir. Kur'an'ın 34 sûresinde, 136 defa adı geçen Hz. Musa, Kur'an'da en çok zikredilen peygamber konumundadır. Kur'an'da, Hz. Musa'nın hayatındaki önemli olaylardan bahsedilmiştir ki bunlar özetle şu şekilde sayılabilir: Doğumu ve suya bırakılması, Firavun ailesine katılması, Mısır'dan ayrılması, Medyen bölgesinde geçen yılları, Peygamber olarak Firavun'a gönderilmesi, Mısır'a dönüşü, sihirbazlarla mücadelesi, Firavun ve ordusunun helak olması.²⁵

Neml Sûresinin bu grup ayetlerinde, Hz. Musa'nın peygamber olarak seçilmesi ve Firavun'un helak olduğundan bahsedilmekte ise de bu çalışmada, giriş mahiyetinde Hz. Musa'nın doğumundan peygamberliğinin başına kadar yaşadıkları, çok uzatılmadan anlatılacak, daha sonra kıssaya temas edilecektir.

Kur'an'da Hz. Musa'nın nesebinden bahsedilmemekle birlikte Taberî (ö. 310/932) tarafından, *Mûsâ b. İmrân b. Yeshur b. Kahes b. Lâvi b. Ya'kûb* olarak aktarılmıştır.²⁶

Ortak adları "Firavun" olan Mısır kralları, ilahlık iddiasında bulunmakla birlikte, eşine az rastlanır zalimlerden idi. Firavunlar, Mısır'da azınlık olan yabancıları ağır işlerde kullanırlar, onları bazen bir rüya, bir dedikodu sebebiyle ya da herhangi bir sebep olmadan asıp keserler ve çeşitli işkencelere maruz bırakırlardı. Bu azınlıklardan biri de İsrailoğullarıydı. Hz. Musa da böyle bir ortamda İsrailoğullarına peygamber olarak gönderildi.²⁷

Zamanın Firavunu bir gün rüyasında Beytü'l-Makdis (Kudüs) tarafından bir ateşin, gelip Mısır'ı küle çevirdiği halde, İsrailoğullarına zarar vermediğini görür. Günlerce bu rüyanın ne anlama geldiğini düşünen Firavun, bir kahini rüyasını tevil etmesi için çağırır. O da Firavuna, İsrailoğullarından bir erkek çocuk dünyaya geleceğini ve tüm Mısır'ı mahvedeceğini söyler. Bunun üzerine Firavun doğan tüm erkek çocuklarının derhal katledilmesini emreder.²⁸ Lakin geçen zamanda bu katliamın, nesle ve iş gücüne zarar vermesinden dolayı Firavun bu uygulamanın bir sene yapıp bir sene ara verilmesini emreder. Hz. Harun, çocukların öldürülmediği yılda dünyaya gelirken Hz. Musa diğer yılda doğmuştur. Hz. Musa'ya hamile olan annesi de doğumdan sonra bu güzel oğlu adına tasa ve endişe içerisinde iken Allah onun yardımına yetişti.²⁹ Bu olay Kur'an'da, şu şekilde anlatılmaktadır; “وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ قَالِقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ / Musa'nın annesine: “Çocuğu emzir, başına gelecekte korktuğun zaman onu suya bırak;

²⁵ Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s. 113.

²⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, tahk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâr-u Hicr, 1422/2001, c. IX, s. 382.

²⁷ el-Kasas 28/4; Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 113.

²⁸ Firavunu bu katliama sevk eden sebeple ilgili diğer rivayetler için bkz. Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlî'si ve Tefsîri*, c. V, s. 312.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1414/1993, c. IV, s. 183; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VII, s. 3.

korkma, üzülmeye; Biz şüphesiz onu sana döndüreceğiz ve peygamberlerden biri yapacağız.” diye bildirmiştik.”³⁰

Allah’ın ilhamı üzere annesi, bir sandık yaparak Hz. Musa’yı içine koyup suya bıraktı. Nihayet Firavunun adamları, Hz. Musa’yı bulup Firavunun eşi Asiye’ye götürdüler. Asiye, bebeğin peygamberlik nuru ile parlayan yüzünü görünce gönlüne bir sevgi düştü ve Firavuna “*Benim için de senin için de bir göz aydınlığı! Onu öldürme! Umulur ki ya bize faydalı olur ya da onu evlat ediniz.*”³¹ diyerek ölümüne engel oldu ve Hz. Musa artık saraydaydı. Kendi saltanatını kurtarmak için nice masum çocukların katlini emreden Firavun, daha sonra kendisinin helakine sebep olacak başka bir masumu yanında beslemiş bulundu. Ancak henüz, hiçbir şeyin farkında değildi.³²

Hz. Musa’nın annesi, bu esnada çok endişeye kapılmış olacak ki neredeyse onun kendi evladı olduğunu açığa vuracaktı. Hemen Hz. Musa’nın kız kardeşini haber alması için saraya gönderdi. O da Firavun ailesinin haberi olmadan uzaktan izledi. Allah’ın dileği ile Hz. Musa, annesine kavuşmasına bir vesile olmak üzere, hiçbir sütanneyi kabul etmedi ve sütünden istifade etmedi. Bunun üzerine kız kardeşi, onu güzelce besleyip himaye edecek birini bulabileceğini teklif etti. Kabul edilince de Hz. Musa, annesine kavuşmuş oldu.³³

Hz. Musa biraz büyüyünceye kadar annesinin yanında kaldıktan sonra saraya geri dönmüş ve büyük bir dikkat ve titizlikle büyütülmüştür. Kralın ailesine mensup olarak bilinmesinin verdiği serbestlik ile arada çarşıya giderdi. Çarşıya gittiği bir günde Kur’ân’ın ifadesiyle şöyle bir olay meydana geldi; “وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينٍ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِنْ شِيعَةِ هَٰذَا وَهَٰذَا مِنْ شِيعَةِ هَٰذَا فَوَكَّرَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ / Musa erginlik çağına gelip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İyi davrananları böyle mükafatlandırırız. Musa, halkının haberi olmadığı bir zamanda, şehre girdi. Biri kendi adamlarından, diğeri de düşmanı olan iki adamı dövüşürken buldu. Kendi tarafından olan kimse, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Musa, onun düşmanına bir yumruk vurdu; ölümüne sebep oldu. "Bu şeytanın işidir; çünkü o apaçık, saptıran bir düşmandır." dedi (ve ekledi) “Rabbim! Doğrusu kendime yazık ettim, beni bağışla.” Allah da onu bağışladı. O, şüphesiz bağışlayandır, merhamet edendir.”³⁴ Ayetteki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Hz. Musa’nın bu kişiyi öldürmek gibi bir niyeti yoktu. Sadece kavgayı ayırmak istemişti.

³⁰ Kasas 28/7.

³¹ Kasas 28/9.

³² Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VII, s. 5; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. X, s. 258; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlî'si ve Tefsîri*, c. V, s. 315.

³³ Kasas 28/10-13; Bilmen, *age.*, c. V, s. 316-317.

³⁴ Kasas 28/14-16.

İsrailoğullarından birinin, bir Kıptiyi (Mısırlı) öldürdüğü haberini alan Firavun derhal o kişinin bulunmasını ve idam edilmesini emretmiştir. Kur’ân anlatmaya devam ediyor; *فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُبِينٌ فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْطَشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ / Şehirde, korku içinde etrafı gözetip dolaşarak sabahladı. Dün kendisinden yardım isteyen kimse, bağırarak ondan yine yardım istiyordu. Musa ona: “Doğrusu sen besbelli bir azgınsın.” dedi. Musa, ikisinin de düşmanı olan kimseyi yakalamak isteyince: “Ey Musa! Dün bir cana kıydığın gibi bana da mı kıymak istiyorsun? Sen ıslah edenlerden olmak değil, ancak yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun.” dedi. Şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi: “Ey Musa! İleri gelenler, seni öldürmek için aralarında görüşüyorlar. Hemen uzaklaş. Doğrusu ben sana öğüt veriyorum.” dedi. Musa, korku içinde çevresini gözetleyerek oradan çıktı. “Rabbim! Beni zalim milletten kurtar.” dedi.”³⁵*

Ayet-i Kerîme’de bildirildiği üzere Mısır’dan ayrılan Hz. Musa, azıksız, parasız, bineksiz olarak Akabe Körfezinin doğu sahillerinde bulunun Medyen’e doğru yola çıktı. Günler süren bu yolculuktan sonra Medyen’e ulaşan Hz. Musa, oradaki bir kuyunun başında hayvanlarını sulamak için bekleyen bir kalabalık ile onların uzağında duran iki kadın gördü. Belli ki onlar da kuyudan hayvanlarını sulayacaklardı. Hz. Musa, o iki kadının yanına gelerek *مَا خَطْبُكُمَا / Nedir bu haliniz? (Neyi bekliyorsunuz?)* dedi. Onlar da *لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأُبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ / Çobanlar ayrılana kadar biz sulamayız. Babamız çok yaşlıdır. (Onun için bu işi biz yapıyoruz.)*³⁶ diyerek dolaylı bir şekilde yardım istediler.

Hz. Musa da hayvanları suladıktan sonra gölgeye çekildi ve şöyle dua etti; *رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ / Ey Rabbim! Bana lütfedeceğin her türlü hayra ihtiyacım var.*³⁷ Kur’ân’ın anlatımıyla; *فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَ إِحْدَى ابْنَتَيْ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُشْغَى عَلَيْكَ سِتْجَدْنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ / O sırada, kadınlardan biri utana utana yürüyüp Musa’ya geldi: “Babam sana sulama ücretini ödemek için seni çağırıyor.” dedi. Musa o adamın yanına gelip başından geçeni anlatınca o da: “Korkma, artık zalim milletten kurtuldun.” dedi. İki kadından biri: “Babacığım! Onu ücretli olarak tut; zira ücretle tuttuklarının en iyisi, bu güçlü ve güvenilir adamdır.” dedi. Kadınların babası: “Bana sekiz yıl çalışmana karşılık bu iki kızımdan birini*

³⁵ Kasas 28/18-21.

³⁶ Kasas 28/23.

³⁷ Kasas 28/24.

sana nikahlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan o senden bir lütf olur. Ama sana meşakkat vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden bulacaksın.” dedi. Musa: “Bu seninle benim aramdadır. Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım bana karşı bir husumet olmayacak! Söylediklerimize Allah vekildir.” dedi.”³⁸

Bu adamın kim olduğu konusunda müfessirler arsında birkaç görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan en meşhuru, Hz. Peygamber’den gelen bir rivayet bulunduğu için bu kişinin Hz. Şuayb olduğu şeklindedir. Bazı müfessirler, Hz. Şuayb’ın kardeşinin oğlu olduğu; bazıları, Hz. Şuayb’ın kavminden iman etmiş bir adam olduğunu ifade etmişlerdir.³⁹

Hz. Musa’nın bu iki vakitten hangisini tamamladığına dair İbn Abbas’tan (ö. 68/687-88) rivayetle Hz. Peygamber’in, Cibril’e bunu sorduğu ve “*(En uzun müddet olan 10 yılı) tamamladı ve en mükemmel şekilde yerine getirdi.*” cevabını aldığı nakledilmektedir. Başka bir rivayete göre ise Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) hac için hazırlandığı vakitte bir Yahudi ona gelerek “*Ben seni ilmin (bilginin) peşinden giden bir adam olarak görüyorum. Bana Musa’nın iki müddetten hangisini tamamladığını söyle.*” diyince Saîd de ona “*Cevabı bilmiyorum. Lakin şu an Arapların en bilgini İbn Abbas’ın yanına gidiyorum. Ona sorarım.*” dedi ve Mekke’ye vardığında ona bu soruyu yöneltti. İbn Abbas da “*En uzun ve en mükemmel olanı tamamladı. Zira nebiler, bir söz verdiği zaman ondan dönmezler.*” cevabını verdi. Saîd, Bağdat’a dönünce Yahudi adama bu cevabı ilettili. O da “*Doğru söylemiş. Allah’ın Musa’ya indirdiği (hüküm) de budur.*” demiştir.⁴⁰

Neml Sûresinde bahsi geçen kıssa tam olarak burada başlamaktadır. Bu kıssa Hz. Musa’nın peygamber olarak seçilmesi ve asa ile yed-i beyzâ mucizelerinin verilmesi olaylarını kapsamaktadır. Ancak Kur’ân’ın mükemmel üslûbunun en güzel örneklerinden olan bu kıssa; Tâ-hâ⁴¹, Neml⁴² ve Kasas⁴³ Sûrelerinde farklı açılardan detaylandırılmış, âdetâ bu sûrelere serpilmiştir. Diğer bir açıdan ise Kur’ân, kendisini tefsir etmiştir. Bu bağlamda Hz. Musa’nın peygamber olarak gönderilmesi kıssasını anlatırken Neml Sûresi dışındaki diğer sûrelere temas etmek ve detayları harmanlamak gerekmektedir.

³⁸ Kasas 28/25-28.

³⁹ Detaylı bilgi için bkz. Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, tahk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâr-u Tîbe, 1420/1999, c. VI, s. 228; Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Zâdü’l-mesîr fi’l-ilmî’t-tefsîr*, tahk. Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru’l-kitâbi’l-Arabiyye, Beyrut 1422, c. III, s. 381.

⁴⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târihu’l-ümem ve’l-mülûk*, tahk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Meârif, Mısır 1980, c. I, s. 399; Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 121.

⁴¹ Tâhâ 20/9-24.

⁴² Neml 27/7-14.

⁴³ Kasas 28/29-35.

Müddeti tamamladıktan sonra Hz. Şuayb ve onun sohbetinden ayrılan Hz. Musa, ailesi ile beraber yola çıkmış ve müfessirlerden bazılarına göre Mısır'a doğru⁴⁴; bazılarına göre ise Kudüs'e doğru⁴⁵ yönelmiştir. “*Hatırla ki Musa, ailesine: “Ben bir ateş gördüm; size oradan ya bir haber getireceğim, yahut ısınasınız diye kor ateş getireceğim.” demişti.*”⁴⁶ ayetinden de anlaşılacağı üzere oldukça sıkıntılı bir süreç içerisindeydi. Çünkü yollarını kaybetmişler; muhtemelen mevsim kış; vakit de geceydi. Isınma ve aydınlanma ihtiyacından dolayı etrafına bakan Hz. Musa, uzakta bir ateş gördü ve bahsi geçen ayetteki sözleri söyledi. Ailesini geride bırakarak ateşe doğru yönelen Hz. Musa, aslında “Tuvâ” adı verilen Mukaddes Vadi'deydi. Oraya varınca sağ tarafındaki ağaçtan Rabb'i ona nida etti ve ilk olarak kendisini tanıttı; “*فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ* / Oraya gelince, mübarek yerdeki vadinin sağ yanındaki ağaç cihetinden: “Ey Musa! Şüphesiz Ben, Alemlerin Rabbi olan Allah'ım.” diye seslenildi.”⁴⁷ Tâ-hâ Sûresinde şöyle buyrulurken: “*إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي* / Şüphesiz Ben Allah'ım, Benden başka ilah yoktur; Bana kulluk et; Beni anmak için namaz kıl.”⁴⁸ Neml Sûresinde ise “*فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* / Oraya geldiğinde, kendisine şöyle nida olunmuştu: “Ateşin yanında olan ve çevresinde bulunanlar mübarek kılınmıştır. Alemlerin Rabbi olan Allah münezzehdir.”⁴⁹ akabinde “*يَا مُوسَى إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* / Ey Musa! Gerçek şu ki, Ben, mutlak güçlü, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ım.”⁵⁰ şeklinde hitap edilmiştir.

Daha sonra Allah Teâlâ, “*إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى* / “Ben şüphesiz senin Rabbinim; ayakkabılarını çıkar; çünkü sen, kutsal bir vadi olan Tuva'dasın.”⁵¹ buyurmuş ve

⁴⁴ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Kasasü'l-enbiyâ*, tahk. Mustafa Abdülvâhid, Matba'at-ü dâri't-te'lîf, Kâhire 1388/1968, c. II, s. 24.

⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, c. IV, s. 179.

⁴⁶ Neml 27/7.

⁴⁷ Kasas 28/30.

⁴⁸ Tâhâ 20/14.

⁴⁹ Neml 27/8. Müfessirler ayette bahsi geçen “النار” kelimesinden maksadın ne olduğu konusunda ihtilaf ettiler. Bazıları asıl maksadın “Nur” olduğunu ifade ederken bazıları da bunun gerçekten ateş olduğunu savundular. Bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVIII, s. 11. Yani; Ateş zannederek bu mahalle gelen Musa ve onun etrafında bulunan Melekler de mübarek kılınmıştır. Bkz. Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âli'si ve Tefsiri*, c. V, s. 269. Beydâvî (ö. 685/1286) de etrafında bulunan kimseler ile maksadın çok daha geniş kapsamlı olarak o bölgede yaşayan insanlar olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü'l-tenzîl ve esrârü'l-te'vîl*, tahk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âslî, Dâr-u İhyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut 1418, c. IV, s. 155.

⁵⁰ Neml 27/9. Süddî'nin (ö. 127/745) rivayetine göre bu cümle Münâdî olandan kinayedir. Çünkü Hz. Musa, sesi duyduktan sonra “Bana nida eden kimdir?” diye sorunca cevaben Allah Teâlâ kendisi olduğunu bildirmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr*, c. III, s. 353. Aynı zamanda bu ifade; Hz. Musa'ya peygamberlik ve bazı mucizeleri verecek olan zatın, izzetiyle her şeye kâdir olup her şeyi bir hikmet çerçevesinde yaptığına işaret etmekle birlikte bu mucizeler için bir mukaddime olarak kabul edilmiştir. Bkz. Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. VI, s. 274.

⁵¹ Tâhâ 20/12. Allah'ın, Hz. Musa'ya ayakkabılarını çıkarmasını emretmesinin sebebiyle ilgili birkaç görüş ortaya çıkmıştır; a- Ölmüş eşek derisindendi. b- Tabaklanmamış deridendi. c- Necaset/Pislik bulaşmıştı. d- Öküz derisindendi. Hz. Peygamber'den gelen bir rivayete göre eşek derisinden olduğu görüşü öne çıksa da bu rivayet, muhaddisler tarafından ravilerinden birinin “münkeru'l-hadîs” bir kişi olmasından dolayı sahih kabul edilmemiştir. İbn Cerîr Taberî'ye göre ise,

akabinde, Hz. Musa'ya bu dünyanın bir karargah olmadığını; asıl baki olanın ahiret olduğunu; herkese yaptığı hayır ve şerrin karşılığının verileceğini haber vererek ahiret için çalışmanın ve isyan edip hevasının peşinden giden kimselerden uzak durmanın gerekliliğini bildirdi.⁵²

Tuvâ'da Yüce Allah'ın kelamına mazhar olan Hz. Musa, karşılaştığı bu olaylar silsilesine çok şaşırıp hayretler içerisinde kalmış ve heyecandan kalbi fırlayacak gibi atar olmuştu. Allah Teâlâ da onu teskin etmek için (iyi bildiği halde) sağ elindekinin ne olduğunu sordu.⁵³ Hz. Musa da “ قَالَ هِيَ / عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى / “O benim asamdır, ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkerim, ondan başka şekillerde de faydalanırım.” dedi.”⁵⁴

Her peygamberin bir mucizesi olduğu gibi Hz. Musa'ya da peygamberlikle beraber asa mucizesi verilmiştir. Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı teskin ettikten sonra ona mucizesini göstermiş ve bir nevi tatbikat yaptırmıştır. Ta ki Hz. Musa ona alışsın ve ihtiyaç duyduğu anda gözler önüne sersin. Allah, Hz. Musa'ya “ وَأَلْقِ عَصَاكَ / Asanı at!”⁵⁵ buyurdu. Hz. Musa da emrolunduğu üzere asasını attı. Akabinde asa, bir yılanla dönüştü. Yılan ise büyük olmasına rağmen bir o kadar hızlı ve çevikti.⁵⁶ “ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ / Musa, değneğinin yılan gibi hareketler yaptığını görünce, dönüp kaçtı, arkasına bakmadan.”⁵⁷

Hz. Musa'nın korkması beşeriyetinin bir gereğidir. Çünkü insan, korkunç, harikulâde bir durumla karşılaştığı zaman ondan korkar ve elinden gelen bir şey yoksa da kaçır. Aksi halde Hz. Musa'nın korkması peygamberlere yaraşır değildir. Zira Allah Teâlâ da “ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ / الْمُرْسَلُونَ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلْ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ / “Ey Musa! Korkma; Benim katımda peygamberler korkmaz; yalnız haksızlık eden bunun dışındadır. Kötü hali iyiliğe çeviren kimse bilsin ki Ben şüphesiz başışlarım, merhamet ederim.”⁵⁸ Yani; Benim huzurumda peygambere zarar gelmez. Onun için hiçbir tehlike söz konusu olamaz. Bir kimseyi peygamberlik mertebesine yükseltmek istediğim zaman onun güvenliğini de ben temin ederim. Binaenaleyh “Rasûl”, hiçbir durumda korkmamalı ve Allah'ın yardımından emin olmalıdır.⁵⁹

Hz. Musa bu sözlerden sonra korkusunu bir kenara bırakıp geri gelince Allah, asayı yılan şeklinde iken tutmasını emretti; “ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى / Allah: “Onu al, korkma; biz onu yine eski durumuna çevireceğiz.” dedi.”⁶⁰ Asanın ürkütücü bir yılanla dönüştüğü ayetlerden

bu emrin sebebine dair Kur'an'da açık bir ayet; hadiste de sahih bir rivayet bulunmadığı için bu konuda sükût etmek en doğrusudur. Detaylı bilgi için bkz. Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 127.

⁵² Tâhâ 20/14-16; İbn Kesîr, *Kasasü'l-enbiyâ*, c. II, s. 27.

⁵³ Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 128.

⁵⁴ Tâhâ 20/18.

⁵⁵ Neml 27/10.

⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, c. IV, s. 93.

⁵⁷ Neml 27/10.

⁵⁸ Neml 27/10.

⁵⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 159; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, c. IV, s. 93.

⁶⁰ Tâhâ 20/21.

anlaşılmaktadır. Ancak onun büyüklüğü, uzunluğu ya da dönüştükten sonra neler yaptığı ile ilgili bilgiler, Allah’a havaledir. Burada asıl anlaşılması gereken keyfiyettir, kemiyet değildir.⁶¹

Hız. Musa’ya bir mucizeyi gösterip tatbik ettiren Allah Teâlâ, ona başka bir mucize daha vermiştir; “وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ / Elini koynuna sok, kusursuz, bembeyaz çıksın.”⁶² Yani; Elini koynuna sok. Sonra onu çıkar. Ta ki elin, abraşlık (deride alacalık) ya da herhangi bir hastalık olmaksızın göz alıcı bir parlaklık ile bembeyaz ve aydınlatıcı bir şekilde çıkacaktır. Elbette bu el, ancak Allah’ın sonsuz kudretiyle meydana gelen başka bir mucizedir. Firavun ve ailesi bundan bir öğüt alsalar ya...⁶³

“فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ / Dokuz mucize ile Firavun ve milletine git! Gerçekten onlar yoldan çıkmış bir millettir.”⁶⁴ Yani; Bu asa ve el mucizeleri, seni kendileri ile desteklediğim ve peygamberliğine delil kıldığım dokuz mucizenin içerisinde. İşte bunlarla Firavuna ve ona tapan topluluğuna git ve Allah’tan başka ilah olmadığını, ancak O’na ibadet etmenin gerekli olduğunu bildir.⁶⁵

“فَدَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ / Bu ikisi Firavun ve erkanına karşı Rabbinin iki delilidir. Doğrusu onlar yoldan çıkmış bir millettir.”⁶⁶ ayetinden de anlaşılacağı üzere dokuz mucizenin en önemlisi, asa ve yed-i beyzâ mucizesidir. Bahsi geçen dokuz mucize burada belirtilmese de başka ayetlerde sayılmıştır. Bunlar; asâ, beyaz el, tûfan, çekirge, haşere, kurbağa, kan, karanlık, felk (denizin yarılması) olarak gösterildiği gibi asâ, beyaz el, denizin yarılması, kayadan su fışkırması, bulut, levhalar, Allah ile konuşma, bulutun gölge yapması ve Mûsâ’nın yetmiş kişiyi seçmesi olarak da sayılır.⁶⁷

Allah Teâlâ, Hız. Musa’yı büyük mucizeler ile destekledikten sonra Firavuna gitmesini emretti. Ancak Hız. Musa, daha önce Mısır’da birini öldürdüğünü ve bu yüzden Mısır’da yakalandığı takdirde öldürüleceğini belirterek kardeşi Hız. Harun ile desteklenmeyi talep etti. Bir diğer sebep de Hız. Harun’un daha fasih konuşmasıydı. Allah da Hız. Musa’ya, isteğini kabul ettiğini ve oraya vardıklarında sahip oldukları mucizeler sayesinde bir zarar görmeyeceklerini ve galip olacaklarını haber verdi.⁶⁸

Hız. Musa, Hız. Harun ile birlikte Mısır’a gelerek Firavuna, Allah’ın peygamberi olduklarını bildirip ondan İsrailoğullarını kendileriyle beraber salıverilmesini isteyince Firavun şöyle der: “قَالَ أَلَمْ

⁶¹ Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 125.

⁶² Neml 27/12.

⁶³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-ı-tefâsîr*, terc. Sadreddin Gümüş vd., Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, c. IV, s. 347.

⁶⁴ Neml 27/12.

⁶⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. VIII, s. 494; es-Sâbûnî, *Safvetü’l-ı-tefâsîr*, , c. IV, s. 347; İbn Kesîr, *Kasasü’l-enbiyâ*, c. II, s. 29.

⁶⁶ Kasas 28/32.

⁶⁷ İbn Kesîr, *Kasasü’l-enbiyâ*, c. II, s. 29; Elmalılı, *Hak Dini*, c. VI, s. 105; Ömer Faruk Harman, “Mûsâ”, TDV İslam Ansiklodesisi (DİA), c. XXXI, s. 207-213.

⁶⁸ Kasas 28/33-35.

نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ / Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının birçok yılını aramızda geçirmedin mi? Sonunda o yaptığın işi de (adam öldürmeyi) yaptın! Sen nankörlerden birisin!”⁶⁹ Hz. Musa, o işi bilmeden yani peygamberlikten önce yaptığını, korkunca da kaçtığını söyler. Firavun, Musa’nın tanrısına çıkmak için Hâmân’dan bir kule yapmasını ister⁷⁰, ve Hz. Musa’ya ayrıca kendisini tanrı kabul etmezse onu hapsedeceğini bildirir. Hz. Musa Firavun’a, Allah’ın elçisi olduğunu söyleyip inanması için ona asâ ve beyaz el mucizelerini gösterir. Bunun üzerine Firavun, Mısır’ın önde gelen sihirbazlarını toplar. Sonunda Hz. Musa’nın asası, sihirbazların oyuncaklarını yutar. Sihirbazlar Hz. Musa’ya iman edince Firavun tarafından cezalandırılırlar.⁷¹ Firavun küfründe ısrar eder, İsrailoğulları’na baskı ve zulüm daha da artar. Bunun üzerine Hz. Musa, dokuz mucize gösterir. Firavun ve Mısır halkına bu musibetlerden her biri geldiğinde onlar, Hz. Musa’ya İsrailoğullarını salıvereceklerini söyler, fakat azap kalktığında sözlerinden dönerler.⁷²

Bir gece vakti Hz. Musa’ya yola çıkması emredilir, Firavun ve adamları da onların peşine düşer. Hz. Musa asâsı ile denize vurur ve deniz yarılr. İsrailoğulları denizi geçer, ancak Firavun ile askerleri boğulur.⁷³ Nitekim Neml Sûresindeki kıssasının sonunda, Firavunun akıbetinin çok kötü olduğu vurgulanmıştır; وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ / Gönülleri kesin olarak kabul ettiği halde, haksızlık ve büyüklenmelerinden ötürü onları bile bile inkar ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!”⁷⁴

1.2.2.2. Hz. Dâvud ve Mirası (15-16. Ayetler)

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ (١٥) وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عِلْمُنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ (١٦)

(15) And olsun ki, Dâvud’a ve Süleyman’a ilim verdik. İkisi de “Bizi, mümin kullarının çoğundan üstün kılan Allah’a hamdolsun.” dediler.

(16) Süleyman, Dâvud’a varis oldu ve dedi ki; “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden (bolca) verildi. Doğrusu bu apaçık bir üstünlüktür.”.

⁶⁹ Şuarâ 26/18-19.

⁷⁰ Gâfir 40/36.

⁷¹ A’râf 7/104-126; Yûnus 10/83; Tâhâ 20/47-76; Şuarâ 26/16-51; Kasas 28/36-37; Duhân 44/17-21.

⁷² A’râf 7/130-135; İsrâ 17/101.

⁷³ Bakara 2/50; A’râf 7/136; Enfâl 8/54; Yûnus 10/90, 92; İsrâ 17/103; Tâhâ 20/77-78; Şuarâ 26/52, 53, 60-66; Kasas 28/40; Duhân 44/23; Zâriyât 51/40.

⁷⁴ Neml 27/14.

Hiz. Musa kıssasında olduğu gibi bu Kur’ân’ın ve onun içerdii hüküm ve haberlerin, Allah tarafından Hiz. Muhammed’e ilkâ edildiği ve ona indirildiğini ispat eden bir diğer kıssa, Hiz. Dâvud oğlu Hiz. Süleyman’ın ona varis oluşudur.

Hiz. Dâvud, İsrâiloğullarına gönderilmiş; saltanat ve peygamberlik ile şereflendirilmiş ve dört ilâhî kitaptan biri olan Zebûr verilmiştir.⁷⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de, Hiz. Dâvud’dan 16 defa bahsedilmiştir. Aynı zamanda kendisine ilim, hikmet, fasl-ı hitap (güzel konuşma) yeteneği ve daha birçok nimetin verildiği de bildirilmiştir. Hadislerde sesinin güzel olduğundan, elinin kazancını yediğinden, çokça ibadet eden bir kul olduğundan bahseden Hiz. Peygamber, onu ümmetine örnek bir kişi olarak sunmuştur.⁷⁶

Hiz. Dâvud’a ve Hiz. Süleyman’a verilen ilmin; anlama kabiliyeti, kimya, dini bilgi ve ahkam, kuş dili ve mahkemede en iyi hükmü vermek gibi⁷⁷ anlamlarda olduğ u nakledilse de başka bir görüş daha bulunmaktadır. Buna göre ayette geçen ilim, hakikat bilgisi, yani; sahip oldukları her şeyin, sadece Allah’ın bir lütfu ve ikramı olduğ u konusundaki bilgi demektir. Bu ilim, Firavunun içinde bulunduğu cehaletin tam zıddıdır. Bu cehalete sahip olan karakter, bir önceki kıssada anlatılırken buna karşın hakikat bilgisinin farkında olan şahsiyet tipi, bu iki peygamber ile örneklendirilecektir. Hükümrânlık, güç ve servet; her iki karakterin de ortak özelliğidir. Ancak birindeki ilim, diğ erindeki cehalet, iki karakterin birbirlerinden ayrılmasını sağlamıştır.⁷⁸ Bu durumun farkında olan Hiz. Dâvud ve Hiz. Süleyman, Allah’ın kendilerine vermiş olduğ u ilim, hükümrânlık, nübüvvet ve daha birçok nimet sayesinde, o zaman yaşayan mümin kullarına üstün oldukları için, O’na hamd-ü senada bulunmuşlardır.⁷⁹

16. ayette Hiz. Süleyman’ın, Hiz. Dâvud’un varisi olup onun yerine geçmesi; servet ve mallarına varis olması anlamında değildir. Aksine peygamberlik ve halifelik konusunda mirasçı olmak demektir. Zira servet intikal etmiş olsaydı sadece Hiz. Süleyman’a kalmaz, diğ er kardeşlerine de taksim edilirdi. Çünkü Hiz. Dâvud’un başka evlatları da vardı. Binaenaleyh ayetten çıkarılan bu anlam, Hiz. Peygamber’den nakledilen, “Biz peygamberlerin geride bıraktıkları, miras olarak paylaştırılmaz. Onlar sadakadır.” rivayetini ve “Peygamberlerin hiçbir varisi yoktur. Geride ne bırakırlarsa muhtaç ve fakir Müslümanlar arasında taksim edilir.” rivayetini geçersiz kılmaz.⁸⁰

Hiz. Süleyman, kendisine verilen nimetleri ortaya koymak ve muhataplarını bu mucizeler sayesinde Tevhid inancına davet etmek maksadıyla “يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِّمْنَا مَنَظِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتِنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا

⁷⁵ Bakara 2/251; Nisâ 4/163; İsrâ 17/55.

⁷⁶ Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 151-154.

⁷⁷ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî, *en-Nüket ve l-‘uyûn*, tahk. İbn Abdilmaksûd b. Abdurrahim, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, c. IV, s.198.

⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 98.

⁷⁹ et-Taberî, *Câmi’u l-beyân*, c. XVIII, s. 24.

⁸⁰ İbn Kesîr, *Kasasü l-enbiyâ*, c. II, s. 284; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 97.

لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ / Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden (bolca) verildi. Doğrusu bu apaçık bir üstünlüktür.” dedi. Bilakis böyle demekle övünmeyi ve kibirlenmeyi kastetmemiştir.⁸¹

Hız. Süleyman, kuşların kendi aralarındaki konuşmalarını, Allah’ı nasıl ve hangi sözler ile tesbih ettiklerini bilir, onlarla konuşur ve etrafındakilere kuşların ne konuştuğu söylerdi. Bunun delili ise sonrasında gelen ve kendisine her şeyden bolca verildiğini ifade eden ayettir. Çünkü Hız. Süleyman’a, bir hükümdarın ihtiyaç duyduğu, ordular, her türlü bilgi ve hatta konuşan-susan bütün canlıların içinden geçenleri anlama kabiliyeti verilmiştir.⁸²

Elmalılı (ö. 1942) ise konuyla ilgili şunları aktarmaktadır;

“Mantık aslında konuşma demektir. Bununla birlikte terim olarak, konuşmanın kaynağı olan ruhî güç anlamında da kullanılmıştır... Şu halde konuşma kavramında en önemli esas, bir anlam ifade etmesi olduğu için gerek vad’î, gerek aklî ve gerekse tabiî herhangi bir işaretle anlam ifade eden sesler düşünülürse konuşmanın, insana has olmayan bir anlamı elde edilmiş olur ki, işte ‘mantiku’t-tayr’ denilen kuş dilinde de düşünülecek anlam budur. Buna göre kuşun, duygularını ifade etmek için çıkardığı sesler de kuş dili demek olur.

Kuş (ve hayvan) dilini bir dereceye kadar herkesin anlayabileceğine göre Hız. Süleyman’ın mucizesinde daha derin bir anlam vardır. Mucize olarak Hız. Süleyman’a kuşlar, Hüdhdüd örneğinde olduğu gibi, tam bir söz söylediler, denilmiştir... Önemli olan nokta, (mucize olarak) kuşun konuşmasından çok, Hız. Süleyman’ın anlamasında ve anlayışının derinliğindedir. Hem de Kur’ân’ın ifadesine göre bu anlayış, kuşun dilinde, sözünde değil; mantığındadır. O kuşları yalnız anlamakla kalmıyor; onları yöneten ana mantığı, işin gizli ilâhî sırrını biliyordu...”⁸³

1.2.2.3. Hız. Süleyman ve Karınca Kıssası (17-19. Ayetler)

وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (١٧) حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ سَلِمِينَ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (١٨) فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ (١٩)

(17) Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil olan ordusu toplandı. Hepsini düzenli olarak sevk ediliyorlardı.

(18) Sonunda, karıncaların bulunduğu vadiye geldiklerinde bir dişi (kraliçe) karınca: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu, farkına varmadan sizi kırıp geçmesin.” dedi.

⁸¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. IV, s. 97.

⁸² İbn Kesîr, *Kasasü'l-enbiyâ*, c. II, s. 285.

⁸³ Elmalılı, *Hak Dini*, c. VI, s. 111-113.

(19) Süleyman, onun sözüne hafifçe güldü ve: “Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükürde, hoşnut olacağın işi yapmakta beni muvaffak kıl. Rahmetinle, beni salih kullarının arasına koy.” dedi.

Hız. Süleyman, Kur’ân’da kendisinden 17 defa bahsedilen bir peygamberdir.⁸⁴ Bunun yanı sıra, babası Hz. Dâvud’un saltanatını da almasıyla, büyük bir hükümdardır. Hz. Süleyman, Hz. Dâvud’un en küçük oğlu idi. İbranice “Solomon”, akl-ı selim ve nazik anlamlarına gelen “Selim” ile eş anlamlıdır.⁸⁵ Bir diğer görüşe göre, “barış, selâmet, sükûnet” mânasındaki Şelomoh’nun (Şlomo) şalom kelimesinden gelir ve “barışsever, barışçı” anlamındadır.⁸⁶ Hz. Dâvud’un vefatından sonra (M.Ö. 1000 civarı) 12-13 yaşlarında iken⁸⁷ babasının yerine geçerek bugünkü Filistin, Ürdün ve Suriye’nin bir kısmında kırk yıl hüküm sürdüğü nakledilmektedir.⁸⁸

Hız. Süleyman’a verilen nimetler ve üstün yeteneklerin birçoğu, Kur’ân tarafından anlatılmaktadır. Bu bilgilere göre Hz. Süleyman, “إِنَّكَ أَنْتَ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي” / Süleyman: “Rabbim! Beni bağışla, bana benden sonra kimseye nasip olmayacak bir hükümranlık ver; Sen şüphesiz, daima bağıшта bulunansın.” dedi.”⁸⁹ Bunun üzerine duasına icabet edilerek “فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَغَوَاصٍ وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ هَذَا عَطَاؤُنَا” / Biz de, istediği yere onun buyruğu ile kolayca giden rüzgarı, bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları, demir halkalarla bağlı diğer yaratıkları onun buyruğu altına verdik. “İşte Bizim bağışımız budur; ister ver, ister tut, hesapsızdır.” (dedik).”⁹⁰ buyrulmaktadır.

Sebe’ Sûresi 12. ayette de “وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوها شَهْرٌ وَرَوَاحُها شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقَظَرِ وَمِنْ الْجَنِّ مَنْ يَعْمَلُ” / Gündüz estiğinde bir aylık mesafeye gidip, akşam da bir aylık mesafeden gelen rüzgarı Süleyman’ın buyruğu altına verdik. Onun için su gibi erimiş bakır akıttık. Rabbinin izniyle, yanında iş gören cinleri onun buyruğu altına verdik ki, bunlar içinde buyruğumuzdan çıkan olursa ona alevli ateşin azabını tattırırdık.” Bu rüzgarın, normal bir yürüyüşle birer aylık bir mesafeye (yaklaşık 900 km.) götürdüğü belirtilmektedir.⁹¹

Neml Sûresinin bahsi geçen ayetlerinde de kuşdili öğretildiği ve daha birçok ilim ve hikmet verildiği izah olunmuştur.

⁸⁴ Ömer Faruk Harman, “Süleymân”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXXVIII, s. 56-60.

⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 97.

⁸⁶ Harman, “Süleymân”, c. XXXVIII, s. 56-60.

⁸⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 167.

⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 97.

⁸⁹ Sâd 38/35.

⁹⁰ Sâd 38/36-39.

⁹¹ Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 195.

“وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ” / Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil olan ordusu toplandı. Hepsi düzenli olarak sevk ediliyorlardı.” ayeti ise, önceki ayetlerden anlaşılan mucizelerin devamı niteliğindedir. Çünkü Hz. Süleyman'ın, bazı işlerde çalıştırması ve kuşlarla konuşmasının yanı sıra, ordu mensubu olarak da onları komuta ettiği anlaşılmaktadır. Elbette bu komuta, Allah'ın kendisine verdiği çeşitli mucizeler ve bunun sonucundaki saltanat gücü sayesinde.

Bazı tefsir kaynaklarında cin, insan ve kuş gruplarının, Hz. Süleyman'ın ordusunda yer almalarından; onların Hz. Süleyman'ın isteğine göre hareket edip emrine uymalarının gerektiği ve bunun ancak akıl sahibi olmaları ile mümkün olduğu; bu yüzden de dînî vecibeler ile mükellef olmalarının mümkün olacağı görüşlerine yer verilmiştir. Hatta o zamanki kuşların, şimdiye göre daha zeki ve daha anlayış sahibi oldukları düşünülmüştür.⁹² Oysaki “وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ” / Cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁹³ ayetinden de anlaşılabileceği üzere insanlar ve cinler ibadet ve kulluk ile mükelleftir. Ancak kuşların, insanlar kadar akıl sahibi olup mükellef tutulmaları kabul görmemiştir. Çünkü kuşların sahip olduğu akıl, onların ancak kendi amaçları için yol bulmalarına yeter. Kaldı ki bu kadar akıllı olan her canlı mükellef değildir.⁹⁴

Hız. Süleyman özelinde ve sair bütün kıssalarda, ancak Allah'ın kudretiyle mümkün olabilecek, afaki ve abartılmış bazı olaylar nakledilmektedir. İsrâiliyyâtın çok olması da göz önünde bulundurulursa bu tür haberlerin çoğunun uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Ki bazı kaynaklarda bu akıl almaz olayların, bilhassa zındıklar tarafından ortaya atıldığı ve bununla insanları dinden soğutmayı amaçladıkları aktarılmaktadır. Bu noktada yapılması gereken anlatılan olayın sıhhatini araştırdıktan sonra, Allah'ın Kitabı'nın söylediğine ve sahih hadislerin gösterdiğine inanmaktır.⁹⁵

Hız. Süleyman, cinler, insanlar ve kuşlardan oluşan maiyeti ile beraber çıktığı bir seferde karıncası çok olan bir vadiye⁹⁶ gelir. Bu sırada Hız. Süleyman ve ordusunun kendilerine doğru geldiğini gören (muhtemelen kraliçe)⁹⁷ karınca⁹⁸, hemcinslerine “يَا أَيُّهَا النَّملُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ”

⁹² Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Kocavî, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde alâ tefsiri'l-Kâdî el-Beyzâvî, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut 2013, c. VI, s. 383-384.

⁹³ Zâriyât 51/56.

⁹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 169.

⁹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 170.

⁹⁶ Ayette geçen “وادي النمل” ifadesindeki yerin Şam, Tâif ya da Yemen'de olduğuna dair birtakım görüşler nakledilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 171; el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, c. IV, s. 199.

⁹⁷ Birgün Katâde, Kûfe'ye gelince insanlar etrafında toplandılar. O da “Sormak istediğinizi sorun.” dedi. O zamanlar genç olan Ebû Hanîfe, “Ona, Süleyman'ın karıncasının erkek mi yoksa dişi mi olduğunu sorun.” dedi. İnsanlar bunu sorunca Katâde cevap verememiş ve Ebû Hanîfe, dişi olduğunu söylemiş; “Nereden biliyorsun?” diye soranlara ise “Allah, Kitabı'nda ‘قالت نملة’ buyurdu. Eğer erkek olsaydı ‘قال نملة’ derdi.” diye cevap vermiştir. Bkz. er-Râzî, *Meâtîhu'l-gayb*, c. XXIV, s. 549; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 172. Dişi olup diğer karıncalara uyarıda bulunduğu göre, kraliçe olması muhtemeldir.

⁹⁸ Yapılan bir araştırmada karıncaların toplu halde yaşadıkları, kendi vücut ağırlıklarının 3500-5000 katı kadar kuvvete dayanabildikleri ve çalışkanlıkları saptanmıştır. Komuta ile hareket ettikleri, birbirleri ile iletişim halinde oldukları ve organize olabildikleri kaydedilmiştir. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, c. VI, s. 114.

سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ / “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu, farkına varmadan sizi ezmesin.”” diyerek onları uyardı. Yani bilerek ezmezler ama farkında olmadan sizi kırıp geçerler.

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), bu ayette birkaç incelik olduğunu vurgulamıştır;

1- Yoldan geçenlerin yerdekilere dikkat etmesi gerekmeyip yoldakilerin sakınması gerekmektedir.

2- “Farkına varmadan” diyen karınca sanki, peygamberlerin masum olduğunu ve herhangi bir canlıyı öldürmelerinin, ancak hataen mümkün olabileceğini bilmiş ve hemcinslerini uyarmıştır. Buna göre ayet, peygamberlerin mutlak anlamda masum olduklarına dair bir delil olabilir.

3- Karınca, topluluğunun, Hz. Süleyman’ı bu büyük saltanat ve güç içerisinde gördüklerinde Allah’ın kendilerine verdiği nimetlere karşı nankörlük edebileceklerinden endişe ederek, “Yuvalarınıza girin” demiştir. Buna göre ayetten, dünya ile meşgul olup kendini kaptıran kimseler ile oturup kalkmamanın gerektiği gibi bir anlam da çıkarılabilir.⁹⁹

Hz. Süleyman, sahip olduğu mucize sayesinde karıncanın bu sözünü duydu ve hafifçe güldü. Gülmesinin sebebi ise ya karıncanın bu sözleri karşısındaki şaşkınlığı ya da Allah Teâlâ’nın kendisine verdiği bu sesi işitme mucizesine çok mutlu olmasıdır.¹⁰⁰ Bu nimetlere erişmesinden dolayı dedi ki; “Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükürde, hoşnut olacağın işi yapmakta beni muvaffak kıl. Rahmetinle, beni salih kullarının arasına koy.” Yani; Rabbim! Bana verdiğin bu eşsiz nimetlerin ve üstünlüklerin kadrini, kıymetini bileyim, senin nimetlerine olan ihtiyacımı ve bunların ancak senin lütf-u kereminle mümkün olduğunu bilip itiraf edeyim. Bana şükretmeyi, ve senin rızana uygun iyi işler yapmayı kolaylaştır. Beni, diğer peygamberler gibi günahsızlar zümresinin içinde, cennetine kavuştur. Hz. Süleyman’ın bu duayı yapmasından anlaşılıyor ki; kim olursa olsun, salih amel işlemek de salihlerle beraber cennete girmek de Hak Teâlâ’nın rahmeti ve bunu irade etmesiyle mümkündür. Zira sadece amel, kişiyi cennete götürmez.¹⁰¹ Nitekim Hz. Peygamber de bunu ifade etmiş ve herkesin cennete girmek için bu rahmete muhtaç olduğunu hatırlatmıştır.¹⁰²

1.2.2.4. Hz. Süleyman ve Hüdhd (20-22. Ayetler)

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدُودَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ ﴿٢٠﴾ لَا عَذْبَاءَ شَدِيدًا أَوْ لَا أَذْبَحَتْهُ أَوْ لِيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾

⁹⁹ er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, c. XXIV, s. 549.

¹⁰⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 175.

¹⁰¹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlî'si ve Tefsiri*, c. V, s. 276.

¹⁰² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. IV, s. 101.

(20-21) Süleyman, kuşları teftiş etti ve dedi ki: “Hüdhüd’ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıp mı oldu? Onu (Hüdhüd’ü) ya şiddetli bir azaba uğrattırım, ya boğazını keserim ya da bana apaçık bir delil getirmelidir.”.

(22) Çok geçmeden Hüdhüd gelip Süleyman’a: “Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sana Sebe’den doğru bir haber getirdim.

Neml Sûresinin bu pasajında Hz. Süleyman’ın hizmetkarı olan Hüdhüd kuşundan bahsedilmektedir. Türkçede “*ibibik, çavuş kuşu*” olarak bilinen Hüdhüd, hemen hemen bütün dillerde ya çıkardığı sese göre ya da başında bulunan renkli tüylere göre adlandırılan ve taraklı tepeliği ile meşhur olan bir kuştur. Kuyruğu ve kanatları siyah-beyaz alacalı, vücudunun geri kalanı pembeye yakın açık kahverengidir. Filistin’de ve daha çok Mısır’da bulunur; kış aylarında ise Afrika’ya göçer. İslâmî kaynaklarda “*ebü’l-ahbâr, ebü’r-rebî’, ebû seccâd, ebû ibâd*” gibi künyeler¹⁰³ ile anılan Hüdhüd’ün, toprağın altındaki suyu görebildiği; eşine çok bağlı olduğu; hatta eşi ölünce yeni bir eş aramadığı; anne-babasına karşı çok hürmetkâr olup yaşlandıklarında yiyeceklerini temin ettiği nakledilmektedir.¹⁰⁴

Hüdhüd, rivayete göre Hz. Süleyman’ın haberleşme ve su bulmak gibi görevlerde kullandığı, ordusuna mensup bir kuştur. Bir kavle göre, kuşlar sefer esnasında Hz. Süleyman’ı gölgeler idi; ancak bir vakit başına güneş gelince Hüdhüd’ün yokluğunu fark etmiş ve orduyu teftiş etmiştir. Bir kavle göre ise, sefer sırasında su ihtiyacı hasıl olmuş; Hz. Süleyman, Hüdhüd’ü aramış ve bulamayınca etrafındakilere onu neden göremediğini sormuştur. Kayıp olduğu kesin olarak anlaşıncı Hz. Süleyman, mazeretsiz kaybolmuş ise onu şiddetli bir şekilde cezalandıracağını ya da boğazını keseceğini, ancak mazereti var ise kurtulabileceğini söylemiştir.¹⁰⁵

Bu ayetten anlaşıldığına göre ordu içerisinde düzen ve disiplin çok büyük bir öneme sahiptir. Zira bu düzenin bozulmasına sebep olan bir asker, cezalandırılabilir, hatta ibret olması için öldürülebilir de. Ancak mazereti varsa onu dinlemenin gerektiği ve affetmenin mümkün olabileceği de anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Hüdhüd, çok geçmeden çıkageldi ve Hz. Süleyman’ın huzuruna tam bir saygı ile gelerek kendisini kurtarmak için mazeretini beyan etti ve dedi ki; “*Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim.*”. Sözüne bu şekilde başlamasındaki amacı dikkat çekmek ve Hz. Süleyman’ı, acayip bir şey söyleyerek özrünün kabulüne ikna etmektir. Sözüne şöyle devam etti; “*Sana Sebe’den doğru bir haber getirdim.*”

¹⁰³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 177.

¹⁰⁴ Ömer Faruk Harman vd., “*Hüdhüd*”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XVIII, s. 461-462.

¹⁰⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 177; İbn Kesîr, *Kasasü’l-enbiyâ*, c. II, s. 289.

¹⁰⁶ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlî’si ve Tefsîri*, c. V, s. 278.

Doğru bir haber dedi; çünkü, Hz. Süleyman’a önemli bir hizmette bulunduğunu ve dikkate değer bir haber getirdiğini göstermek istedi. Zemahşerî’ye (ö. 538/1144) göre Allah Teâlâ, Hüdhdüd’e bu şekilde cevap vermesini ilham ederek yarattığı en küçük varlığın bile bazen bir peygamberin bilmediği şeyleri bilebildiğini ve bu yüzden her bilgi sahibinin, her alimin, kendisini sorgulayıp her şeyin Allah’ın lütfu ile olduğunu düşünmesi gerektiğine tembih etti.¹⁰⁷

Sebe, Yemen’de hüküm süren bir devlet olup adını kurucusu olarak bilinen Sebe’b. Yeşcüb b. Ya’rub b. Kahtân’dan alır.¹⁰⁸ Devletin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, bazılarının göre, milattan önce üç binli yıllar; bazılarının göre, Hz. Süleyman’ın zamanı dikkate alınarak milattan önce 10. yy. civarı olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰⁹ Güney Arabistan’da yer alan ve ticaretle tanınan bir ülke olup başkenti, Ma’rib’tir. Arabistan’da bin yıl kadar hüküm sürmüşler ve zamanının en zengin ülkelerinden biri kabul edilmişlerdir. Zenginliklerini sağlayan ticaretlerinin yanı sıra, ülkelerinin birçok bölgesinde barajlar inşa edip sulama maksadıyla yağmur suyunu kullanmışlardır.¹¹⁰

“Sebe” ismi Kur’ân’da iki defa geçmektedir. Biri, Neml Sûresinin 22. ayeti; diğeri ise, adını bu topluluktan alan Sebe’ Sûresi 15-21. ayetleridir. Neml Sûresinde Sebe’ melikesi Belkıs’tan bahsedilirken Sebe’ Sûresinin ilgili ayetlerinde ise maddi zenginlik ve büyük bir güce sahip oldukları halde şeytana uyup şükür ve itaatten yüz çevirdikleri; bundan dolayı sel felaketiyle (Arim Seli) cezalandırıldıkları; verimli arazilerinin, çorak topraklar haline getirildiği anlatılmaktadır.¹¹¹

1.2.2.5. Hz. Süleyman ve Belkıs (23-26. Ayetler)

إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ (٢٣) وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ (٢٤) أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (٢٦)

(23) (Hüdhdüd sözlerine şöyle devam etti): “Oranın halkına hükmeden, her şeyden kendisine bolca verilen ve büyük bir tahta sahip olan bir kadın buldum.”

(24-25) “Onun ve milletin, Allah’ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm.” “Göklerde ve yerde gizli olanları ortaya çıkaran, gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri bilen Allah’a secde

¹⁰⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 182.

¹⁰⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 186.

¹⁰⁹ İsmail Yiğit, “Sebe”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXXVI, s. 241.

¹¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 105.

¹¹¹ Sebe’34/15-21.

¹¹² Bu ayet, okunduğu zaman Tilavet secdesi yapmanın vacip olduğu yerlerdendir. Burada secde yapmanın manası ise şudur; bir müminin Allah’a secde etmekle kendisini, güneşe tapanlardan ayırması ve böylece Allah’ı, zatından dolayı sevilen, azabından dolayı korkulan bir tek ilah olarak tanıdığını ilan etmesidir. Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 107.

etmemeleri için şeytan, kendilerine, yaptıklarını güzel göstermiş, onları doğru yoldan alıkoymuştur. Bunun için, doğru yolu bulamazlar.”

(26) “O çok büyük arşın sahibi olan Allah’tan başka ilah yoktur.”

Hız. Süleyman, bir haber getirdiğini söyleyerek mazeret bildiren Hüdhdüd’e o haberin ne olduğunu sorunca Sebe’ melikesinden; ona bir hükümdarın sahip olabileceği her türlü mal, mülk ve asker gibi çok nimet verildiğinden¹¹³; büyük bir taht’a sahip olduğundan ve hepsinin güneşe taptıklarından bahsetti.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu melikenin adı Belkıs binti Şurâhîl’dir.¹¹⁴ Tarihi belgeler ile Belkıs’ın tam olarak kim olduğunu ortaya çıkarmak pek mümkün değildir. Sadece Hız. Süleyman’ın zamanından sonra yaşamış Asur krallarının yıllıklarında 3 Arap kraliçesinden bahsedilmekte ve o dönemde kraliçe tarafından yönetilme geleneğinin olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵ Kur’ânî delillerden yola çıkarak Belkıs’ın, milattan önce 10. yy. civarında yaşayıp Hız. Süleyman’ın çağdaşı olduğu söylenebilir.

Ayetin devamındaki “زَيْنَ” ile başlayıp “العظيم” kelimesi ile biten cümleler, Hüdhdüd’ün sözlerini tasdikler mahiyette Allah Teâlâ’ya aittir. Çünkü ayette geçen “gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri bilen” ifadesindeki muhataplar, Mekkeli müşrikler olup bu kıssadan ibret ve öğüt almaları kastedilmiştir ki en doğru görüş budur. Bir diğer kabule göre ise, Hüdhdüd’e ait olup muhataplar, Hız. Süleyman ve maiyetidir.¹¹⁶

Allah Teâlâ’ya ait olduğuna göre bu ayetlerden bazı anlamları çıkarmak mümkündür;

1- Şeytan onları; dünya nimetlerini elde etmek ve daha müreffeh, daha gösterişli bir hayat yaşamak için maddi ve manevi bütün güçlerini ve imkanlarını sarf etmeye ve bunun hayatlarındaki tek gerçekleri olduğunu kabul etmeye ikna etmişti. Bu dünyevi maksatları tek gerçek kabul ettikten sonra başka bir şeyi düşünmeleri gerekmemiştir. Hatta ölümden sonra başka bir hayatın olduğunu, dünyadan ahirete intikal edileceğini hiç gerçekçi bulmadılar. Zenginlik, güç ve refah açısından eskiye nazaran daha iyi olduklarına ve daha çok çalışmaları gerektiğine inandıran şeytan, bunun dışındaki itikat, inanç ve ahlak gerçeklerini adeta perdelemişti. O halde tek gerçeği görebilmek için Allah’ın “إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ” / Şüphesiz şeytan sizin düşmanınızdır;

¹¹³ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. XVIII, s. 39.

¹¹⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XXIV, s. 551; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 183; el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, c. IV, s. 203.

¹¹⁵ Orhan Safi Yücetürk, “Belkıs”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. V, s. 420-421.

¹¹⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 187; Mevdûdî, *Teftîhu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 107.

siz de onu düşman belleyin; o, kendi taraftarlarını, cehennem yâranı olmaya çağırır.”¹¹⁷ uyarısını dikkate almak ve şeytanın tuzaklarına düşmemek gerekir.¹¹⁸

2- Bu takım ayetlerde Allah, güneşe tapanlara bir reddiye olsun diye, kendisinin, yerde ve gökte gizli olan sayısız nimeti, havsalanın almadığı kadar çeşitli bitkileri ve türlü zenginlikler barındıran madenleri çıkarıp insanların kullanmasını sağlayarak “Kâdir” olduğunu; ilminin gizli olsun, aşikar olsun her şeyi kuşatması dolayısıyla “Alîm” olduğunu ifade etmiştir. Güneş ise bu sıfatların hiçbirine sahip değildir. Dolayısıyla o, asla bir ilah olamaz. İlah olamayınca da ona secde etmek caiz ve mümkün olamaz. Diğer bir ifade ile, Allah’ın, zatı gereği bu sıfatlarla vasıflanması vaciptir. Allah’ın zatı ve sıfatlarının sonsuz olmasına karşın güneş, sonludur. Sonlu olunca da ona tapınılamaz.¹¹⁹

1.2.2.6. Belkıs’ın Tevhid İnancına Davet Edilmesi (27-34. Ayetler)

قَالَ سَتَنظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (٢٧) اذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ (٢٨) قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُوْا إِلَيَّ الْكِتَابَ كَرِيمٍ (٢٩) إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (٣٠) أَلَا تَعْلَمُونَ عَلَيَّ وَأُتُونِي مُسْلِمِينَ (٣١) قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُوْا أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُون (٣٢) قَالُوا نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّةٍ وَأُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانْظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ (٣٣) قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا آذَلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ (٣٤)

(27) Süleyman şöyle söyledi: “Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, bakacağız.”

(28) “Şu mektubumu götür, onlara at, sonra bir yana çekil, varacakları sonuca bak.”

(29-31) Sebe’ melikesi: “Ey ileri gelenler! Bana, Süleyman’dan gelip ‘Bismillahirrahmanirrahim’ diye başlayan ve ‘Sakin bana karşı baş kaldırmayın ve teslim olarak gelin’ diyen önemli bir mektup bırakıldı.” dedi.

(32) “Ey ileri gelenler! Vereceğim emir hakkında bana fikrinizi söyleyin; siz benim yanımda bulunmadıkça, bir iş hakkında kesin bir hüküm vermem.” dedi.

(33) Onlar da dediler ki: “Biz güçlü kimseler ve zorlu savaş adamlarıyız, emir senindir, sen emretmene bak.”

(34) Melike: “Doğrusu hükümdarlar bir şehre girdikleri zaman orasını bozarlar, onurlu kimselerini, aşağılık yaparlar. İşte böyle davranırlar.” dedi.

¹¹⁷ Fâtır 35/6.

¹¹⁸ Mevdûdî, Tefhîmu ‘l-Kur’ân, c. IV, s. 107.

¹¹⁹ er-Râzî, Mefâtîhu ‘l-gayb, c. XXIV, s. 552.

H. Süleyman, Hüdüh'ün sözünü araştırmadan doğru kabul etmemiş ve bir mektup yazıp Belkıs'a göndermek yoluyla, doğru ya da yalan olduğunu kesin bir şekilde bilmek istemiştir. Nitekim Hüdüh'ün haberi doğru ise Belkıs'ı imana davet etmiş olacak; yalan ise onu cezalandırmaya sebep olmuş olacaktır. Bu noktada H. Süleyman, bir mektup yazarak “ اِذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِهِ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ / مَاذَا يَرْجِعُونَ / Şu mektubumu götür, onlara at, sonra bir yana çekil, varacakları sonuca bak.” buyurdu.

Hüdüh de H. Süleyman'ın emrini yerine getirmek için mektubu gagasına aldı ve Belkıs'a attı. Belkıs'ın ifadelerinden öyle anlaşılıyor ki mektup kendisine geldiği zaman yalnız olup mektubun kimden geldiği ve içeriği açık bir şekilde belliydi. Bir rivayete göre de mektupta H. Süleyman'ın meşhur mührü bulunuyordu.¹²⁰

H. Süleyman'ın bu mektubu şu yönleriyle önemlidir;

- 1- Mektubu bir elçi değil de bir kuş getirmiş ve Belkıs'a atmıştır.
- 2- Mektup, Suriye ve Filistin civarının büyük sultanı Süleyman tarafından gönderilmiştir.
- 3- Zamanın mektuplarından farklı olarak Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır.
- 4- İçerisinde, inanılan tanrı ve tanrıçaları hariç bırakır bir şekilde, yalnızca Allah'ın adına yazılmış bir mektuptur.
- 5- Açık bir ifade ile isyan ve karşı gelmeyi bırakıp teslim olmaya/İslam inancını kabul etmeye davet etmektedir.¹²¹

Belkıs da mektubun önemini anlamış olacak ki yöneticilerine önemini vurgulayarak durumu aktarmış ve âdeti üzere onlarla istişarede bulunmuştur. Buradan anlaşılıyor ki Belkıs, önemli devlet meselelerinde keyfi hüküm vermemiş; şûra heyetinin görüşlerini ve fikirlerini değerlendirmeden kesin bir karar almamıştır. “حَتَّى تَشْهَدُونَ” demesine bakılırsa bu heyet, mühim meseleler için bir araya gelmeyi âdet edinmiştir. Buna göre ayette hükümet işlerini tek bir kişinin kararıyla idare etmenin doğru olmayacağı; alanında uzman, yetkin kişilerin görüşlerine de yer verilmesi tavsiye edilmiştir. Ancak şûra heyetinin “*Emir senindir.*” minvalindeki sözlerinden, emir ve komutaya müdahale etme derecesinde işlere karışılmaması gerektiği anlamı da çıkarılmıştır.¹²²

İleri gelen yöneticiler, teslim olmamak için savaşmanın gerekli olduğunu düşünerek güç ve kuvvetlerine, sahip oldukları şiddetli harp yeteneklerine güvenmişler; her daim savaşa hazır olduklarını belirtmişlerdir. Ancak savaş olmadan siyasi taktikler ile bu durumla başa çıkılabileceğini ifade eder şekilde, son kararı Belkıs'a bırakmışlar ve her ne emrederse emretsin onun arkasında olacaklarını bildirmişlerdir. Belkıs da savaştan yana olmadığını belirterek “*Doğrusu hükümdarlar bir*

¹²⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 189.

¹²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. IV, s. 109.

¹²² Elmalılı, *Hak Dini*, c. VI, s. 122.

şehir girdikleri zaman orasını bozarlar, onurlu kimselerini, aşağılık yaparlar.” demiş ve halkının öldürülme, esaret, sürgün ve hapis gibi zorluklara maruz kalmamalarını istemiştir.

Bu ayetin sonrasında gelen “وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ / İşte böyle davranırlar.” cümlesinin kime ait olduğu bir tartışma konusu olmuştur. Bir kavle göre Belkıs’a aittir. O bunu söylemekle tekrarı değil, önceki cümleyi tekit etmeyi kastetmiştir. Bir diğer kavle göre ise bu söz, Belkıs’ı tasdik etmek mahiyetinde Allah’a aittir.¹²³

1.2.2.7. Belkıs’ın Cevabı (35-41. Ayetler)

وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ (۳۵) فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَنُ قَالَ أَتُمِدُّونَ بِمَالٍ فَمَا آتَيْنِيَ اللَّهُ خَيْرَ مِمَّا آتَيْتُكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ (۳۶) ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ (۳۷) قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ (۳۸) قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ (۳۹) قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَأَاهُ مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَنْشُكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ (۴۰) قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ (۴۱)

(35) Melike: “Ben onlara bir hediye göndereyim de, elçilerin ne (cevap) ile döneceklerine bakayım.” dedi.

(36) Süleyman’a geldiklerinde şöyle dedi: “Sizler bana mal ile yardımda mı bulunmak istiyorsunuz? Allah’ın bana verdiği, size verdiğiinden daha iyidir. Ama belki de siz, hediyenizle sevinirsiniz.”

(37) “Onlara dön! And olsun ki, güç yetiremeyecekleri ordular ile gelir; onları oradan, alçalmış ve küçük düşmüş kimseler olarak çıkarırız.”

(38) Süleyman: “Ey cemaat! Bana teslim olmalarından önce, hanginiz o kraliçenin tahtını yanıma getirebilir?” dedi.

(39) Cinlerden bir ifrit: “Sen yerinden kalkmadan önce sana onu getiririm, bunu yapmaya gücüm yeter (ve) güvenilir birisiyimdir.” dedi.

(40) Kitabın bilgisine sahip olan biri: “Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm” dedi. Süleyman, tahtı yanına yerleşivermiş görünce: “Bu, şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabbimin lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; fakat nankörlük eden bilsin ki Rabbim müstağnidir, kerem sahibidir.” dedi.

¹²³ Âlûsî, Rûhu’l-meânî, c. X, s. 193; er-Râzî, Mefâtîhu’l-gayb, c. XXIV, s. 555.

(41) Süleyman, “Onun tahtını tanınmaz hale getirin, bakalım tanıyabilecek mi yoksa tanıyamayacak mı?” dedi.

Belkıs, zeki bir kadındı. Meseleyi kestirip atmadan önce istişarelerde bulundu. Daha sonra savaştan kaçınmak gerektiği ve halkının bundan zarar görmesini istemediği fikrini açıkladı. Çözümü, Hz. Süleyman’a kıymetli hediyeler göndermekte buldu. Böylelikle Hz. Süleyman’ın hediye vereceği tepkiden onun gerçek maksadını ve peygamber olup olmadığını anlayacaktı. Nitekim İbn Abbas’a göre Belkıs, “Eğer peygamber ise, hediye kabul etmez ve bizim onun dinine tabi olmamızdan başka bir duruma rıza göstermez. Eğer sadece hükümdar ise, hediye kabul eder ve bundan vazgeçer.” demiştir.¹²⁴ Zaten “Elçilerin ne (cevap) ile döneceklerine bakayım.”¹²⁵ demesinden onun, Hz. Süleyman’ı bir nevi sınamak istediği ve aralarında geçen diyalogun henüz tamamlanmadığı da anlaşılmaktadır.

Belkıs’ın, Hz. Süleyman’a gönderdiği hediyeler ile ilgili kitaplarda oldukça fazla malumat vardır; 500 cariyeye, altınlar, inciler, yakutlar... Hz. Süleyman’ın hizmetinde olan bir şeytanın, Belkıs ve maiyetinin göndermek için hediyeler hazırladığını ona haber verdiği; buna mukabil olarak Hz. Süleyman’ın ihtişamlı bir karşılama hazırladığı; elçilerin geldiği yolu çeşitli yakutlarla süslettiği; insanlar, cinler ve hayvanlardan oluşan birliklerini, sağına-soluna saflar halinde dizdirdiği ve gelen heyetin bu müthiş manzara karşısında dizlerinin bağının çözüldüğüne dair ve daha bir çok malumat vardır. Belkıs’ın Hz. Süleyman gibi bir hükümdarın şanına yaraşır bir şekilde bol bol ve kıymetli hediyeler göndermesi normaldir. Ne var ki bunların hakikatini, ancak Allah bilir.¹²⁶

Belkıs’ın elçileri, kıymetli hediyeleri Hz. Süleyman’a sunmuşlar; o ise elçilere, iki şekilde cevap vermiştir;

1- “Sizler bana mal ile yardımda mı bulunmak istiyorsunuz? Allah’ın bana verdiği, size verdiğinden daha iyidir. Ama belki de siz, hediyeinizle sevinirsiniz.”¹²⁷ diyerek gelen hediyelere ve mallara hiç değer vermediğini beyan etmiştir. Yani “Allah bana, en büyük mutluluk kaynağı olan tevhid dinini ve dünyada, daha fazlasına sahip olunamayacak kadar çok nimetleri verdi. O halde benim gönlüm, bu hediyeler ile nasıl çelinebilir? Tam aksine, ancak sizler bu hediyelere sevinip onlara kanabilirsiniz.” demektir.

¹²⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, c. XVIII, s. 52.

¹²⁵ Neml 27/35.

¹²⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 193-194; Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlî’si ve Tefsîri*, c. V, s. 283; Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 216-217.

¹²⁷ Neml 27/36.

2- “Onlara dön! And olsun ki, güç yetiremeyecekleri ordular ile gelir; onları oradan, alçalmış ve küçük düşmüş kimseler olarak çıkarırız.”¹²⁸ diyerek hem bir uyarı hem de bir tehditte bulunmuştur. Yani, “Karşı karşıya gelip dayanmaya ve savaşmaya gücünüzün yetmeyeceği ordular ile geliriz.” demektir. Böyle demekle onlara, ya Müslüman olarak gelmeleri ya da kendisinin çok büyük bir orduyla savaşa geleceği seçenekleri sunmuş ve Belkıs’a bunu iletmelerini istemiştir. Böylelikle Hz. Süleyman, karşı tarafa, kendisinin mal-mülk peşinde koşan bir hükümdar olmadığını ve hak dini yaymaya çalışan bir peygamber olduğunu açık ve sert bir şekilde ifade etmiş oldu.¹²⁹

Elçiler, hediyeleri geriye götürüp Hz. Süleyman’ın bu cevap ve ihtarlarını Belkıs’a aktarmışlar ve karşılaştıkları manzarayı anlatmışlardır. Bunun üzerine Belkıs da Hz. Süleyman’ın öyle sıradan bir hükümdar olmayıp hak peygamber olduğu kanaatine varmış; tam teslimiyetini göstermek ve onun inancına katıldığını bildirmek üzere, maiyeti ile beraber Hz. Süleyman’a doğru yola çıkmıştır.¹³⁰

Belkıs’ın kendisine geldiği haberini alan Hz. Süleyman, beraberindekilere 23. ayette geçen büyük tahtı kimin, Belkıs’tan önce getirebileceğini sormuştur. Hz. Süleyman’ın tahtın getirilip yanında hazır bulunması isteğindeki maksadının ne olduğuna dair müfessirler arasında görüş farklılıkları vardır;

1- Maksadı, Allah’ın kudretine ve Hz. Süleyman’ın peygamberliğine dair daha öncekilere ek olarak bir başka mucize göstermektir.

2- Belkıs’ın aklını ve zekasını ölçmek amacıyla, tahtını getirtip şeklini değiştirtmeyi daha sonra da Belkıs’a sunarak onu tanıyıp tanıyamayacağını anlamak istemiştir. Üstelik “*Onun tahtını tanımaz hale getirin, bakalım tanıyabilecek mi yoksa tanıyamayacak mı?*”¹³¹ ayeti de bu görüşü destekler niteliktedir.

3- Arş/Taht, bir saltanatın gücünü ifade eder. Çoğu zaman da tahtlar, gösterişli olur. Hz. Süleyman da Belkıs’ın mülkünü, zenginliğini ve gücünü görmek istemiştir.¹³²

4- Hz. Süleyman, Hüdhüd’ün bu büyük taht’a dair verdiği haberi doğrulamak istemiştir. Ancak bu görüş, Hz. Süleyman’ın, Belkıs haberinin doğruluğuna kesin kanaat getirdikten sonra, böyle bir sınamaya ihtiyacı olmadığı için uzak görülmüştür.¹³³

Hz. Süleyman’ın tahtın getirilmesi isteğine ilk karşılık veren, cinlerden kuvvetli bir hizmetkardır. “*Sen yerinden kalkmadan önce sana onu getiririm*” sözündeki “من مقامك” ifadesi, yerinden kalkmadan önce diye çevrilebildiği gibi, Hz. Süleyman’ın sabahtan öğlene kadar davalara

¹²⁸ Neml 27/37.

¹²⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XXIV, s. 555-556.

¹³⁰ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlî’si ve Tefsîri*, c. V, s. 284.

¹³¹ Neml 27/41.

¹³² er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XXIV, s. 556.

¹³³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 197.

bakıp hüküm verdiği sürenin kastedilmesi de mümkündür.¹³⁴ İfrit, “*bunu yapmaya gücüm yeter (ve) güvenilir birisiyimidir.*” diyerek tahtı getireceğini vaat ederken kendisinin tahtı başka bir yere götürmeyeceği ve üzerindeki değerli taşlardan birini dahi almayacağına dair eman vermeyi de ihmal etmedi. Demek, cinler arasında güvenilir olmayanlar da vardı.¹³⁵

Hız. Süleyman, tahtın daha hızlı getirilmesini istemiş olduğundan kendisiyle dua edildiğinde icabet edilen İsm-i A’zam’ı bilen ve “*Kitabın bilgisine sahip olan biri: “Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm” dedi.*”¹³⁶ Bunun akabinde Hız. Süleyman tahtı yanında görünce etrafındakilere “*Bu, şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabbimin lütfundandır.*” diyerek hayretini gösterdi. Yani, bu harikulade olay, benim herhangi bir gücüm ve kuvvetim olmadan, sadece Allah’ın bana lütfu sayesinde meydana gelmiştir ve bana verdiği sayısız nimetten biridir. Allah, kullarını bazen nimet vermekle bazen de vermemekle imtihan eder ki kulun buna vereceği karşılık, ahirette alacağı karşılığı da belirleyecektir.¹³⁷

Şükürle ilgili ise şu sözleri sarf etti; “*Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; fakat nankörlük eden bilsin ki Rabbim müstağnidir, kerem sahibidir.*”¹³⁸ Demek oluyor ki şükür ancak şükredene fayda verir, Allah’a değil. Şükreden kimse, öncelikle Allah’ın verdiği nimetlere karşılığını vermiş ve sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Bu şükürü devam ettirdiği sürece daha fazla nimet ve ihsana mazhar olur. Nitekim Allah Teâlâ da “وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ” / Rabbimiz: “*Şükrederseniz and olsun ki, size karşılığını artıracam; nankörlük ederseniz bilin ki azabım pek çetindir.*” diye bildirmişti.”¹³⁹ Buna ek olarak şükürle meşgul olan kişi, maddi-manevi lezzetleri tadar. Ancak tüm bunları terk edip Allah’ın verdiği nimetlere nankörlük eden ve bu lütfu kendisinden bilen kimse, ancak kendisine zarar verir ve hüsrana uğrar. Onun şükürsüzlük ve nankörlüğü Allah’ın ma’bûdiyetine hâlel getirmez. Çünkü Allah, hiç kimsenin hamdına ve şükrüne muhtaç değildir. Binaenaleyh O, kulları şükretmedi diye nimetini de kesecek değildir. Lakin nimet vermeye de mecbur değildir.¹⁴⁰

Bunun akabinde Hız. Süleyman, tahtın üzerinde değişiklik yaparak tanınmaz bir hale getirmelerini istemiştir. Çünkü değişiklik yapılmasa Belkıs bunu kolayca bilebilir ve bu da onun zeki

¹³⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 197.

¹³⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 113.

¹³⁶ Neml 27/40; Katâde (ö. 117/735) ve İbn Abbas’tan (ö. 68/687-88) rivayet edildiğine göre bu kişinin ismi Âsaf b. Berahyâ’dır. İslâmî kaynaklarda Âsaf’ın Hız. Süleyman’ın teyzesinin oğlu, güvenilir ve Hız. Süleyman’ın katibi ya da veziri olduğu nakledilmektedir. Ayrıca Allah’ın isimlerinden İsm-i A’zam’ı bildiği ve bu vesileyle bütün dualarının kabul edildiği belirtilmektedir. Bir diğer kavle göre ise bu kişi, Hız. Süleyman’ın bizzat kendisidir. Detaylı bilgi için bkz. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 198.

¹³⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 200.

¹³⁸ Neml 27/40.

¹³⁹ İbrâhîm 14/7.

¹⁴⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, c. XXIV, s. 557; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 116.

olduğunu göstermez. Bu isteğindeki maksadının ne olabileceğine dair ihtimaller de yukarıda sayılmıştır.

1.2.2.8. Belkıs'ın Müslüman Oluşu (42-44. Ayetler)

فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَكَذَا عَرْشُكَ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾ قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

(42) Melike geldiğinde “Senin tahtın böyle miydi?” denildi. O da “Sanki odur, daha önce bize bilgi verilmişti ve teslim olmuştuk.” dedi.

(43) Melikeyi o zamana kadar alıkoyan, Allah’tan başka taptığı şeylerdi; çünkü kendisi inkarcı bir millettendi.

(44) Ona: “Köşke gir.” dendi; onu görünce, bir su zannetti, (eteğini çekerek) inciğini açtı. Süleyman: “Doğrusu bu camdan yapılmış pürüzsüz bir köşktür.” dedi. Melike: “Rabbim! Şüphesiz ben kendime zulmetmişim. Süleyman’la beraber, Alemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum.” dedi.

Ayetlerde Hz. Süleyman’ın huzuruna kabul edilişi ile ilgili malumat verilmemekle birlikte Belkıs, katettiği uzun bir yolculuktan sonra nihayet Hz. Süleyman’ın yanına gelmişti. Ya bizzat Hz. Süleyman tarafından ya da bir başkası tarafından¹⁴¹ Belkıs’a şekli-şemaii değiştirilen taht gösterilerek “Senin tahtın böyle miydi?” diye soruldu. Belkıs ise, çok akıllıca davranarak “Sanki odur” dedi. Hz. Süleyman’ın, daha önceden tecrübe ettiği üstün yeteneklerini hatırlayarak “Aynısı” ya da geride bıraktığı tahtının çok korunaklı olmasını dikkate alarak “O değil” demeden iki ihtimali de ifade edecek bir cevap verdi.¹⁴² Belkıs sanki gördüklerinden, aklının sınıdığını ve kendisine bir mucize gösterilmek istendiğini anlamış olacak ki birincisi için çok zekice cevap vermiş; ikincisi için ise “Daha önce bize bilgi verilmişti ve teslim olmuştuk.”¹⁴³ diyerek Hüdhüd olayı, gönderdiği elçilerin karşılaştıkları manzarayı anlatmaları ve taht mucizesi sayesinde Allah’ın varlığına ve kudretine, Hz. Süleyman’ın bir hükümdardan daha öte, bir peygamber olduğuna kanaat getirdiğini belirtmiştir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 201.

¹⁴² er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XXIV, s. 558; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 201.

¹⁴³ Müfessirlerin çoğuna göre bu söz Belkıs’a ait olmakla birlikte (bkz. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 201) bazıları Hz. Süleyman’ın ve beraberindekilerin sözü olduğunu savunmuşlardır. (bkz. et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, c. XVIII, s. 78; İbn Kesîr, *Kasasü’l-enbiyâ*, c. II, s. 296.) Fahrreddîn er-Râzî ise görüşünü belirtmeden her iki kavli de aktarmıştır. (bkz. er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XXIV, s. 558.)

¹⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XXIV, s. 558; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 201; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 117; İbn Kesîr, *Kasasü’l-enbiyâ*, c. II, s. 296.

Belkıs'ın artık iman etmeye çok yakın olduğunu; öğüt almaz bir inatçı olmadığını bildiren “*Belkıs'ı o zamana kadar alıkoyan, Allah'tan başka taptığı şeylerdi; çünkü kendisi inkarcı bir millettendi.*” cümlesini Allah Teâlâ, onun durumunu izah etmek için bir ara cümle olarak zikretmiştir. Çünkü o, çocukluğundan beri atalarına uyararak sahte bir tanrıya tapınmaya alışık olduğundan hakkı görememiş; ancak Hz. Süleyman ile karşılaştığında doğru yolu fark etmişti.¹⁴⁵

Son ve artık kesin ikna edici bir mucize olarak Hz. Süleyman, Belkıs gelmeden önce camdan, şeffaf bir köşk yapılmasını ve onun altından su akıtılmasını emretmiş; böylelikle de Belkıs'a Allah'ın sonsuz gücünü ve kudretini, kendisine verdiği nimetlerin ne kadar çok ve büyük olduğunu göstermek istemiştir. “*Ona: “Köşke gir.” dendi.*” Belkıs, köşke girince ondaki muazzam yapıyı, harikulade göz alıcı dekoru gördü. Üzeri camla kaplı olan suya yaklaşınca uçları ıslanmasın diye eteğini kaldırdı. Ancak bu mucize karşısında akli başından gitmiş ve mest olmuştu. Hz. Süleyman ise durumu izah etmek maksadıyla “*Doğrusu bu camdan yapılmış pürüzsüz bir köşktür.*” dedi.

Belkıs, artık gördükleri karşısında, tapındığı şeylerin yalan olduğunu; güç ve izzetin gerçek sahibinin, Allah olduğunu; Hz. Süleyman'ın sadece bir hükümdar olmayıp, Allah'ın elçisi olarak gönderilen bir peygamber olduğunu anlamıştı. Ardından dedi ki “*Rabbim! Şüphesiz ben kendime zulmetmişim.*” Yani; Allah'a şirk koşmakla ya da Hz. Süleyman'ın peygamberliğini göremedim; o halde şimdi “*Süleyman'la beraber, Alemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum.*” ve onun hükmüne razı oldum, diyerek müslüman oldu. Böylelikle Hz. Süleyman sayesinde hak dini ve tevhid inancını kabul etmiş oldu.

Hz. Süleyman ve Belkıs'ın kıssası burada noktalanmak ile birlikte, o ikisinin evlenip evlenmediğine dair görüşler serdedilmektedir. Bu konudaki rivayetlerin ekserisi, evlendikleri yönünde ise de ne Kur'an'da ne hadiste bu bilgiye yer verilmemiştir; konuyla ilgili sahih bir haber bulunmamaktadır.¹⁴⁶

1.2.2.9. Hz. Sâlih ve Kıssası (45-53. Ayetler)

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾ وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

¹⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. IV, s. 118.

¹⁴⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. XXIV, s. 558; Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 220.

(45) *And olsun ki, Semud milletine kardeşleri Salih'i "Allah'a kulluk ediniz" desin diye gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki zümreye ayrıldılar.*

(46) *Salih: "Ey milletim! Niye iyilikten önce, acele kötülük istiyorsunuz? Merhamet olunasınız diye Allah'tan mağfiret dileseniz ya!" dedi.*

(47) *Kavmi ise, "Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık." dediler. Salih: "Uğursuzluğunuz Allah katında (yazılı)dır; bilakis siz imtihana çekilen bir milletsiniz." dedi.*

(48) *O şehirde, yeryüzünde bozgunculuk yapan, düzeltmeye uğraşmayan dokuz kişi (çete) vardı.*

(49) *"Biz gece ona ve ailesine baskın verelim, sonra da onun aşiretine (ona arka çıkacak kimseye), 'Alesinin yok edilişinde bulunmadık, şüphesiz biz doğru söylüyoruz.' deriz." diye (aralarında) Allah'a yemin ettiler.*

(50) *Onlar bir tuzak kurdular. Biz de fark ettirmeden tuzaklarını bozduk.*

(51) *Bak işte tuzaklarının akıbeti nice oldu: Biz, onları ve milletlerinin hepsini, helak ettik.*

(52) *İşte, haksızlıklarına karşılık çökmüş evleri! Bunda, bilen bir millet için şüphesiz, ders vardır.*

(53) *İnanıp Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtardık.*

Hız. Sâlih, Semûd kavmine gönderilen bir peygamberdir. Kur'ân'da adı dokuz defa geçmektedir.¹⁴⁷ Sâlih ismi, Kur'ân'da kendisinden bahsedilip de orijini Arapça olan dört isimden biridir. Soyu İslâmî kaynaklarda geçtiğine göre, Ubeyd b. Esif (Âsif) b. Mâşih (Mâsih) b. Ubeyd b. Hâzir b. Semûd b. Âmir (Âbir) b. İrem b. Sâh b. Nûh¹⁴⁸ şeklindedir. Hız. Sâlih, kavmi arasında hayrı umulan, saygı gören, güvenilir ve iyi işlerle meşgul olan biri olarak bilinirdi. Ergenlik döneminin başında, genç yaşta peygamber olarak seçilmiş ve öz evladı olduğu kavmine tevhid inancını tebliğ etmekle görevlendirilmiştir.¹⁴⁹

Semûd, Hız. Sâlih'in peygamber olarak gönderildiği kavmin adıdır. Kur'ân'da yirmi altı kez zikredilmiştir. Semûd kavmi; tarihi, Hız. İsmâil'den öncesine dayanan, "el-Arabü'l-âribe" diye tabir edilen, nesli kesilmiş kök Araplardan idi.¹⁵⁰ Arabistan'ın Âd kavminden sonra ikinci en yaygın ve en bilinen kavmi olup isimleri, İslam'dan önceki Arap şiirlerine konu olmuş ve levhalarda yer almıştır. Semûd kavmi, günümüzde el-Hicr diye bilinen ve kuzey-batı Arabistan taraflarındaki sarp-kayalık

¹⁴⁷ Araf, 7/73, 75, 77; Hud, 11/61, 62, 66, 89; Şuara, 26/142; Neml, 27/45.

¹⁴⁸ İbn Kesir, *Kasasü'l-enbiyâ*, c. I, s. 145; et-Taberî, *et-Târîh*, c. I, s. 226; Ahmet Güç, "Sâlih", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XXXVI, s. 32.

¹⁴⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, s. 686.

¹⁵⁰ et-Taberî, *et-Târîh*, c. I, s. 204.

bölgede, Âd kavminin varisi¹⁵¹ olmuştur.¹⁵² Bu nedenle de bazı kaynaklarda Semûd kavmine “İkinci Âd” denilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de ise yaşadıkları bölgeye nispetle “*Ashâbü’l-Hicr*” adıyla bahisleri geçmektedir.¹⁵³

Semûd kavminin kesin olarak ne zaman yaşadığı bilinmemekle birlikte milattan ve Hz. Musa’dan önce yaşadığı kesinkes anlaşılmaktadır.¹⁵⁴ Kavmin, bolluk ve nimetler içerisinde; pınarların, bağ ve bahçelerin, ekinliklerin ve meyvesi yumuşak hurma ağaçlarının bulunduğu bir bölgede yaşadıkları¹⁵⁵; dağlarda kayaları yontarak yaptıkları evler ve düzlüklere kurdukları saraylarla büyük bir zenginliğe sahip oldukları bilinmektedir.¹⁵⁶ Ayrıca oturdukları evlerin dış cepheleri, aralarında taş oymacılığı ve nakış işlerini iyi bilen kimseler tarafından tezyin edilmiştir.¹⁵⁷

Semûd kavmi, başlangıçta tevhid inancına sahip iken¹⁵⁸ sahip oldukları bolluk ve zenginliğin karşılığı olarak Allah’a nankörlük edip başka ilahlara tapınmaya ve yeryüzünde fesat çıkarmaya başlamışlardı.¹⁵⁹ Allah da onlara bu hatalarından dönmeleri ve kendisini birlemeleri için, iyi tanıdıkları Hz. Sâlih’i peygamber ve uyarıcı olarak göndermiştir. Hz. Sâlih de onları, Bir Tek Allah’tan korkup korunmaya ve yalnızca O’na ibadet etmeye çağırmış ama onlardan ancak az bir grup icabet etmişti. Böylelikle Semûd kavmi iki fırkaya ayrılmış ve birbirlerine karşı düşmanlık besler hale gelmişlerdi.¹⁶⁰

İnkarcılar, Hz. Sâlih’in kendileri gibi bir beşer ve aynı zamanda büyülenmiş bir kimse olduğunu iddia ederek Allah’ın elçisi olduğuna dair delil getirmesini istemişlerdir.¹⁶¹ O da bir mucize olarak sert kayadan¹⁶², hamile bir deve çıkarmıştır. Tabî ki bu deve sıradan olmayıp kayadan çıkarılması; Allah’ın emriyle kuyudan bir gün bu devenin, bir gün de kavminin içmesi; onların tamamının içtiği kadar su içip bir o kadar da süt vermesi gibi özelliklere haiz idi.¹⁶³ Hz. Salih’in kavmi, mucize olarak gönderilen bu deveye kötü maksatla dokunmaları ve öldürmeleri halinde, büyük bir azaba çarptırılacakları konusunda uyarılmışlardı.¹⁶⁴ Hz. Sâlih’in peygamberliğine dair açık

¹⁵¹ Kur’ân’da (A’râf 7/74) bu husus ile ilgili şöyle buyurulmaktadır; “*Hatırlayın ki Allah, sizi Ad milletinin yerine getirmişti.*”.

¹⁵² Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. II, s. 55; et-Taberî, *et-Târîh*, c. I, s. 204; İbn Kesîr, *Kasasü’l-enbiyâ*, c. I, s. 145.

¹⁵³ Hicr 15/80.

¹⁵⁴ A’râf 7/74; Mü’min 40/30-31.

¹⁵⁵ Şuarâ 26/147-148.

¹⁵⁶ A’râf 7/74; Hicr 15/82; Şuarâ 26/149; Fecr 89/9.

¹⁵⁷ Celal Kırca, “*Semûd*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XXXVI, s. 500.

¹⁵⁸ Ahmet Güç, “*Sâlih*”, c. XXXVI, s. 32.

¹⁵⁹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, [*Kur’an Işığında*] *Peygamberlik ve Peygamberler*, terc. Suat Cebeci vd., Ensar Neşriyat, İstanbul 2022, s. 289.

¹⁶⁰ Neml 27/45.

¹⁶¹ Şuarâ 26/153-154.

¹⁶² et-Taberî, *et-Târîh*, c. I, s. 227.

¹⁶³ es-Sâbûnî, [*Kur’an Işığında*] *Peygamberlik ve Peygamberler*, s. 290.

¹⁶⁴ A’râf 7/73.

bir mucize olmasına rağmen Semûd kavminin inkarcıları, ona icabet etmek yerine, deveden huzursuz olup onu öldürmeyi tercih etmişlerdir.

Neml Sûresinde bu deve mucizesi zikredilmeyip azgınlıklarıyla bilinen dokuz kişilik bir gruptan bahsedilmiştir. Rivayete göre adı Kudâr b. Salif¹⁶⁵ olan bu grubun bir üyesi, devenin ayaklarını kesti ve diğerleri onu parçaladılar. Böylece kafirler yasak olan bir işi yapmakla Allah'ın ve elçisinin emrine muhalefet ederek azabın bir an önce gelmesi için aceleci davranmış oldular. Akabinde Hz. Salih'e vadettiği azabı getirmesi için meydan okudular.¹⁶⁶ Sâlih Peygamber de onlara üç gün¹⁶⁷ sonra azabın geleceğini haber verince¹⁶⁸ bu defa onu ve ailesini bir gece baskınıyla öldürmek ve Hz. Salih'in kısas isteyecek yakınlarına¹⁶⁹ da bu işe karışmadıklarını söylemek üzere birbirlerine yemin ederek bir tuzak kurdular. Ancak Allah, elçisi Hz. Sâlih'i ve onunla birlikte inananları kurtarıp inkarcıları helak olmaya mahkum etti. Öyle ki üç gün geçtikten sonraki gün doğumuyla birlikte üstlerinden bir sayha (yüksek ses); altlarından bir sarsıntı gelerek hepsi yok oldu.¹⁷⁰

1.2.2.10. Hz. Lût ve Kıssası (54-58. Ayetler)

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ أَيْنُكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنْاسٌ يَنْتَظِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَانْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا نَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

(54) *Lût'u da gönderdik; milletine şöyle dedi: "Göz göre göre bir hayasızlık mı yapıyorsunuz?"*

(55) *"Kadınları bırakıp, erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? Evet, siz cahil bir milletsiniz."*

(56) *Milletinin cevabı sadece: "Lût'un ailesini kasabanızdan çıkarın, güya onlar temiz kalmaya çalışan insanlarmış." demek oldu.*

(57) *Bunun üzerine onu ve ailesini kurtardık, yalnız karısının geride kalanlardan olmasını gerekli bulduk.*

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *Kasasü'l-enbiyâ*, c. I, s. 154.

¹⁶⁶ A'râf 7/77.

¹⁶⁷ Helâkin üç gün ertelenmesiyle ilgili olarak birinci gün inkârcıların yüzlerinin sarardığı, ikinci gün kızardığı, üçüncü gün karardığı ve bu şekilde helakin içeriden başladığı, üç günün sonunda Semûd kavminin tamamen yok olduğu rivayet edilmiştir. Bkz. Ahmet Güç, "*Sâlih*", c. XXXVI, s. 32.

¹⁶⁸ Hûd 11/65.

¹⁶⁹ "Ona arka çıkacak kimse" ya da "Velisi" olarak tercüme edilen "لولىه" ifadesi aslında Hz. Sâlih'in mensubu olduğu kabilenin reisi, anlamını taşımaktadır. Zira o zamanlar kabile reisi, mensuplarından birisinin kan davasını güdebilir ve onun intikamını alabilirdi. Tıpkı Ebû Tâlib'in yeğeni ve aynı zamanda Benî Hâşim kabilesinin bir ferdi olan Hz. Muhammed'i koruması ve saldırı olması durumunda kan iddiası ile ortaya çıkacağını Kureyşlilere ilan etmesi gibi. Bkz. Mevdûdî, *Te'fîmu'l-Kur'ân*, c. IV, s. 124.

¹⁷⁰ İbn Kesîr, *Kasasü'l-enbiyâ*, c. I, s. 159.

(58)Geride kalanların üzerlerine bir yağmur yağdırdık. Uyarılan fakat yola gelmeyenlerin yağmuru ne kötü idi!

Hız. Lût, Hız. İbrahim'in yeğeni (kardeşinin oğlu) olmakla birlikte nesebi, Lût b. Hârân b. Târeh¹⁷¹ (Târih)¹⁷² şeklindedir. İslâmî kaynaklara göre, Bâbil topraklarında dünyaya gelmiştir.¹⁷³ Kur'ân'ın ifadelerine göre Hız. Lût, Allah'ın salih kullarından olup¹⁷⁴ güvenilir¹⁷⁵, kendisine ilim ve hikmet verilmiş¹⁷⁶ bir peygamberdir.

Kur'ân'da yirmi yedi defa ismen zikredilen¹⁷⁷ Hız. Lût, Hız. İbrahim'in tebliğini ilk kabul edenlerdendir.¹⁷⁸ Hız. İbrahim'e tâbi olup Suriye, Filistin ve Mısır'ı ziyaret etmek üzere Irak'tan ayrıldılar. Bu civarda amcası Hız. İbrahim ile tebliğ faaliyetlerinde bulunup tecrübe kazanan Hız. Lût, daha sonra Allah tarafından peygamber olarak seçilmiştir. Yeri tam olarak bilinmemekle beraber Ürdün-İsrail sınırındaki Lut Gölü'nün (Ölüdeniz) altında kaldığı tahmin edilen Sodom ve Gomore şehir halklarına gönderilmiştir.¹⁷⁹ Bu kavim, İslâmî kaynaklarda peygamberleri Hız. Lût'a izafetle, Lût Kavmi olarak zikredilmektedir.

Tevrat'ta geçen bilgiler ve Hız. Lût'un babasının, Harran şehrini kurduğuna dair rivayetlere göre Lût kavminin yaşadığı dönem saptanmaya çalışılmıştır. Özellikle Harran'ın tarihi ile ilgili müstakil bir çalışmada, ilk defa M.Ö. 2000 civarına ait olduğu tahmin edilen Kültepe ve Mari tabletlerinde Harran ismine rastlanmıştır. Bazı Batılı araştırmacılar da Tevrat'tan hareketle Hız. Lût'un amcası Hız. İbrahim'in M.Ö. 2050-2226 yıllarında yaşamış olabileceğini tespit etmişlerdir. Bu bilgiler ışığında Lût Kavmi, M.Ö. 2000 ila 2226 yılları arasında tarih sahnesinde bulundukları sonucu çıkarılabilir.¹⁸⁰

Lût Kavmi, zenginlik ve bolluk içerisinde yaşayan bir topluluk iken bu hal, onları öyle sarhoş etmiş ki alenen bir küfür ve Allah'a karşı apaçık bir masiyetin içine düşmüşlerdir. Nitekim Kur'ân'da, çirkin bir fiil işlemeleri ile ön plana çıkmışlardır. Bu çirkin fiil, "Livata" diye isimlendirilen erkeğin erkekle cinsi münasebette bulunmasıdır ki günümüzde, "eşcinsellik" ya da "homoseksüellik" gibi adlarla yumuşatılan, aslında çok çirkin bir eylemdir. Zira insanlığın tabiatına aykırı olan bu çirkin

¹⁷¹ Âlûsî, *Rûhu 'l-meânî*, c. IV, s. 406; İbn Kesîr, *Kasasü 'l-enbiyâ*, c. I, s. 168; et-Taberî, *et-Târîh*, c. I, s. 292.

¹⁷² es-Sâbûnî, *[Kur'an Işığında] Peygamberlik ve Peygamberler*, s. 295.

¹⁷³ İbn Kesîr, *Kasasü 'l-enbiyâ*, c. I, s. 168.

¹⁷⁴ Enbiyâ 21/75.

¹⁷⁵ Şuarâ 26/162.

¹⁷⁶ Enbiyâ 21/74.

¹⁷⁷ Ömer Faruk Harman, "Lût", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXVII, s. 229-230.

¹⁷⁸ Ankebût 29/26.

¹⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, c. II, s. 59.

¹⁸⁰ Ömer Müftüoğlu, "Kur'ân'da Lût Kavmi", (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, s. 5-6.

fiilin işlenmesi, her asır ve zamanda bütün insanlar tarafından hayasızca bir davranış olarak kabul edilmiştir.¹⁸¹

Kur'ân'ın ifadesine göre bu çirkin fiili ilk defa yapan topluluk Lût kavmidir.¹⁸² Ancak Fahreddin Râzî (ö. 606/1210), birçok insanın bu fiili çirkin gördüğünü, dolayısıyla bu fiili daha önce hiç kimsenin yapmaması ihtimalinin uzak olduğunu, belki de ayette toplu olarak bu eylemi ilk defa Lût kavminin yaptığının kastedildiğini aktarmaktadır.¹⁸³

Bu melun halkı ıslah etmesi ve doğru yola iletmesi için Allah, Hz. Lût'u onlara peygamber olarak gönderdi. Onlar ise, ilk olarak peygamberi sürgün etmekle tehdit edip korkutmaya çalıştılar. Daha sonra da eğer doğru ise vadettiği azabı getirmesini istediler.¹⁸⁴ Bunun üzerine Hz. Lût, kendisini bu durumdan kurtarması için Allah'a dua etti.¹⁸⁵ Allah da Hz. Lût'un duasını kabul etti; ona yardım etmek ve sapkın kavmini helak etmek üzere Cebrail, Mikail ve İsrail'i gönderdi.¹⁸⁶ Elçi melekler, önce Hz. İbrahim'e uğrayıp onu ve eşini (daha sonra peygamber olacak olan) Hz. İshâk ve Hz. Yakup ile müjdelediler ve Hz. Lût'un kavmini helak etmek üzere olduklarını haber verdiler.¹⁸⁷

Hz. İbrahim'in yanından ayrılan elçiler, Hz. Lût'un yanına geldiler. Genç, yakışıklı ve dikkat çekici bir güzelliğe sahip olan bu misafirleri Hz. Lût, kim olduklarını bilmeden, ağırladı. Ancak öğle vaktinde geldikleri için kavminin onları görüp bir ahlaksızlığa kalkışmasından çok endişe etti. Aynı zamanda böyle bir olay meydana gelirse ne yapacağını düşünmeye de başladı. Çok geçmeden korktuğu oldu: Kavminden bazı erkekler misafirleri görmek için Hz. Lût'un meclisine geldiler. Hz. Lût ise, onları iyilikle karşılayıp yumuşak davranmaya ve onları ikna etmeye çalıştı. Bu ahlaksızlıktan vazgeçip kavmin kızlarıyla evlenmelerini, Allah'tan korkmalarını, hiç olmazsa misafirlerin yanında kendisini rüsva etmemelerini istedi. Ancak onlar, tüm uyarıları bir kenara bırakarak gelişlerindeki asıl maksadı, alçak amaçlarını dile getirdiler. Melek elçiler, bu durum karşısında daha da kederlenen Hz. Lût'a, Allah tarafından kavmini helak etmek üzere gönderildiklerini, karısı müstesna¹⁸⁸ ev halkıyla geceleyin orayı terk etmelerini söylediler.¹⁸⁹ Bu emir üzerine Hz. Lût ve inananlar, gözleri Allah tarafından kör edilen¹⁹⁰ sapkınların önünden geçerek şehri terk ettiler. Bu durumda sapkın

¹⁸¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. II, s. 60-61.

¹⁸² A'râf 7/81.

¹⁸³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XIV, s. 309.

¹⁸⁴ Ankebût 29/29.

¹⁸⁵ Ankebût 29/30.

¹⁸⁶ et-Taberî, *et-Târîh*, c. I, s. 296.

¹⁸⁷ Hûd 11/69-70.

¹⁸⁸ Karısının helakten kurtarılmamasının sebebi, Peygamber eşine iman etmeyip dalalette düşmüş kavme destek vermesidir. Rivayete göre melek elçilerin gelişini, kavme haber veren de odur. Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. II, s. 62; c. 4, s. 60.

¹⁸⁹ Hûd 11/77-81; es-Sâbûnî, *[Kur'an Işığında] Peygamberlik ve Peygamberler*, s. 297-298.

¹⁹⁰ Kamer 54/37.

güruhun helakinin önünde bir engel de kalmamış oldu ki bölgenin altı üstüne getirildi ve pişirilmiş balçıktan taşlar yağdırıldı.¹⁹¹ Böylece bir kavim daha sonrasındakilere ibret olsun diye tarihten silindi.

1.2.3. Bazı Delil ve Alametlerle İnkara Karşı Uyarı

Bu kısım ayetlerde Allah Teâlâ, muhataplarının; tevhid, ilim ve kudret gibi sıfatlarını daha iyi anlaması için, inkara mahal bırakmayacak şekilde birtakım sorular ve gaybî haberler ile delil getirmiştir.

1.2.3.1. Allah'ın Birliği ve Kudretinin Delilleri (59-66. Ayetler:)

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ اللَّهُ خَيْرٌ مَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيًّ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلِ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾ أَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾ قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُنْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ بَلْ أَدَارِكْ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾

(59) De ki: “Hamd Allah’a mahsustur, seçtiği kullarına selam olsun. Allah mı daha hayırlıdır (üstündür), yoksa O’na koştukları ortaklar mı?”

(60) Yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indirip onunla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği, güzel güzel bahçeler meydana getiren mi? Allah ile beraber başka bir ilah mı? Hayır; onlar, taptıklarını Allah’a eşit tutan bir millettir.

(61) Yoksa yeri, yaratıklarının oturmasına elverişli kılan ve aralarında ırmaklar meydana getiren, yeryüzüne sabit dağlar yerleştiren, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah ile beraber başka bir ilah mı? Hayır; çoğu bilmezler.

(62) Yoksa, darda kalana, kendisine yakardığı zaman karşılık veren, başındaki sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün sahipleri yapan mı? Allah ile beraber başka bir ilah mı? Pek az düşünüyorsunuz.

¹⁹¹ Hûd 11/77-82.

(63) Yoksa, karanın ve denizin karanlıklarında size yol bulduran, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci gönderen mi? Allah ile beraber başka bir ilah mı? Allah, koştukları ortaklardan yücedir.

(64) Yoksa, önce yaratan, sonra da (diriltmek üzere) tekrar edecek olan; size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah'ın yanında başka bir ilah mı? De ki: “Eğer doğru sözlülerden iseniz, açık delilinizi getirin.”

(65) De ki: “Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka bilen yoktur.” Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.

(66) Bilakis ahiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır! Hayır; ondan şüphe etmektedirler. Hayır; ona karşı kördürler.

Daha önce sûrenin bir giriş ve iki bölümden oluştuğundan bahsedilmişti. Birinci bölümde bazı peygamberlere ait kıssalar, onların gönderildikleri kavimlerin, inkarı sonucunda başlarına neler geldiği anlatılmış, böylelikle Mekkeli müşriklerin de bu kıssalardan ibret ve öğüt almaları amaçlanmış ve Hz. Peygamber'in bu müşriklere karşı verdiği mücadelenin aslında önceki peygamberlerin yaşadıkları zorluk ve çektikleri sıkıntılara benzer olduğu hikaye edilerek O'na bir nevi teselli ve destek verilmiş oldu.

Hiz. Peygamber'e hitap ile başlayan bu pasajda Allah, kendisine lütfettiği risalet ve başka nimetler mukabilinde hamd etmesini ve seçkin kulları olan peygamberlere selam etmesini istemektedir. Bu söz, ikinci bölüme girişi temsil ettiğinden, Müslümanlara, bir söze nasıl başlanması gerektiğini de öğretmektedir. Buna göre bir konuşmaya, derse ya da vaaza başlarken önce Allah'a hamd edip sonra Hiz. Muhammed ve ailesine salât-ü selam getirerek bu güzel öğretiyi yerine getirmek, Onların adını anarak bereketlenmek ve bu dindeki yerlerini belirtmek icap eder. Şunu da belirtmek gerekir ki bu uygulamanın İslam geleneğinde bir yer bulması, bahsi geçen ilahi buyruğa dayanmaktadır.¹⁹²

Bundan sonra Allah Teâlâ, Hiz. Peygamber aracılığıyla müşriklere cevabı besbelli olan birtakım sorular sorarak kendisinin, bir tek olduğunu ve mutlak kudret ile vasıflanan en yüce zât olduğunu ikrar etmelerini ve batıl inançları terk edip gönderilen elçiye uyarak tevhid inancına sahip olmalarını istemiş ve “Allah mı daha hayırlıdır (üstündür), yoksa O'na koştukları ortaklar mı?”¹⁹³ buyurmuştur. Filhakika sahte tanrılarda hiçbir şekilde hayır ve üstünlük olmadığı açıktır. Buna

¹⁹² el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c. XIII, s. 220; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 4, s. 128; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara 2020, c. IV, s. 201.

¹⁹³ Bir rivayete göre Hiz. Peygamber, bu ayeti okuduktan sonra “بَلَّ اللَّهُ خَيْرَ وَأَبْقَى وَأَجَلَ وَأَكْرَمَ” derdi. Bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 215.

rağmen Allah Teâlâ'nın bu soruyu sorması; müşriklerin, taptıkları tanrılarda var olduğunu zannettikleri az bir hayır ile Allah'tan gelen hayrı mukayese etmeleri ve bu sayede doğruyu bulmaları içindir. Zira onlar, ilzam edilerek böyle bir soruya verecek cevabı bulamayacaklardır.¹⁹⁴

60. ayetten itibaren Allah'ın varlığı, kudreti ve bir tek oluşuna dair enfüsî ve âfâkî birtakım deliller zikredilmektedir. Soru yoluyla gelen bu deliller, sadece şirki değil, aynı zamanda tanrıtanımazlık görüşünü de çürütmektedir. Mesela ilk delilde, yeri ve göğü yaratan; her türlü canlının hayatını devam ettirebilmek için muhtaç olduğu ve içerisinde çeşitli mineraller barındıran yağmur suyunu indiren; hem ferahlık hem de türlü faydalar veren bahçeleri bitirip yeşerten zatın kim olduğu sorularak yüce bir zatın varlığı ve eşsiz kudretine vurgu yapılmaktadır.¹⁹⁵

61. ayette yeryüzünün insanlar ve sair mahlukat için bir karargah kılınması ve nehirlerin akıtılmasından bahsedilmektedir. Bunlar başlı başına bir tevhid göstergesi olmakla birlikte ayette daha öte iki olağan üstü olay da zikredilmiştir. Birincisi, dağların bir kazık gibi yerküreye çakılmasıdır. Dağlar yerkabuğunun oluşumu esnasında magma ve gazların yeryüzüne çıkmasına ve yaşanabilir olması için, yüzeyin hareket etmesine engel olup aynı zamanda bir balans sağlamaktadır.¹⁹⁶ İkincisi ise, öz kütlesi ve içerisindeki minerallerin farklı olması sebebiyle tatlı ve tuzlu suyun birbirine karışmasına engel olan bir perdenin var olmasıdır. Bu iki su, yan yana durdukları ve bitişik oldukları halde, bazen gözle görülür bir şekilde o perdeyi aşamamaktadır.¹⁹⁷

Bundan sonra Allah Teâlâ, enfüsî delil olarak insanın her daim O'na muhtaç olduğunu ifade edercesine zorda ve darda kaldığı zaman yardım dileyecek ve her daim sıkıntısını giderecek yegane zatın kendisi olduğunu ve tüm bunlara ek olarak insanı yeryüzünün halifesi kıldığını, neredeyse yaratılan her şeyi ona hizmetçi kıldığını vurgulamaktadır.¹⁹⁸ Bu ayetten, Allah Teâlâ'nın, gerçek anlamda ihlaslı bir şekilde kendisine sığınan, bütün acziyetini izhar eden Mümin'e bir çıkış yolu vereceği ve dua ettikten hemen sonra isteği gerçekleşmese de ya başka zaman ya da isteğinden çok daha iyisini vereceği anlamları da çıkarılmıştır.¹⁹⁹

63. ayette ise yine insanın Allah'a olan ihtiyacı ile ilgili iki husustan bahsedilmektedir; Bunlardan birincisi, gerek karada gerekse denizde karanlık çöktüğü zaman, Allah'ın gökyüzünde Ay ve diğer yıldızlar ile; yeryüzünde çeşitli alamet ve araçlar ile insana yol göstermesidir. Nitekim bu

¹⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. 4, s. 128; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 215.

¹⁹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. 4, s. 129.

¹⁹⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 217; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIII, s. 222; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. 4, s. 130.

¹⁹⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, c. IV, s. 201.

¹⁹⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 217-218.

¹⁹⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIII, s. 223.

husus Nahl Sûresinde de zikredilmiştir.²⁰⁰ İkinci husus ise, rüzgarın yağmur yağmasındaki rolüdür. Şöyle ki; yeryüzünde ısınan hava rüzgar sayesinde yukarı yükselir. Yukarıdaki soğuk hava ile aşağıdan gelen sıcak hava bir araya gelince küçük su damlacıkları oluşur ve bulutun içerisinde kendisine yer bulur. Bu damlacıklar ağırlaştıkça bulutta duramaz ve yere düşer. İşte rüzgar, hem havanın yükselmesini sağlarken hem de bulutların hareket etmesini sağlar. Sonuç olarak bu ayet, Kur'ân'ın bahsettiği ve ilahi varlığın delili olan tabii olayları gözler önüne seren ayetlerden biridir.²⁰¹

Allah Teâlâ, 64. ayette haşr ve neşre taalluk eden tekrar diriltme meselesini zikretti ki bu sayede müşrikler, Allah'ın birliği inancına erişsinler. Zira müşrikler, Allah'ın varlığını, yaratıcı ve rızık veren olduğunu kabul ederlerdi. Buna karşılık olarak da Allah, ilk başta kolay bir şekilde yarattıysa öldükten sonra da tekrar dirilteceğini beyan etmiştir. Bu ayette tekrar diriltmek ile rızık vermek arasında nasıl bir bağlantı olduğu ise müfessirler tarafından şu şekilde yorumlanmıştır; Allah, insanı yarattıktan sonra tekrar diriltmek için ona bir hayat, bununla beraber de yerden-gökten birçok nimet vermiş ve onu yaşatmıştır. Ta ki ikinci hayatında yaptıklarının karşılığını görsün.²⁰²

65. ayet, gayb ile ilgilidir. Bir terim olarak gayb, gizli ve kapalı olan, bilinmeyen her şeydir. Allah Teâlâ, yukarıda zikrettiği birçok delile bir de ulûhiyetinin bir ayrılmazı olan ilim sıfatını ekledi. Yerde ve gökte bulunan; insan, melek, cin, peygamber ve başka yaratılmış hiçbir varlık, gaybı bilemez. Geçmiş, şimdi ve gelecek ya da yerde ve gökte olmuş-olacak her şeyi en iyi bilen, ancak Bir Tek Allah'tır.²⁰³

Gaybı ancak Allah'ın bilmesinin bir gereği olarak müşriklerin ahiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır. Her ne kadar Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı ahiret ile ilgili vahyi onlara ve etrafındaki Müslümanlara bildirmiş ve öğretmiş olsa da müşrikler; bu gerçeklere karşı kör ve sağır olmayı tercih etmişler, bazen taassupları, bazen de inatları yüzünden inkar etmişlerdir.

1.2.3.2. Müşriklerin Ölümden Sonra Dirilmeyi İnkâr Etmeleri (67-75. Ayetler)

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا إِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ إِنَّ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفٌ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

²⁰⁰ Nahl 16/15-16: “ وَالْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ / Yeryüzünde, sarsılmayasınız diye, sabit dağlar, nehirler ve belki yolunuzu bulursunuz diye yollar ve işaretler meydana getirmiştir. Onlar yıldızla da yollarını bulurlar.”.

²⁰¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XIV, s. 566.

²⁰² el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIII, s. 225; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XXIV, s. 567.

²⁰³ el-Kurtubî, *age.*, c. XIII, s. 226.

(67) *İnkâr edenler dedi ki: “Biz ve babalarımız toprak olduğumuzda mı, doğrusu bizler mi tekrar çıkarılacağız?”*

(68) *“And olsun ki biz de, daha önce babalarımız da bununla tehdit edilmiştik. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.”*

(69) *De ki: “Yeryüzünde gezin, suçluların sonunun nasıl olduğuna bir bakın.”*

(70) *Onlara üzülme! Hilelerine karşı da sıkılma!*

(71) *Onlar: “Eğer doğru söylüyorsanız (bildirin) bu sözünüz ne zaman yerine gelecektir?” derler.*

(72) *De ki: “Acele ettiğiniz azabın bir kısmı belki hemen başınıza gelir.”*

(73) *Doğrusu Rabbin, insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler.*

(74) *Şüphesiz Rabbin onların gönüllerinin gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir.*

(75) *Gökte ve yerde gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta (yazılı/kayıtlı) olmasın.*

Geçen ayetlerde Allah Teâlâ, ilk yaratılış ve ahvalinden bahsedince bu kısımda meâd/yeniden dirilme ve onun hak oluşuna dikkat çekmektedir. Zira yeniden dirilmeye dair şüpheler, Allah’ın ilim ve kudretindeki şüphelerden kaynaklanmaktadır. Bu şüphelerin giderilmesi gerekir. Bir diğer ifade ile, Allah’ın ilim ve kudretine olan inanç nispetinde, ahirete inanmak mümkündür. Çünkü ahiret müşahade aleminden çok başka olduğundan, bu konuda sadece O’nun ilim ve kudreti ile birlikte verdiği haberler, bir dayanak teşkil eder. Binâenaleyh Allah Teâlâ da önce mebde’, sonra meâdi ispat etmektedir. Yani, sırasıyla Allah’ın ilim ve kudreti ispat edilince mebde’; o ispat edilince meâd kesin olup artık tüm bunlara inanmak mecbur oldu.²⁰⁴

Hal böyle iken kafirler, servet, riyaset ve başka putlara taparken bu gerçeği idrak edemeyip kendilerine haktan başkasını söylemeyen Peygamber’i yalanlayıp babalarının da bu hakikatlerle yüz yüze geldiğini ve bunun ancak bir masal olabileceğini iddia etmişlerdir. Ancak Allah, Peygamber’i vasıtasıyla onlara yeryüzünde gezip dolaşmalarını ve inkarcı, putların peşinden giden topluluklardan geriye kalan harabelere bakıp ibret almalarını ve bu hakikatlerin asla bir masal ya da safsata olmadığını görmelerini emrettiği halde onlar, hala bir inat uğruna bu gerçekleri inkar etmeye devam edip daha da ileri giderek vadedilen azabın nerede olduğunu, madem doğru ise neden henüz gelmediğini söyleme cüretini göstermişlerdir. Allah Teâlâ ise, vadettiği azabın bir kısmının başlarına geleceğini zikrettikten sonra, hemencecik getirmemek ve mühlet vermekle aslında onlara bir nevi

²⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu ’l-gayb*, c. XXIV, s. 569.

lütuf ve ihsanda bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak onlar buna karşılık bir şükür gösterisinde bile bulunmamışlar ve inkarlarında ısrar etmişlerdir.²⁰⁵

Hz. Peygamber ise, kendilerine doğru yolu gösterdiği ve iman nuru ile aydınlanıp küfrün karanlığından çıkmalarını istediği kavminin, bu tür bir karşılık vermesinden dolayı son derece üzülmüştür. İşte bu noktada Allah Teâlâ, Rasûl'ünü teselli etmek için onların inkarına üzülmemesini ve yaptıkları ya da yapacakları hilelerden dolayı bir darlık içinde hissetmemesini emretmiştir.²⁰⁶ Sürenin ilk bölümünden itibaren anlatılan kıssalar ve bu cümle bir arada düşünüldüğü zaman aslında inkarcıların huyunun hep aynı olduğu ve dolayısıyla Hz. Muhammed'in yaşadığı bu zorlukların, daha önceki peygamberlerin de başından geçtiği ve bu toplulukların sonunun hep hüsrân olduğu anlaşılmaktadır.

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, başta kafirler olmak üzere insanların kalplerinde gizledikleri duygu ve düşüncelere muttali olduğunu beyan ederek “*Şüphesiz Rabbin onların gönüllerinin gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir.*” buyurmuştur. Zira burada akla bir soru gelebilir: Bu inkarcılar, gizli gizli hile ve tuzak kurdular, açıktan Peygamber ve ona inananlarla alay ettiler ki bu durum onlara mühlet verilmeden derhal helak edilmelerini gerektirir. Bu nasıl olabilir? Denildi ki; “Onlara mühlet veren, gizli-aşıkâr düşündükleri ve yaptıklarını bilir. Onları ancak Kendi’sinin bildiği bir hikmet gereğince hemen helak etmez.”²⁰⁷

Allah Teâlâ önceki ayeti tekit minvalinde, ilminin son derece geniş ve kapsayıcı olduğunu; yerde ve gökte, dünya ve ahirette gizli olan ne varsa hepsini bildiğini zikretmiş ve hiçbir kimsenin bundan gafil olmaması için bir tembihte bulunmuştur.²⁰⁸

1.2.3.3. Kur’ân ve Nübüvvet (76-81. Ayetler)

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَفْصُلُ عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (٧٦) وَإِنَّهُ لَهْدَىٰ وَرَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ (٧٧) إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (٧٨) فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ (٧٩) إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ (٨٠) وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمَىٰ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنَّ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (٨١)

(76) Doğrusu bu Kur’ân, İsrailoğullarına, ayrılığa düştükleri meselelerin çoğunu anlatmaktadır.

(77) Doğrusu Kur’ân, inananlara doğruluk rehberi ve rahmettir.

²⁰⁵ er-Râzî, age., c. XXIV, s. 569; Âlûsî, Rûhu’l-meânî, c. X, s. 227.

²⁰⁶ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-tenvîr, c. XX, s. 20.

²⁰⁷ İbn Âşûr, age., c. XX, s. 28.

²⁰⁸ İbn Âşûr, age., c. XX, s. 29.

(78) Rabbin şüphesiz, aralarında, kendi hükmünü verecektir. O Azîz'dir, Alîm'dir.

(79) Allah'a tevekkül et! Şüphesiz sen apaçık hakikat üzeresin.

(80) Elbette Sen, ölümlere işittiremezsin; arkasını dönüp giden sağırlara da daveti(ni) duyuramazsın.

(81) Körleri sapıklıklarından vazgeçirip hidayete erdirecek değilsin; Sen ancak, ayetlerimize inananlara duyurabilirsin; işte onlar Müslümanlardır.

Allah Teâlâ, mebde' ve meâdî ispat minvalinde sözünü tamamlayınca nübüvveti ispat etmeye başladı. Hz. Muhammed'in nübüvvetinin en kuvvetli delili, şüphesiz Kur'ân'dır. Hal böyle olunca Allah, Kur'ân'ın bazı üstün vasıflarını zikrederek dolaylı anlatımla nübüvveti ispat etmiş olacaktır.

Pasajın ilk ayetinde, Kur'ân'ın, İsrâiloğullarının (Katâde'ye göre Yahudi ve Hristiyanların) üzerinde tartıştığı birçok meseleyi anlatıp açığa kavuşturduğundan bahsedilmektedir. Mesih'in kim olduğu, ihtilafa bir örnek olarak gösterilebilir. Zira onlardan bazıları Mesih'in, Allah olduğunu; bazıları, Allah'ın oğlu olduğunu; bazıları, üçün üçüncüsü olduğunu; bazıları, diğer nebiler gibi bir nebi olduğunu söylediler. Ancak Kur'ân, aslında kim olduğunu onlara bildirerek ihtilafı giderdi. Buna benzer olarak domuz eti ile ilgili Yahudiler haram olduğunu söylerken Hristiyanlar helal olduğunu savunmuşlardır. Kur'ân ise kesinlikle haram olduğuna hükmetmiştir.²⁰⁹

Kur'ân'a dair dikkat edilmesi gereken bir diğer husus anlattığı kıssalardır. Zira Hz. Peygamber ümmî olup hiçbir alimle bir araya gelmemiş ve ondan ders almamış olduğu halde anlatılan kıssalar, Tevrat ve İncil'de bulunanlardan daha doğru bir şekilde tarihi veriler olarak kabul edilmiştir. İşte bu, Kur'ân'ın bir diğer mucizesidir.²¹⁰

Kur'ân'ın, bir hidayet ve rahmet kaynağı oluşundan bahsedilen ayette, onun başka bir mucizevi yönünü görmek mümkündür. Çünkü Kur'ân'da, Allah'ın zatı ve sıfatları, tevhid, nübüvvet, haşr-neşr konularıyla ilgili birçok akli deliller zikredilmiştir ki bunları başka bir kitapta bulmak mümkün değildir. Bu delillerden yola çıkan bir kimse akıl ve insaf sahibi ise mutlaka hakkı bulacaktır. Çünkü Kur'ân'ın ışık tuttuğu yol, haktan başkasına çıkmaz.²¹¹

Allah Teâlâ, Kur'an'ın anlatılarına ve sonsuz ilmine uygun olarak gerek Ehl-i Kitâb'ın, gerek müşriklerin ve gerekse bütün insanlığın arasında hükmünü tecelli ettirecek ve hakkı olana hakkını verecektir. Nitekim böyle de olmuştur. Çünkü söz konusu ayetin nüzûlünden sonra Arap

²⁰⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 229.

²¹⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. XXIV, s. 570-571.

²¹¹ er-Râzî, *age.*, c. XXIV, s. 571.

Yarımadasında hak ile batılın arası ayrılmış ve Din-i İslam, diğer bütün sapkın inanışlara üstün gelmiş ve hüküm sürmüştür.²¹²

Tüm bu sıfatları ile beraber düşünüldüğü zaman Kur'ân, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olmanın yanı sıra onun nübüvvetinin en büyük delilidir. İşte Allah Teâlâ, mebde'-meâd ve nübüvveti ispat etmiş bulunmakta ve bundan sonra yapılabilecek en iyi şeyin, kendisine tevekkül etmek olduğunu bildiren ayetleri vahyetmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber'e müşriklerin söylediklerine aldırış etmemesini, kendisine güvenmesini emretmiş ve bunu iki sebebe bağlamıştır: Birincisi, “Şüphesiz sen apaçık hakikat üzeresin.” buyurarak hakkın yanında olanı asla yalnız ve yardımsız bırakmayacağını izah etmiştir. İkinci olarak ise “Sen, ölümlere ıstıttiremezsin.” ve “Körleri sapıklıklarından vazgeçirip hidayete erdirecek değilsin.” buyurarak hidayete erdirmeye yetkisinin olmadığını ve hidayete ancak Allah'ın erdireceğini beyan etmiştir.²¹³

1.2.3.4. Kıyamet Alametleri (82-90. Ayetler)

وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِّمَّنْ يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُ قَالَ أَكَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِطُوا بِهَا عِلْمًا أَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لَيْسَكُنَا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾ وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلُّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

(82) Kendilerine söylenmiş olan başlarına geldiği zaman, yerden bir çeşit hayvan çıkarınız ki o, onlara, insanların ayetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler.

(83) O gün her ümmetin ayetlerimizi yalanlayanlarını toplarsınız. Onlar bir arada tutulup, hesap yerine sevk edilirler.

(84) Geldikleri zaman Allah: “Ayetlerimi anlamadığınız halde yalanladınız mı? Yoksa yaptığınız neydi?” der.

(85) Haksızlıklarından ötürü, söylenilen söz başlarına gelir. Artık konuşamaz olurlar.

(86) Görmüyorlar mı ki biz geceyi dinlensinler diye ve gündüzü de aydınlatıcı olarak yarattık. Doğrusu bunda, iman eden bir kavim için ayetler (ibretler) vardır.

²¹² Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, c. 4, s. 145.

²¹³ er-Râzî, *Mefâtîhu 'l-gayb*, c. XXIV, s. 571.

(87) Sura üfürüldüğü gün, Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde olanlar da yerde olanlar da, korku içinde kalırlar. Hepsi Allah'a boyunları bükülmüş olarak gelirler.

(88) Dağları görürsün de onları donmuş (yerinde sabit gibi) sanırsın, oysa onlar bulutların geçişi gibi (geçip) giderler. Bu her şeyi sağlam ve yerli yerinde yapan Allah'ın sanatıdır. Doğrusu O, yaptıklarınızdan haberdardır.

(89) Kim bir iyilik getirirse, kendisine daha hayırlısı verilir. Onlar, o günün korkusundan güvencedirler.

(90) Kötülük getiren kimseler, yüzükoyun ateşe atılırlar. “Yaptıklarınızdan başkasıyla mı cezalandırılacaksınız?” (denilir).

Allah Teâlâ, bu kısım ayetlerde kıyametin alametlerinden bazılarını zikretmiş ve bu konudaki sözünü, peygamberlik müessesesini ispattan sonraya bırakmıştır. Çünkü gayba taalluk eden bu tür meseleler, ancak sadık bir peygamber vasıtasıyla bilinebilir.²¹⁴

İnkarcıların, “Eğer doğru söylüyorsanız (bildirin) bu sözünüz ne zaman yerine gelecektir?”²¹⁵ diyerek kıyametin meydana geleceğiyle alay edip acele vuku bulmasını istemeleri üzerine cevap olarak Allah Teâlâ, kıyametin öncesinde meydana gelecek olaylar ve kıyametten sonraki olaylardan bazılarını burada zikretmektedir. Bu kıyamet alametlerinden biri yeryüzünden harikulade bir hayvan çıkıp insanlara Allah'ın ayetlerine inanmadıklarını söylemesidir.

Dâbbe (دابة) sözlükte, “yürüyen ve üzerine binilen hayvan” demektir. Bu kelimeden maksat da yerden çıkacak garip bir hayvandır ki insanlarla konuşma mucizesini gösterecektir.²¹⁶ Dâbbe'nin nasıl bir varlık olduğu, nerede, ne zaman ve kaç defa ortaya çıkacağı konularında birçok âhad haber nakledilmiş ve sahabenin görüşleri aktarılmıştır.²¹⁷ Ancak Kur'ân'da açık bir delil bulunmadığı için, bunların güvenilirliği hep sorgulanmıştır. Genel yaklaşım, sahih rivayetin kabul edilip aksinin terk edilmesi şeklindedir.²¹⁸ Lakin ayette açık bir ifade olmadığı için tamamen inkar etmek de doğru değildir.²¹⁹ Çünkü Allah, ilim ve kudretinin bir gereği olarak insanlarla konuşan bir hayvan yaratabilir.²²⁰

Allah Teâlâ, kıyamet koptuktan sonraki bir sahneyi zikrederek ölüleri diriltip mahşer meydanında topladığı zaman, içlerinden dünyada iken apaçık ayet ve mucizeleri inkar eden ve peygamberlerinin verdiği gaybî haberlere inanmayıp yalancılıkla itham eden toplumları, ayrıca

²¹⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. XXIV, s. 572.

²¹⁵ Neml 27/71.

²¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlî'si ve Tefsîri*, c. V, s. 305.

²¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIII, s. 235-237; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. X, s. 233.

²¹⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. XXIV, s. 572.

²¹⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *age.*, c. V, s. 305.

²²⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. 4, s. 147.

hesaba çekerek “*Ayetlerimi anlamadığınız halde yalanladınız mı? Yoksa yaptığınız neydi?*” buyuracak ve herhangi bir karışıklık olmadan cehenneme atacaktır.²²¹

Daha sonra Allah Teâlâ, kafirleri kıyamet ahvali ile korkutunca imana sevk etmede ve küfürden sakındırmada etkili olsun diye, tevhide ve haşre delil olan “*Görmüyorlar mı ki biz geceyi dinlensinler diye ve gündüzü de aydınlatıcı olarak yarattık.*” buyurur. Buna göre Allah, aklen karanlığı aydınlığa, aydınlığı karanlığa çevirmeye kadir olduğu gibi bazen hayatı ölüme, bazen de ölümü hayata dönüştürmeye kadirdir.²²²

Kıyamet alametlerinden ikinci olarak sura üfürülmesi zikredilmiştir. Sur, boynuza benzeyen boru gibi bir alettir. İsrâfil Melek ona Allah’ın adıyla üfleyecek ve ondan insanların güç yetiremeyecekleri kadar kuvvetli bir ses çıkacaktır. Allah’ın müstesna kulları hariç yerde ve gökte kim varsa, bu sesi duyan büyük bir korkuya kapılıp dehşet içerisinde ölecektir. Ancak bu müstesna kulların kim olduğu hakkında kesin bir haber bulunmamaktadır.²²³

Kıyametin üçüncü alameti olarak dağların yürütülmesi zikredilmiştir. Müfessirler, dağların yürütülmesi ve yün gibi atılması ile ilgili ayetleri, bir kıyamet sahnesinin tasviri olarak kabul etmişlerdir. Dağların hareketsiz görünüp aslında bulutlar gibi yürüdüğü ile ilgili bazı alimler, büyük cisimlerin aynı yön ve keyfiyette hareket ettirildiğinde durur gibi zannedilmesi şeklinde tefsir ederken²²⁴ bazıları, şu an dursa da kıyamet günü hareket edeceği izahında²²⁵ bulunmuşlardır. Bir diğer tefsire göre ise, dağların hareketsiz görülmesi o günkü şiddetli korku ve endişeden kaynaklanmaktadır.²²⁶

“*Kim bir iyilik getirirse, kendisine daha hayırlısı verilir. Onlar, o günün korkusundan güvendedirler.*” ayetine göre, Allah’ı birleyen, Hz. Peygamber’in getirdiği bütün ahkamı kalp ile tasdik ve dil ile ikrar ettikten sonra, eza veren taşı yoldan kaldırmak kadar küçük dahi olsa bir iyilik yapana, bundan kat kat daha fazla karşılık-sevap verileceği; bu mümin kulun, ahiretteki dehşet verici hallerden korkmayacağı ve emin olacağı anlaşılmaktadır.²²⁷

“*Kötülük getiren kimseler, yüzükoyun ateşe atılırlar. “Yaptıklarınızdan başkasıyla mı cezalandırılacaksınız?” (denilir).*” ayetindeki kötülükten maksat küfür ve şıktır. Öyleyse iman etmeden küfür ve inkar ile ölen kimse, ahirette son derece hakir ve zelil bir halde yüzüstü sürülerek ateşe atılacak ve elîm azaba dūçâr olacaktır.²²⁸

²²¹ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XIII, s. 238.

²²² er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XXIV, s. 573; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. XX, s. 44.

²²³ er-Râzî, *age.*, c. XXIV, s. 574.

²²⁴ er-Râzî, *age.*, c. XXIV, s. 574; el-Kurtubî, *age.*, c. XIII, s. 242; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 244.

²²⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, c. VI, s. 152-153.

²²⁶ Âlûsî, *age.*, c. X, s. 244.

²²⁷ el-Kurtubî, *age.*, c. XIII, s. 242.

²²⁸ el-Kurtubî, *age.*, c. XIII, s. 245.

1.2.3.5. Allah’a İbadet ve Kur’ân Okumak (91-93. Ayetler)

إِنَّمَا أَمْرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأَمْرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ أَتْلُوا الْقُرْآنَ فَمَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

(91-92) De ki: “Ben, yalnız her şeyin sahibi olan ve hürmetli kıldığı bu şehrin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. Müslümanlardan olmakla ve Kur’ân okumakla emrolundum.” Kim doğru yolu bulmuşsa, yalnız kendisi için bulmuş olur, kim sapmışsa de ki: “Ben sadece, uyarılardan biriyim.”

(93) De ki: “Hamd Allah’a mahsustur. O, ayetlerini size gösterecek, siz de onları bileceksiniz. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”

Allah Teâlâ, bu ayetlerde mebd’-meâdî, kıyamet alametlerini ve o zamanda meydana gelecek bazı olayları, imanın karşılığının sevap, küfrün karşılığının azap olduğunu zikrettikten sonra sözüne çok hoş bir kapanış yaptı. Hz. Peygamber’in bazı davranışlar ile emrolunduğunu bildirerek ona tâbi olan kullarının da bu güzel hasletlerle vasıflanması gerektiğini beyan eder.

Bu ayetlere göre Hz. Peygamber, üç davranış ile emrolunmuştur;

1- Yalnızca Allah’a ibadet etmek. Yani; putperestlik ve şirk gibi batıl inanışlardan kurtulup ibadeti Allah’a tahsis etmek gerekir. Baştan beri zikredilen deliller, bu tahsisin gerekliliği ortaya koymaktadır.²²⁹

Bu esnada Allah Teâlâ’nın iki vasfı da zikredilerek yalnızca O’na ibadet etmenin sebebi de izah edilmektedir. İlk sıfat, içerisinde kan dökülmesini ve av dahi yapılmasını haram kılmakla ya da ibadet edenlerin orada bulunan Kabe’ye yönelmesini emretmekle kendisini hürmetli kıldığı Mekke’nin Rabbi olmasıdır. İkinci sıfat ise, her şeyin sahibi olup hakkıyla tapınılan yegane zat olmasıdır.²³⁰

2- Müslümanlardan olmak. Yani; Allah, Hz. Peygamber’i, risaleti sayesinde doğru yolu gösterdiği insanların, hak kabul edip emirlerini yerine getirdikleri ve yasaklarından sakındıkları İslam’ın bir ferdi olmakla her daim Müslümanlardan taraf tutmasını ve gerçek anlamda Müslümanca yaşamasını emretmiş ve O’nun vasıtasıyla tüm insanları dünya-ahiret saadetini sağlayacak olan bu düstura davet etmiştir.

3- Kur’ân okumak. Yani; her daim doğruya irşat etmek ve İslam’a daveti tekrar etmekle birlikte insanlara Kur’ân okumasını emir buyurmuştur.

²²⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, c. XXIV, s. 576.

²³⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. X, s. 248.

Bundan böyle her kim geçen emirleri yerine getirir, İman ve İslam'ın hakikatini kavrayıp gereğince amel eder ve bu sayede hidayete ererse ancak kendi faydasına; kim de zulüm ve inadından hakkı inkar eder ve dalaleti tercih ederse kendi zararına olur. Hz. Peygamber'in yapacağı bir şey kalmamıştır. Zira O, Allah'ın kendisine bildirdiklerini olduğu gibi tebliğ etmiş ve risâlet görevini yerine getirmiştir.²³¹

Son olarak Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e Kendisine hamd etmesini emretmiştir. Buna göre Hz. Peygamber, nimetler verdiği ve İslam ile doğru yola muvaffak olduğu için Allah'a hamd etmekle beraber inkarcı topluluğu da Allah'ın, her türlü delili onlara yakın zamanda göstereceğini ve hakikati anlayacaklarını bildirmiştir.²³²

²³¹ er-Râzî, *age.*, c. XXIV, s. 576; Âlûsî, *age.*, c. X, s. 249.

²³² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, c. XX, s. 58.

İKİNCİ BÖLÜM

NEML SÜRESİNDE KUR'ÂN İLİMLERİ

2.1. Kur'ân İlimlerine Genel Bir Bakış

Ulûmü'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri), sözlükte *bilmek*,²³³ ıstılahta *bir meseleyi deliliyle idrak etmek*²³⁴ anlamına gelen “عِلْم” kelimesinin çoğulu “عُلُوم” ile sözlükte *okumak*, ıstılahta Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla indirilen, Mushaflara yazılmış ve göğüslerde ezberlenip tevatürle nakledilen, tilaveti ibadet olan, mu'ciz Arapça Allah keliması diye tarif edilen²³⁵ “القرآن” kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşan izafet terkididir. Kur'ân İlimleri, mutlak olarak “Kur'ân'a hizmet eden ve onu esas alan ilimler”²³⁶ olarak tanımlansa da “vahyin nüzulü, yazılması, okunması, tertibi, toplanması, çoğaltılması, hattı, kıraati, i'cazı, nasih-mensûhu ve i'rabı, gibi ilimler” mecmuunun adıdır.²³⁷

Müfessirler tarafından aralarını ayıran ve üzerinde görüş birliği sağlanan tarifleri yapılmadığı için, Ulûmu'l-Kur'ân, Usûlu't-tefsir ve Ulûmu't-tefsir kavramlarının klasik kaynaklarda aynı anlamı taşıdığı ve çoğu zaman bu kavramların birbirine karıştırıldığı bilinmektedir.

Kur'ân ilimlerinin amacı, incelemeye tabi tutulan meseleye göre, birtakım kaideler ve Arapça bilgisiyle, Kur'ân'ın tam bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bundan dolayı söz konusu ilimler, Kur'ân'ın lafzı, manası ve tarihine itibarla çeşitli konuları içermektedir.

Alanın önde gelen isimlerinden ez-Zerkeşî (ö. 794/1391) eserinde, Kur'ân ilimlerinin sayısını sınırlandırmanın mümkün olmadığını belirtmekle birlikte, ilimleri 47 başlık altında toplamıştır. Daha sonra gelen es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise, bu sayıyı, geometri, astronomi, tıp ve daha başka ilimleri de ekleyerek artırmıştır.²³⁸ ez-Zürkânî (ö. 1367/1948) ise, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) konuyla ilgili şöyle dediğini aktarmaktadır; “Kur'ân'ın her bir kelimesinde zâhir, bâtın, had (helal-haram), matla' (va'd-va'id) olmak üzere dört itibarı olduğu için 77450 Kur'ân ilmi vardır. Buna terkipler ve lafızlar arasındaki irtibatlar da katılırsa sayılamayacak kadar çok ilim ortaya çıkar. Bunların sayısını da ancak, Allah bilir.”²³⁹

²³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “علم” mad.

²³⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1403/1983, s. 155.

²³⁵ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaat-ü İsâ el-Bâbî el-Halebi, c. I, s. 19; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 38.

²³⁶ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, c. I, s. 23.

²³⁷ Yasin Pişgin, *Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26 (2017), s. 121.

²³⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, s. 130-131.

²³⁹ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, c. I, s. 23.

Ulûmu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında büyük öneme sahip birtakım ilimleri içermektedir. Kavramın ortaya çıkışıyla ilgili olarak her ne kadar IV. veya V. yüzyıllar zikredilse de Kur'ân'ın anlaşılmasında kullanılan ilimlerin asr-ı saadete kadar götürülmesi mümkündür. Özellikle sebab-i nüzûl, nasih-mensuh ve muhkem-müteşabih ilimler, asr-ı saadetten beri var olmuştur. Her ne kadar bir disiplin halini almamış ve tedvin henüz gerçekleştirmemiş olsa da İslam'ın başlangıcından itibaren bu ilimler, bahse konu olmuştur. Kur'ân ilimlerinin çoğunun hicrî I. asrın sonlarına doğru, müstakil başlıklar altında ele alındığını söylemek mümkündür. “Ulûmu'l-Kur'ân” tabiri ise, Kur'ân ilimlerinin bir eserde toplanması sonucu ortaya çıkmış olabilir. Bu tabirin yaygın kullanımı ise, hicrî VIII. asrı bulmakla birlikte, bir hayli tefsir mukaddimesinde Kur'ân ilimlerine yer verildiği bilinmektedir.²⁴⁰

Kur'ân İlimleri alanında yazılmış en meşhur eserler de şu şekilde sıralanabilir;

İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200), *Fünûnu'l-efnân*.

ez-Zerkeşî (ö.794/1392), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*.

es-Süyûtî (ö.911/1505), *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*.

ez-Zerkânî (ö.1367/1948), *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*.

Mennâu'l-Kattân (ö. 1420/1999), *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*.

2.2. Kur'ân İlimleri Bağlamında Neml Sûresi

Çalışmanın ana konusunu oluşturan bu başlık altında, Neml Sûresinin ayetleri, Ulûmu'l-Kur'ân kapsamında ele alınacak ve bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

2.2.1. Fevâtihu's-suver

“Bir şeyin başlangıcı, evveli, girişi” anlamındaki “Fâtîha” kelimesinin çoğulu “Fevâtih” ile “yüksek makam, şan, şeref ve bölüm” anlamındaki “Sûre” kelimesinin çoğulu “Suver” sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşan Fevâtihu's-suver, Kur'an'daki 114 sûrenin ilk ayetini konu edinen bir ilmin adıdır.²⁴¹

Bir söze en güzel şekilde başlamak, belagatın bir gereği olarak görülmüştür. Nitekim bir söze başlarken dinleyicinin dikkatini çekmek için, anlam açısından en doğru, diziliş açısından en düzgün, konuyu kapsayıcı, eksik ve yanlış anlaşılmaya imkan vermeyen, açık ifadeler kullanmak gerekir. Böyle bir başlangıcın aynı üslup ile devam etmesi, dinleyiciyi sürüklediği için, konuyu daha iyi anlamasını sağlar. Eğer söze bu şekilde başlanmazsa dinleyici, devamı güzel olsa bile dinlemeyi

²⁴⁰ Pişgin, *Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 124.

²⁴¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 625; Abdurrahman Çetin, “Fevâtihu's-suver”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XII, s. 503-504.

bırakır. Kur'an'daki sûrelerin başlangıçları, belagata uygun olarak söze başlamanın en güzel örneklerindendir.²⁴²

Tefsir usûlü müelliflerinden Zerkeşî (ö.764/1392) ve Suyûtî (ö.911/1505), 114 sûrenin girişini 10 başlıkta toplamışlardır²⁴³;

1. Allah Teâlâ'yı övmek ile başlayan sûreler. Bu sûrelerin toplamı 14'tür.²⁴⁴

Kur'an'ın indirilmesindeki en önemli maksatlardan biri, insanları Allah Teâlâ'nın birliğine inanmaları için çağrıda bulunmaktır. Dolayısıyla Kur'an'daki sûrelerin başlarından itibaren, Allah Teâlâ'nın bütün kemal sıfatlar ile vasıflandığı, bütün noksan sıfatlardan münezzehe olduğu ve hamd-ü senaya en layık zat olduğu vurgulanmıştır.

2. Hurûf-i Mukatta'a ile başlayan sûreler. Kur'an'da toplam 29 sûre²⁴⁵ hece harfleri ile başlamıştır. Konuyla ilgili detaylı bilgi, müstakil bir başlık altında verilecektir.

3. Nidâ ile başlayan sûreler. Bu sûrelerin toplam sayısı, 10'dur.²⁴⁶ Bu sûrelerin bir kısmı Hz. Peygamber'e, bir kısmı bütün insanlara, bir kısmı da müminlere nidâ ile başlamaktadır.

4. Haber²⁴⁷ cümlesi ile başlayan sûreler. Kur'an'daki 21 sûre²⁴⁸ bu kısma dahildir.

5. Kasem/Yemin ile başlayan sûreler.²⁴⁹ Başında yemin bulunan sûrelerin toplamı, 17'dir.²⁵⁰

6. Şart ile başlayan sûreler. Bunlar 7 sûredir.²⁵¹

7. Emir ile başlayan sûreler. Bu sûrelerin sayısı ise 6'dır.²⁵²

8. İstifham (soru) ile başlayan sûrelerin toplamı 6'dır.²⁵³

²⁴² es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 626.

²⁴³ Tamamı için bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 625-626; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 117-128.

²⁴⁴ Fâtiha, 1/2; En'âm, 6/1; İsrâ, 17/1; Kehf, 18/1; Furkân, 25/1; Sebe', 34/1; Fâtır, 35/1; Hadîd, 57/1; Haşr, 59/1; Saff, 61/1; Cuma, 62/1; Teğâbun, 64/1; Mülk, 67/1; A'lâ, 87/1.

²⁴⁵ Bakara, 2/1; Âl-i İmrân, 3/1; A'râf, 7/1; Yûnus, 10/1; Hûd, 11/1; Yûsuf, 12/1; Ra'd, 13/1; İbrâhîm, 14/1; Hicr, 15/1; Meryem, 19/1; Tâhâ, 20/1; Şu'arâ, 26/1; Neml, 27/1; Kasas, 28/1; Ankebût, 29/1; Rûm, 30/1; Lokmân, 31/1; Secde, 32/1; Yâ-sîn, 36/1; Sâd, 38/1; Mü'min, 40/1; Fussilet, 41/1; Şûrâ, 42/1; Zuhuruf, 43/1; Duhân, 44/1; Câsiye, 45/1; Ahkâf, 46/1; Kâf, 50/1; Kalem, 68/1.

²⁴⁶ Nîsâ, 4/1; Mâide, 5/1; Hacc, 22/1; Ahzâb, 33/1; Hucurât, 49/1; Mümtehine, 60/1; Talak, 65/1; Tahrîm, 66/1; Müzzemmil, 73/1; Müddessir, 74/1.

²⁴⁷ Buna "*İhbâriyye*" de denir ki "*doğru ve yalan olmayı ihtimal eden kelimeler*" demektir. Allah'ın kelimeleri, yalan olmayı ihtimal etmese bile sadece ismen bu kapsama girer ve "*İhbâriyye*" adını alır. Bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 570.

²⁴⁸ Enfâl, 8/1; Tevbe, 9/1; Nahl, 16/1; Enbiyâ, 21/1; Mü'minûn, 23/1; Nûr, 24/1; Zümer, 39/1; Muhammed, 47/1; Feth, 48/1; Kamer, 54/1; Rahmân, 55/1; Mücâdele, 58/1; Hâkka, 69/1; Meâric, 70/1; Nûh, 71/1; Abese, 80/1; Kadr, 97/1; Beyyine, 98/1; Kâri'a, 101/1; Tekâsur, 102/1; Kevser, 108/1.

²⁴⁹ Zerkeşî ve Suyûtî, Kıyâme ve Beled Sûrelerini haber cümlesi ile başlayan sûrelerden saymışlardır. Bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 625; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 127. Ancak müfessirlerin çoğunun kabulüne göre bu iki sûrenin başındaki "Y" harfi zait ya da kafirlerin sözünü red/inkar etmek manasında olduğu için doğrudan yemin manası anlaşılmaktadır. Bu manalarından dolayı bahsi geçen iki sûre, yemin ile başlayan sûrelere katılmıştır. Bkz. Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân ve sarfihi ve beyânihi*, Müessesetü'l-İmân, Beyrut 1416/1995, c. X, s. 331.

²⁵⁰ Saffât, 37/1; Zâriyât, 51/1; Tûr, 52/1; Necm, 53/1; Kıyâme, 75/1; Murselât, 77/1; Nâziât, 79/1; Bürûc, 85/1; Târik, 86/1; Fecr, 89/1; Beled, 90/1; Şems, 91/1; Leyl, 92/1; Duhâ, 93/1; Tîn, 95/1; Âdiyât, 100/1; Asr, 103/1.

²⁵¹ Vâkı'a, 56/1; Münâfikûn, 63/1; Tekvîr, 81/1; İnfitâr, 82/1; İnşikâk, 84/1; Zilzâl, 99/1; Nasr, 110/1.

²⁵² Cinn, 72/1; Alak, 96/1; Kâfirûn, 109/1; İhlâs, 112/1; Felak, 113/1; Nâs, 114/1.

²⁵³ İnsân, 76/1; Nebe', 78/1; Gâşiye, 88/1; İnşirâh, 94/1; Fîl, 105/1; Mâûn, 107/1.

9. Beddua ile başlayan 3 sûre vardır.²⁵⁴

10. Talil ile başlayan 1 sûre bulunmaktadır.²⁵⁵

Bu sayılan başlangıçların çeşitliliğinden anlaşılmaktadır ki Kur'ân-ı Kerim, kendine has bir üslup ve hikmetlerle dolu anlatım metoduna sahip ilahi bir kitaptır. Çünkü sadece sûrelerin dikkat çekici ve akıcı başlangıcı bile Kur'ân'ın bir beşer kelamı olmadığını göstermektedir.

Neml Sûresi, Fevâtihu's-suver başlığı altında incelendiği zaman “طس / طس تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ” / *Tâ-Sîn, Bunlar Kur'ân'ın, Kitab-ı Mübin'in ayetleridir.*” şeklinde, diğer 28 sûreye ortak olarak Hurûf-i Mukatta'a (Hece Harfleri) ile başlayan sûrelerdendir. Sırasıyla Şu'arâ, Neml ve Kasas sûreleri beraber nazil olup öncesindeki ve sonrasındaki sûrelerin ilk ayetleri, “طسم” ifadesini taşıırken Neml Sûresi ikili hece harfi olan “طس” terkihiyle başlamaktadır.²⁵⁶

2.2.2. Hurûf-i Mukatta'a

Hurûf-i Mukatta'a; “Harf / حرف”²⁵⁷ kelimesinin çoğulu “Hurûf / حروف” ve “kesilmiş, bölünmüş” anlamlarına gelen “Mukatta'a / مقطعة”²⁵⁸ kelimesinin bir araya getirilmesiyle oluşan bir sıfat tamlamasıdır. “Hece harfleri”, “Alfabe harfleri” ve anlamı tam olarak bilinemediği için “Müphem harfler”²⁵⁹ de denilen Hurûf-i Mukatta'a terim olarak ise “14 farklı harften oluşan, 13 farklı kombinasyon ile, 29 sûrenin başında tekli, ikili, üçlü, dördü, beşli olarak gelen ve ismiyle okunan harfler” diye tarif edilir.²⁶⁰

Hurûf-i Mukatta'a, bir kelime gibi yazılsa da isminden de anlaşılabileceği üzere tek tek, ayrı harfler olarak okunurlar. Tilavet esnasında ise tecvid kaidelerine uygun bir şekilde telaffuz edilirler. Harf olmaları dolayısıyla irab edilmezler.²⁶¹ Ancak bazılarının göre bu terkipler isim olduğundan 3 iraba sahip olabilirler; Birincisi, kasem/yemin harfinin hazfı ile beraber mecrur olmasıdır. İkincisi,

²⁵⁴ Mutaaffifîn, 83/1; Hümeze, 104/1; Tebbet, 111/1.

²⁵⁵ Kureyş, 106/1.

²⁵⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 43; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-fikr, 1411/1911, c. XIX, s. 253.

²⁵⁷ er-Râgıb, *el-Müfredât*, “حرف”; Ebü'l-Fazl İbn Manzûr Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed, *Lisânü'l-arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 1414/1993, “حرف”; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî et-Tahânevî, *Keşşâf-ü ıstılâhâtü'l-fu'nûn ve'l-ulûm*, tahk, Ali Duhrûc, Mehtebet-ü Lübnan Nâşirûn, Beyrut 1996, “الحرف” mad.

²⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, “قطع” mad.

²⁵⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, “Hurûf-i Mukatta'a”.

²⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. II, s. 249 vde.; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. I, s. 101; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. I, s. 20; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 2014, s. 234; M. Zeki Duman ve Mustafa Altundağ, “Hurûf-i Mukatta'a”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XVIII, s. 401; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 171; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 156.

²⁶¹ Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, c. I, s. 37.

kasemin hazfı sebebiyle ya da mahzûf “أُتِلَ” fiilinin mefulü olduğu için mansûb olmasıdır. Üçüncüsü ise, mübteda kabul edilerek merfu olmasıdır.²⁶²

Hurûf-i Mukatta'anın başlıca bir ayet sayılıp sayılmaması da ihtilaflı bir meseledir. Dil okullarından Basra dil ekolüne göre bu harfler, kendi başına bir ayet olmayıp sonrası ile beraber bütünlük arz eder. Kûfe dil ekolüne göre ise, bazıları tam bir ayet; bazıları bir ayetin cüzüdür. Şöyle ki; “الم” 6 sûrede; “حم” 7 sûrede; “طسم” 2 sûrede; “يس”, “طه”, “المص” ve “كهيعص” birer sûrede tam ayet olarak kabul edilirken “الر”, “المر”, “طس”, “ق”, “ن” ve “ص” bulundukları ayetin bir bölümüdür.²⁶³

Hurûf-i Mukatta'a hakkında Hz. Peygamber'den açık bir rivayet bulunmamaktadır. Sadece, Allah'ın Kur'ân'dan okunan her bir harf için sevap vereceğini beyan ederken “الم”in bir harf olmadığını bilakis ayrı ayrı üç harf olduğunu belirten bir rivayet vardır.²⁶⁴ Dolayısıyla bu harflerin manası hakkında ihtilaf edilmiştir. Bu görüşleri selef ve halef olarak ayırmak mümkündür;

Selef alimlerine göre, Hurûf-i Mukatta'anın anlamları bilinemez. Çünkü bu harfler Kur'ân'ın sırrıdır. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) de konuyla ilgili “*Her kitabın bir sırrı vardır. Kur'ân'ın sırrı da sûre başlarıdır.*” buyurmuştur.²⁶⁵ Aslında bu düşünce hurûf-i mukatta'anın mutlak müteşâbih olarak kabul edilmesinden ileri gelir. Çünkü bu konuda rivayetin bulunmaması da göz önüne alındığı zaman, bu harflere dair kapsamlı bir araştırma ya da ciddi bir teemmül yoluyla, gerçek anlamına ulaşmak mümkün değildir. Onlara göre eğer Allah, insanların bu harfleri bilmesini isteseydi bildirirdi. Bazılarına göre ise bu harfler, vahiy esnasında Hz. Peygamber'in kulağında çınlayan vahiy sesleridir. Bu sesler yalnız ona mahsus olduğundan mahiyetini de ancak o bilir.

Halef ulemasına göre ise, Hurûf-i Mukatta'anın anlamlarını bilmek mümkündür. Çünkü Allah, başta “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرَّانَ” / *Onlar hâlâ Kur'ân'ı iyice düşünmüyorlar mı?*²⁶⁶ gibi ayetler ile insanları Kur'ân hakkında düşünmeye sevk etmiştir. Öyleyse bu harflerin anlamları her ne kadar açıkça bildirilmemiş olsa da akılla bilinmesi mümkündür. Bir diğer delilleri ise şudur; kelimeden maksat muhataba bir şeyler anlatmaktır. Bir diğer ifade ile; kelimeden maksat, bir iletişim aracı olduğuna göre bir de anlam taşıması gerekir. Buna göre Allah'ın kelamının anlamsız olması mümkün değildir. Halef ulemasının daha başka delilleri²⁶⁷ olmakla birlikte bu harflere verdikleri anlamlar,

²⁶² Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *et-Tibyân fî I'râbi'l-Kur'ân*, tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, neşr. İsmâ el-Bâbî el-Halebi vd., c. I, s. 14; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 158.

²⁶³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 158.

²⁶⁴ er-Râzî, *Mefâtîh*, c. II, s. 249.

²⁶⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 123.

²⁶⁶ Nisâ 4/82.

²⁶⁷ er-Râzî, *age.*, c. II, s. 249 vde.

yirmi civarındadır. Bazıları kabul edilirken bazıları reddedilmiştir. İşte bu görüşlerin farklılığından da anlaşılacağı üzere bir manada uzlaşmaya varılamamıştır.²⁶⁸

Hurûf-i Mukatta'a ile ilgili görüşler şunlardır;

1. Bu harfler sûrelerin isimleridir. Sûrelere birbirlerinden ayrılmalrı için isimler verilmiştir. İşte bu harfler de sûreleri birbirinden ayırır. Ancak sûre ismi olarak kabul edildiğinde aynı başlangıca sahip sûrelerin birbirine karışması ihtimali olduğunda bu sûreler harflerden sonra gelen cümle ile beraber söylenmelidir ki aralarını ayırmak mümkün olsun. Mesela “الم” ile başlayan altı sûre bulunmaktadır. Sözelimi Bakara Sûresi kastedilerek “الم ذلك الكتاب لا ريب فيه” denilmesi, Rum Sûresi için ise “الم غلبت الروم” denilmesi gerekir.²⁶⁹

2. Allah'ın isim ve sıfatlarına işaret eder. Bu konuda İbn Abbas'tan çeşitli rivayetler nakledilmiştir. İsim ve sıfatlar ile verilen manaların çoğunluğu İbn Abbas'tan gelir. Ona göre “الم” terkiindeki *elif*, Allah lafzına; *lâm*, Latîf ismine; *mîm*, Mecîd ismine delalet eder. Yine onun, “كهيعص” harfleri için bir defasında Hâd, Emîn, Âlim, Sâdık; bir defasında da el-Melîk, Allah, el-Azîz, el-Musavvir şeklinde anlamlar verdiği aktarılmıştır. Bu rivayetlerde harflere göre eksiklik ya da fazlalık olduğuna bakılarak çeşitli itirazlar edilmiştir.

3. Kasem harfleridir. Buna göre Allah, zatına ve diğer bazı şeylere yemin ettiği gibi bu harflere yemin etmiştir.

4. Bu harflerin bir kısmı Allah'ın isimlerine, bir kısmı da başka isimlere delalet eder. Şöyle ki “الم”deki *elif*, Allah'a; *lâm*, Cibril'e; *mîm* ise Muhammed'e delalet eder.

5. Tembih, yani dikkat çekici harflerdir. Peyderpey gelen vahiy Hz. Peygamber tarafından insanlara tebliğ edilmiştir. Ancak özellikle Mekkeli müşriklerin önde gelenleri “لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ / وَالْعَوَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ / Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız.”²⁷⁰ dediler. Buna karşılık ayetler okunmaya başlanırken huruf-i mukatta'a yüksek sesle söylenince müşriklerin dikkati çekilmiş ve dinlemeleri sağlanmıştır.²⁷¹

6. Bu görüşten hareketle huruf-i mukatta'a, “أَمْ” ve “أَلَمْ” gibi tembih edatıdır. Nitekim Araplar bu tür edatları çok kullanırlar. Beşer keliminde bu edatların bir yeri varsa Allah'ın keliminde daha beliğ bir şekilde bulunması gerektir.²⁷²

7. Tehaddî, yani meydan okuma anlamındaki harflerdir. Buna göre Allah, Kur'ân'ın tamamının, on sûresinin hatta en azından bir sûresinin benzerini getirmeleri hususunda müşriklere meydan okuduktan sonra, onlar bunu yapmaktan aciz kalınca bu harfleri indirdi. Bu demektir ki “İşte

²⁶⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 123.

²⁶⁹ ez-Zerkeşî, *age.*, s. 124; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 161; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 174.

²⁷⁰ Fussilet 41/26.

²⁷¹ Tamamı için bkz. er-Râzî, *Mefâtih*, c. II, s. 253; Cerrahoğlu, *age.*, s. 163.

²⁷² Cerrahoğlu, *age.*, s. 163.

bu Kur’ân, sizin bildiğiniz, konuştuğunuz harflerden meydana gelmektedir. Benzerini siz de getirebilirdiniz ama yapamadınız. O zaman bu Kur’ân, bir beşer sözü değil Allah’ın kelimidir.”²⁷³ Hurûf-u Mukatta’a ile başlayan sûrelerde bu harflerden sonra genellikle Kur’ân’ın zikredilmesi de bu görüşü destekler.

8. Fâsıla görevi yapar. Sanki bu harfler, önceki sûrenin bittiğini, sonraki sûrenin başladığını gösterir. Araplar, “بَل” ya da “لَكِنْ” gibi edatları günlük konuşmalarında hatta şiirlerinde bile kullanırlar.²⁷⁴

Bu bağlamda Neml Sûresi “طس” ile başlayan tek sûredir. Bu harfler, Mushaf’ta tam bir ayet olmayıp ilk ayetin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Öncesindeki Şu’arâ Sûresi ve sonrasındaki Kasas Sûresi ise “طسم” harfleri ile başlamaktadır. Bu üç sûre, başlangıçları benzer olduğu için, “طواسين” yani *Tâ-sîn’ler* adını almıştır.²⁷⁵ İbn Abbâs’tan bahsi geçen sûrelerin, nüzul ve Mushaf tertibinin de bu şekilde olduğu rivayet edilmektedir.²⁷⁶ Söz konusu üç sûrenin, başlangıç harflerinden hemen sonra “Kur’ân” ve “Bu Kitâb’ın” apaçık ayetlerine vurgu yapılmaktadır.

“طس” harflerine dair üç farklı rivayetin nakledildiği görülmektedir;

1. İbn Abbâs’a göre bu harfler, Allah’ın isimlerinden biri olup üzerine yemin edilmiştir. Yine ondan diğer bir rivayete göre Allah’ın İsm-i A’zamı’dır.²⁷⁷
2. Katâde’ye göre Kur’ân’ın isimlerinden biridir.²⁷⁸
3. es-Sa’lebî’ye göre ise *Tâ*, “اللطيف” isminden, *Sîn* ise “السميع” isminden gelir.²⁷⁹

2.2.3. Esbâbü’n-nüzûl

“*Esbâbu’n-nüzûl*” tabiri *esbâb* ve *nüzûl* kelimelerinden oluşan bir izafet terkididir. *Esbâb*, *sebeb* kelimesinin çoğulu olarak kullanılıp sözlükte “*yol, işaret, tutunulan ip, vesile, vasıta*” anlamlarına gelir.²⁸⁰ *Nüzûl* kelimesi ise “نزل” fiilinin mastarı olup sözlükte “*yukarıdan aşağıya inmek, bir yerde konaklamak*” demektir. Aynı kökten türeyen “إنزال” *aşağı indirmek*; “تنزيل” ise *indirmek, bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak* anlamına gelse de Kur’ân ayetleri için kullanıldıkları zaman *inzâl, bütün bir şekilde, topluca indirmek*; *tenzîl* ise *peyderpey, azar azar indirmek* anlamındadır.²⁸¹

²⁷³ er-Râzî, *Mefâtih*, c. II, s. 253.

²⁷⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, c. I, s. 210.

²⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. XXIV, s. 77.

²⁷⁶ es-Suyûtî, *Tenâsuku’d-dürer fi tenâsübi’s-süver*, tahk. Abdülkâdir Ahmed Atâ vd., Dâru’l-fadîle, Kahire 1422/2002, s. 118.

²⁷⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, c. III, s. 352.

²⁷⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî ez-Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân ve İ’râbühu*, tahk. Abdülcelîl Abduh eş-Şelebî, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1408/1988, c. IV, s. 107.

²⁷⁹ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü’r es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, Dâru’t-tefsîr, Cidde 1436/2015, c. XX, s. 163-164.

²⁸⁰ er-Râğıb, *el-Müfredât*, s. 391.

²⁸¹ er-Râğıb, *el-Müfredât*, s. 799.

Esbâbu'n-nüzûl, Tefsir kaynaklarında terim olarak “*vahiy döneminde bir veya birkaç ayetin ya da bir sûrenin tamamının inmesine neden olan hadise veyahut Hz. Peygamber'e sorulan soru.*” şeklinde tarif edilmiştir.²⁸²

Âdetullah gereği evrende vücuda gelen her maddenin, her olayın bir hikmeti ve sebebi vardır. İnsanoğlu akıl ya da nakil yoluyla bu hikmetlerin bir kısmını bilirken bir kısmını da bilemez. Kur'ân ayetleri de iniş sebebi açısından iki kısımdır;

Birincisi, ibtidâî olarak iniş sebebi bilinmeyen ayetlerdir ki bu kısım çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu kapsama giren ayetler, insanlara dinî ya da ahlaki hükümleri bildirmek, doğru yolu göstermek, cennet-cehennem ahvalini haber vermek veya uyarmak gibi maksatlarla, özel bir sebep olmadan inmiş olabilir. Bu ayetlerin inişinin kesin sebebini bilmek, araştırmakla ya da düşünmekle mümkün değildir. Ancak kesin olmayan bazı sebep ve hikmetlere ulaşılabilir.

İkincisi ise, nüzul sebebi bilinen ayetlerdir. Bu ayetler, sahabenin şahit olduğu olaylar ya da şer'î hükme ihtiyaç olan durumlarda Hz. Peygamber'e sordukları sorular neticesinde inmiştir.²⁸³ Nitekim sahabe anlayamadıkları, bilmedikleri ya da hiç karşılaşmadıkları durumları sorarlardı. Bu soruları soranlar sadece sahabe değildi. Zira müşrikler ve kafirler, Hz. Peygamber'i güya zor duruma sokmak, onunla ve getirdiği hükümlerle alay etmek ya da etrafındakileri iman ve ahlak konularında şüpheyi düşürmek için soru sorarlardı. Hz. Peygamber de pekala onlara gereken cevabı verirdi. Sebeb-i nüzul ilmi, işte bu kısma giren ayetleri incelemektedir. Alimler 500 civarındaki ayetlerin sebebi nüzulünün bulunduğunu tespit etmişlerdir.²⁸⁴

Sebeplerin bilinmesi rivayete dayalı olduğundan bir ayet hakkında nakledilen hadisin, usul açısından sahih olması için aranan şartları taşıması, olayın Hz. Peygamber zamanında meydana geldiğinin tespit edilmesi ve ayet ile rivayetin birbirine uygun olması gerekir.²⁸⁵

Ayetin nâzil olma sebebini bilmenin; Kur'ân'ın anlaşılması, hüküm çıkarılması ve kıyas yapılmasında birçok faydası vardır. Bunları şu şekilde saymak mümkündür;

1- Allah'ın ayet indirmekle tayin ettiği ahkâmın hikmetini bilmek mümkün olur. Bu hikmeti bilmek hem mümin olan kimseye hem de mümin olmayan kimseye fayda sağlar. Çünkü bu sayede müminin imanı artar, vaz' olunmuş emir ya da nehyi yerine getirmekte daha istekli olur. Kafir ise inen ahkâmın istibdat ya da zorlama olmadığını, sadece din değil tüm insanlık için elzem olduğunu bu hikmetler sayesinde idrak edebilir hatta imana da gelebilir.²⁸⁶

²⁸² Mennâ' Halil el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-meârif, 1421/2000, s. 75; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 132; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, c. I, s. 106; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 221.

²⁸³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 136.

²⁸⁴ Muhsin Demirci, “*Esbâb-ı Nüzûl*”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XI, s. 360.

²⁸⁵ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 59.

²⁸⁶ ez-Zürkânî, *Menâhil*, c. I, s. 109.

2- Ayetten irade edilen mananın, çıkarılması gereken hükmün ve nasıl uygulanması gerektiğinin doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur. Olay ya da soru özelinde düşünüldüğü zaman ilâhî buyruğun ne olduğunu daha iyi kavramak mümkün olur.

3- Sebeb-i nüzûl bilgisi, mananın daha iyi anlaşılmasını sağladığı için meydana gelebilecek şüphe ve yanlış anlaşılmalara giderilebilir.²⁸⁷

4- Müphem ayetlerdeki kapalılığı kaldırmayı sağlar. Çünkü bir ayette geçen müphem ifadenin tam manası, ancak nüzûlünü ve sebebini bilen bir kişinin rivayeti ile bilinebilir.

5- Ayetlerde var olduğu zannedilen hasr ve tahsis manalarını ortadan kaldırır. Çünkü bazı ayetlerde hasr edatinin kullanılması sonucunda, hükmün sayılanlardan başkasını kapmayacağı düşünülebilir. Mesela “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ” / De ki: "Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti ki pistir ve günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum; fakat darda kalan, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere bunlardan da yiyebilir." Doğrusu Rabbin bağışlar ve merhamet eder."²⁸⁸ ayetine ilk bakıldığında hasr ifade eden (لَا) ve (لَا!) edatlarından dolayı sayılan dört şeyden başkasının haram olmadığı anlaşılabilir ki zaten müşrikler de bunların haram olmadığını savunurlardı. Sanki onlara cevaben “Haram sizin helal saydıklarınızdır. Helal de sizin haram saydıklarınızdır.” denilmiştir. Arka planının bilinmesi sayesinde ayet, hasr kapsamında ele alınmamıştır.²⁸⁹

6- İyice akılda tutmak ve kolay ezberlemeye yardımcı olur. Çünkü ayeti kapsamlı bir şekilde bilmek, daha iyi anlamayı ve doğru bir şekilde yorumlamayı sağlar.²⁹⁰

Neml Sûresindeki bir ayetin ya da tamamının iniş sebebi ile ilgili bir rivayet bulunmamaktadır. Nüzûl sebebi bilinen ayetlerin sayısı göz önüne alındığında bunun pek tabii olduğu anlaşılabacaktır. Sebep hakkında bir rivayet bulunmadığı için sebebe dair söylenilecek her şey tahmin ve varsayımdan öteye geçemeyecektir. Bu kabul edildikten sonra, İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ve Câbir b. Zeyd'den (ö. 93/711-12) Şu'arâ, Neml ve Kasas sûrelerinin bu sırayla nazil olduğu rivayet edilmektedir.²⁹¹

Mekke'de nâzil olan sûrelerle ilgili malumatlar, o zamanki müslüman sayısının çok olmamasından dolayı, Medenî ayetlere oranla daha azdır. Bir diğer sebep ise, hicretten önce Müslüman olanların, Mekkeli müşriklerin zulüm ve eziyetlerinden dolayı, İslam'ı daha gizliden

²⁸⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 72.

²⁸⁸ el-En'âm 6/145.

²⁸⁹ es-Suyûtî, *age.*, s. 72; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İ'câb fî beyâni'l-esbâb*, tahk. Abdülhakim Muhammed el-Enîs, Dâr-u İbni'l-Cevzî, c. I, s. 95; ez-Zürkânî, *Menâhil*, c. I, s. 112; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 29.

²⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *age.*, c. I, s. 96.

²⁹¹ es-Suyûtî, *Tenâsüku'd-dürer*, s. 118.

yaşamak zorunda olmaları olsa gerektir. Bu gibi sebepler göz önüne alındığında Neml Sûresi hakkındaki özellikle sebep-i nuzûle dair bilgilerin neden mevcut olmadığı anlaşılabacaktır.

2.2.4. Garîbü'l-Kur'ân

Garîbü'l-Kur'ân terkihi, Arapça “غربة / *garâbet*” kökünden türeyen sıfat-ı müşebbehe kalıbındaki “غريب / *garîb*” kelimesinin “Kur'ân” lafzına izafesiyle oluşur. Sözlükte garîb, “yabancı, alışılmamış”²⁹², “hemcinsleri arasında benzeri olmayan”²⁹³, “vatanından uzak olan kimse”²⁹⁴, “müphem ve anlamı kapalı kelime” anlamlarına gelir. Kur'ân'da 13 farklı kalıpta ve 19 yerde kullanılmıştır.²⁹⁵

Terim olarak ise, garabetin kişiye göre değişkenlik göstermesine bağlı olarak farklı tanımlar yapılsa da “manası açık ve kullanımı alışılmış olmayan kelime”²⁹⁶ ya da “Kur'ân'da yer alan ancak kullanımı yaygın olmadığı için anlamını yalnız belli bir kültür ve birikime sahip olanların bilebildiği yahut sözlük yardımı olmaksızın anlamı bilinmeyen kelime ya da terim”²⁹⁷ şeklinde tarif edilir. Nitekim kişi maksadını yabancı ve az kullanılan bir kelime ile anlattığı zaman “تَكَلَّمَ فَأُغْرِبَ” ; kişinin kullandığı kelimenin kapalı olduğu düşünüldüğü ya da anlaşılmadığı zaman “عَرِبْتُ” ya da “هَذِهِ الْكَلِمَةُ” ifadeleri kullanılır.²⁹⁸

Lafızlardaki garîblik, anlam açısından kapalı ve anlaşılamaması sebebiyle fesâhatı ihlal eden veya az kullanıldığı için garîb olup fesâhatı ihlal etmeyen şeklinde iki kısımda incelenebilir. Kur'ân'daki garîb lafızlar, bu ikinci kısma girer. Zira Allah'ın kelimeleri garabet ile vasıflanması mümkün olmamakla beraber Kur'ân-ı Kerim'deki lafızların garîbliği, onların manasındaki kapalılıktan değil, lehçelerin kabileler arasında farklılık göstermesi ve kelimelerin diğer dillerden Arapçaya geçmesinden kaynaklanmaktadır.²⁹⁹

Zerkeşî (ö. 794/1392), müfessirin bu ilmi bilmesinin zaruri olduğunu, aksi takdirde Allah'ın Kitabı'nı tefsir etmeye kalkışmasının helal olmayacağını belirtmektedir. Buna ek olarak tabî'n tefsir ulemasından Mücâhid'in (ö. 103/721) “Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiç kimsenin, Arap lügatini bilmediği zaman Kur'ân'ı tefsir etmesi helal olmaz.” dediğini nakletmektedir.³⁰⁰

²⁹² Mevlüt Sarı, *el-Mevârid*, İpek Yayınları, İstanbul 2012, s. 1085;

²⁹³ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 604.

²⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. I, s. 639.

²⁹⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014; Bakara 2/115, 142, 177, 258; Mâide 5/31; A'râf 7/137; Kehf 18/17, 86; Tâ-hâ 20/130; Nur 24/35; Şuarâ 26/28; Kasas 28/44; Fâtır 35/27; Kâf 50/39; Müzemmil 73/9.

²⁹⁶ et-Tahânevî, *Keşşâf*, c. II, s. 1250. Aynı eserde zıttı “المعتاد”, eşanlamlısı “الوحشي” olarak belirtilmiştir.

²⁹⁷ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 75.

²⁹⁸ ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Esâsü'l-belâğa*, tahk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kutubî'l-İlmî, Beyrut 1419/1998, c. I, s. 697.

²⁹⁹ Mehmet Demir, *Kur'ân'ı Anlamada Garîbü'l-Kur'ân'ın Yeri ve Kurtubî'nin Garîbü'l-Kur'ân'a Yaklaşımı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40, 2018, s. 215-216.

³⁰⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 204.

Garibü'l-Kur'ân, öğrenilmesi gereken son derece önemli bir ilimdir. Çünkü kelimelerin anlamının bilinmesi ve doğru şekilde tefsir edilebilmesi için geniş kapsamlı bir araştırma ve tetkik gerekmektedir. Bu gereklilik, önemini göstermektedir. Örneğin selef ulemasından birçoğu hata etmek ve yanlış sevk etmekten sakınarak garib kelimeler hakkında söz söylemekten geri durmuşlardır.

Asr-ı Saadette garib olan kelimeler bizzat Hz. Peygamber tarafından açıklanıyordu. Çünkü Hz. Peygamber, kavî, fiilî ve takrîrî olarak Kur'ân'ı beyan etmek durumunda olduğundan bu konudaki tek yetkili kişiydi. Nitekim “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ / Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik.”³⁰¹ ve “فَإِنْ تَنَارَ عَنْكُمْ فِي شَيْءٍ فَرُّوْهُ / Eğer bir şeyde çekişirseniz, onun halini Allah'a ve Peygambere bırakın. Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız bu, hayırlı ve netice itibariyle en güzeldir.”³⁰² ayetlerinde açıkça bilinmeyen ya da tartışmalı bir mesele olduğunda Hz. Peygamber'in bu durumu ortadan kaldıracığı belirtilmiştir.

Kur'ân, her ne kadar apaçık bir Arapçayla gönderilmişse de edebî seviyesinin yüksek, içeriğinin geniş ve muhataplarının ümmi olmasından dolayı onun bazı kısımları anlaşılamıyor ve açıklanmasına ihtiyaç duyuluyordu. Hz. Peygamber'in beyanı olmadan bu kısımları anlamak mümkün değildi. Zira herhangi bir kitabı anlamak ve özümsemek için o kitabın dilini bilmek yeterli olmayıp, kitabın anlam yükü seviyesinde bir kültüre de sahip olmak gerekir. İşte Arapların Kur'ân karşısındaki durumu da bundan farklı değildi. Onların hepsi Kur'ân'ı aynı derecede anlayamıyorlardı. İdrak seviyeleri farklı olduğundan, Arapça olmasına rağmen, Kur'ân'ı anlama dereceleri de farklıydı.

Hz. Peygamber, Kur'ân'ın mücmelini tafsîl, müşkilini tavzih, umumî hükümlerini tahsis, müphem olanını açıklama, garîp kelimeleri beyân etme ve edebî incelikleri ihtiva eden ayetlerin hikmetlerini bildirme gibi faaliyetlerde bulunmuş ve buyurmuştur: “Şunu katî olarak biliniz ki, bana Kur'ân'ı Kerîm ve onun bir misli daha verilmiştir. Karnı tok bir halde, rahat koltuğunda oturarak: Şu Kur'ân'a sarılınız; onda helal olarak ne bulursanız helal kabul ediniz, neyi de haram görmüşseniz onu haram sayırsınız, diyecek bazı kimseler gelmek üzeredir.”³⁰³ Yani kendisinden sonra Kur'ân'ın zahirine takılıp hadis ve sünnetin beyanatını terk edecek birtakım kimselerin geleceğinden haber vermektedir. Dolayısıyla garib bulunan kelimelerde Hz. Peygamber ve sahabeden gelen rivayetleri dikkate almak gerekir.³⁰⁴

³⁰¹ İbrâhîm 14/4.

³⁰² Nisâ 4/59.

³⁰³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. M. Kâmil Karabellî – Şuayb el-Arna'ûd, nşr. Dâru'r-risâleti'l-Âlemiyye, 1340/2009, c. VII, Hadis No: 4604.

³⁰⁴ Sadreddin Gümüş, *Garibü'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5-6, 1987-1988, s. 4-5.

Sahabeden “*Tercümânü’l-Kur’ân*” olarak bilinen İbn Abbas (ö. 68/687-88), Kur’ân’ın tefsiri konusunda en önde gelen isimlerdendir. Buna rağmen Kur’ân’daki birkaç kelimenin manasını bilmediğini söylemiştir.³⁰⁵ İbn Abbas’ın, Arapçaya başka dillerden gelen ya da Arapçalaştırılmış kelimeleri, şiirlerden istişhad ederek açıklayan ilk kimse olduğu düşünülmektedir. Nitekim garib kelimelerle ilgili en sağlam rivayetler ona dayanmaktadır. Suyûtî (ö. 911/1505) de *el-İtkân* adlı eserinde Kur’ân’daki garip kelimeleri sûre tertibi ile izah ederken İbn Abbas’tan Ali b. Ebî Talha (ö. 143/760) tarikiyle gelen rivayetleri nakletmiştir.³⁰⁶

Kur’ân’da Arapçadan başka dillerden gelen kelimelerin bulunup bulunmadığı uzun tartışmalara konu olmuştur. İmam Şafîî (ö. 204/819), Ma’mer b. el-Müsennâ (ö. 210/827), et-Taberî (ö. 311/923) ve Ebû Bekr İbnü’l-Arabî’nin (ö. 543/1148) aralarında bulunduğu bir grup alim, Kur’ân’da yabancı kelimelerin bulunmadığını savunmuşlardır. Bahsi geçen alimler bu görüşlerini “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ / Biz onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”³⁰⁷ ayeti ile “أَعْجَمِي وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ / Biz bu Kur’ân’ı yabancı bir dil ile ortaya koysaydık: “Ayetleri tafsilatlı bir şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab’a, yabancı bir dilden (kitap) olur mu?” derlerdi. De ki: “Bu, inananlara doğruluk rehberi ve gönüllerine şifadır.”³⁰⁸ ayetine dayandırırılar.³⁰⁹

Aralarında İbn Atıyye (ö. 546/1151), İbn Hazm (ö. 456/1063), eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) ve es-Suyûtî’nin (911/1505) isimlerinin anıldığı bu zümre ise bazı kelimelerin Arapça dışındaki dillerden geçip Kur’ân’da bulunduğu görüşünü savundular. Onlara göre; Kur’ân’ın nazil olduğu ortamda Kureyşliler, hac mevsiminde Mescid-i Harâm’ı imar ve tamir etmişler; dışarıdan gelen hacıların başta su olmak üzere birçok ihtiyaçlarını karşılamışlar ve bu esnada onlarla bir iletişim kurmuşlardır. Bu kapsamlı iletişimin bir sonucu olarak diğer toplumlardan tabîî ki kelime alışverişinde bulunmuşlardır. Bu birikim ile de Kureyş Sûresinde belirtildiği gibi, mevsimlere göre farklı bölgelere giderek ticaret yapmışlar ve dillerini daha da zenginleştirmişlerdir. İlk muhatapların dil birikimi ve bu uzun süreç göz önüne alındığında Kur’ân’ın garip kelimeleri içermesi yadsınmamalıdır.³¹⁰

Burada Garîbu’l-Kur’ân ve Lugatu’l-Kur’ân’ın birbirine yakınlığı sebebiyle, karışıklık meydana gelebilir. Garîbu’l-Kur’ân’ların sınırlı sayıdaki garip kelimeleri konu edildiği; Mushaf sırasına göre, anlamı izaha muhtaç kelimeleri açıklama odaklı telif edildiği; kelimelerin kısa bir biçimde açıklandığı görülmektedir. Lugatu’l-Kur’ân’da ise, harf ve edatlar dâhil olmak üzere

³⁰⁵ İsmail Cerrahoğlu, “*Garîbü’l-Kur’ân*”, TDV İslam Ansiklodesisi (DİA), c. XIII, s. 379-80; Bahsi geçen kelimeler: “رَقِيمٌ”, “غَسْلِينَ”, “حَنَائِهِ”, “أَوَاهُ”, “فَاطِرٌ”.

³⁰⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 240-257.

³⁰⁷ Yûsuf 12/2.

³⁰⁸ Fussilet 41/44.

³⁰⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 178.

³¹⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 143-144; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 178.

Kur'ân'ın bütün kelimelerinin açıklandığı hatta Kur'ân'da yer almayan ifadelere yer verildiği; alfabetik tertibin uygulandığı görülmektedir. Lafızların uzun uzadıya, geniş bir muhtevayla ele alındığına şahit olunmaktadır. Bu itibarla Garîbü'l-Kur'ân eserleri, Lugatü'l-Kur'ân'a temel teşkil etmiştir. Dolayısıyla Lugatü'l-Kur'ân, garib kelimelere yer verilen ilmin daha da genişletilmiş halidir.³¹¹

Neml Sûresi, Garîbü'l-Kur'ân eserlerinde araştırıldığı zaman görülmektedir ki garib kelimelerin sayısı eser-müellife göre değişmektedir. Bir eserde bulunan kelime, diğer eserde bulunmayabilir. Bir araya getirilen garib kelimeler, şu şekilde sıralanabilir;

- (4) “يَعْمَهُونَ” Bocalarlar ve şaşırırlar,³¹² yoldan saparlar.³¹³
- (6) “وَإِنَّكَ لَتَلَقَّى الْقُرْآنَ” Sana ilkâ edilir (kalbine atılır) sen de alırsın,³¹⁴ anlarsın.³¹⁵
- (7) “أَنَسْتُ” Gördüm³¹⁶; “بِشَهَابٍ قَبَسٍ” Kor ve benzerinden alınan ateş (parçası),³¹⁷ ateşin alev'i.³¹⁸; “تَصْطَلُونَ” Isınırsınız.³¹⁹
- (8) “بُورِكَ” Mübarek ve mukaddes kılındı, bereket verildi,³²⁰ hayır-iyilik verildi.³²¹
- (10) “جَانُّ” Küçük,³²² büyük olmayan,³²³ orta uzunluktaki bir çeşit yılan³²⁴; “وَلَمْ يُعَقِّبْ” Geri dönmedi, arkasına yönelmedi.³²⁵
- (12) “جَنِيكَ” Gömleğin -boynun içerisinden geçirildiği- açıklığı,³²⁶ gömlek.³²⁷
- (16) “مَنْطِقَ الطَّيْرِ” Kuş dili, sesi.³²⁸

³¹¹ Bayram Aktaş, *Garîbü'l-Kur'ân İlmi ve Lugatü'l-Kur'ân'la İlişkisi*, Tefsir Araştırmaları Dergisi, 5/2021, s. 241.

³¹² Muhammed b. Abdülaziz el-Hudayrî, *es-Sirâc fî Beyân-i garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, Riyad 1429/2007, s. 188.

³¹³ Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî es-Sicistânî, *Garîbü'l-Kur'ân*, tahk. Muhammed Edîb Abdülvâhid el-Cumrân, Dâr-u Kuteybe, Suriye 1416/1995, s. 321; er-Râgıb, *el-Müfredât*, s. 588.

³¹⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Garîbü'l-Kur'ân*, tahk. Ahmed Sakr, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1398/1976, s. 322.

³¹⁵ el-Hudayrî, *es-Sirâc*, s. 188.

³¹⁶ el-Hudayrî, *es-Sirâc*, s. 188.

³¹⁷ İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, s. 322; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Tezkiratü'l-erîb fî tefsîri'l-garîb*, tahk. Târik Fethî es-Seyyid, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1425/2004, s. 273.

³¹⁸ el-Hudayrî, *age.*, s. 188.

³¹⁹ el-Hudayrî, *age.*, s. 188; İbnü'l-Cevzî, *Tezkiratü'l-erîb*, s. 273.

³²⁰ el-Hudayrî, *age.*, s. 188; İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 273.

³²¹ er-Râgıb, *el-Müfredât*, s. 119.

³²² el-Hudayrî, *age.*, s. 188.

³²³ İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, s. 322.

³²⁴ İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 273.

³²⁵ el-Hudayrî, *age.*, s. 188; İbn Kuteybe, *age.*, s. 322; İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 273; İbnü'l-Hâim Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd el-Karâfî el-Mısırî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-garîbi'l-Kur'ân*, tahk. Dâhî Abdülbaki Muhammed, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1423, s. 253.

³²⁶ el-Hudayrî, *es-Sirâc*, s. 188.

³²⁷ İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, s. 253; es-Sicistânî, *Garîbü'l-Kur'ân*, s. 94.

³²⁸ er-Râgıb, *el-Müfredât*, s. 812.

(17) “يُوزَعُونَ” Dağılmaları, (Hz. Süleyman tarafından) engellenmiştir³²⁹; her tür birbirinden ayrılmış ve saf dışına çıkan geri döndürülmüştür.³³⁰

(18) “لَا يَحْطِمَنَّكُمْ” Sizi kırmasınlar (Kırıp geçmesinler).³³¹

(19) “أَوْزِغْنِي” Bana ilham et (telkin et)³³²; beni şükretmeye düşkün kıl.³³³

(22) “سَبَا” Yemen’de bir şehir³³⁴; halkı dağılmış bir beldenin adı.³³⁵

(25) “الْخَبَاءُ” Saklı, gizli olan şey.³³⁶

(32) “أَفْتُونِي” Bana yol gösterin,³³⁷ ne yapacağımı söyleyin.³³⁸ (“فَتَوَى” Müşkil bir hususta verilen cevap)³³⁹

(37) “يَجْنُودُ لَا قَبِيلَ لَهُمْ بِهَا” Karşı koyamayacakları bir ordu,³⁴⁰ karşılamaya ya da savunmaya güç yetiremeyecekleri bir ordu.³⁴¹; “صَاغِرُونَ” rezil, zelil ve hakir oldukları halde.³⁴²

(39) “عَفْرِيْتُ مِنَ الْجِنِّ” Kuvvetli, sağlam ve güçlü bir cin.³⁴³

(40) “قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ” Gözünü açtığı anda göz kapağın kapanıp eski haline gelmeden önce, gözünü açıp kapamadan önce.³⁴⁴

(41) “تَكْرُوَا” Şeklini ve durumunu değiştirin,³⁴⁵ tanınmaz hale getirin.³⁴⁶

(44) “مُمَرَّدٌ” Dümdüz, pürüzsüz.³⁴⁷

(47) “أَطِيرْنَا” Uğursuz saydık.³⁴⁸

(49) “لَتُبَيِّتَنَّهُ” Gece baskın yapalım (öldürelim),³⁴⁹ geceleyin öldürelim.³⁵⁰

(57) “الْغَابِرِينَ” Azabın içinde kalanlar.³⁵¹

³²⁹ İbn Kuteybe, *Garibü'l-Kur'an*, s. 323; er-Râgıb, *age.*, s. 868.

³³⁰ el-Hudayrî, *age.*, s. 189.

³³¹ İbnü'l-Cevzî, *Tezkiratu'l-erib*, s. 273; er-Râgıb, *age.*, s.242. Birçok mealde “لَا يَحْطِمَنَّكُمْ” cümlesine “Sizi ezip geçmesinler.” manası verildiği görülürken bu fiilde “Ezmek” manasına rastlanmamıştır.

³³² el-Hudayrî, *age.*, s. 189; İbn Kuteybe, *age.*, s. 323; İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 273; er-Râgıb, *age.*, s. 868

³³³ er-Râgıb, *age.*, s. 868.

³³⁴ el-Hudayrî, *age.*, s. 189; İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 274.

³³⁵ er-Râgıb, *age.*, s. 396.

³³⁶ el-Hudayrî, *age.*, s. 189; İbn Kuteybe, *age.*, s. 323; er-Râgıb, *age.*, s. 274.

³³⁷ el-Hudayrî, *age.*, s. 190.

³³⁸ İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 274.

³³⁹ er-Râgıb, *age.*, s. 625.

³⁴⁰ el-Hudayrî, *age.*, s. 190; İbn Kuteybe, *age.*, s. 324; İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, s. 254.

³⁴¹ er-Râgıb, *el-Müfredât*, s. 654.

³⁴² el-Hudayrî, *es-Sirâc*, s. 190; er-Râgıb, *age.*, s.485.

³⁴³ el-Hudayrî, *age.*, s. 190; İbn Kuteybe, *Garibü'l-Kur'an*, s. 324; er-Râgıb, *age.*, s.573.

³⁴⁴ el-Hudayrî, *age.*, s. 190; er-Râgıb, *age.*, s.517.

³⁴⁵ el-Hudayrî, *age.*, s. 190; İbn Kuteybe, *age.*, s. 325.

³⁴⁶ er-Râgıb, *age.*, s.823.

³⁴⁷ el-Hudayrî, *age.*, s. 191; İbn Kuteybe, *age.*, s. 325; ; er-Râgıb, *age.*, s.764.

³⁴⁸ el-Hudayrî, *age.*, s. 191; İbn Kuteybe, *age.*, s. 325; er-Râgıb, *age.*, s.529.

³⁴⁹ el-Hudayrî, *age.*, s. 191; er-Râgıb, *age.*, s.152.

³⁵⁰ İbn Kuteybe, *age.*, s. 326.

³⁵¹ el-Hudayrî, *age.*, s. 191.

(60) “يَعْدِلُونَ” Allah’a ortak koşarlar³⁵²; haktan saparlar.³⁵³

(61) “رَوَاسِي” Sabit dağlar.³⁵⁴

(66) “ادَارَكَ” Yetersiz kaldı.³⁵⁵

(72) “رَدِفَ لَكُمْ” Size yaklaşıyor,³⁵⁶ peşinizden gelir.³⁵⁷

(82) “وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ” Azap gerektiği zaman,³⁵⁸ bahsi geçen kıyametin alametleri zuhur ettiği zaman³⁵⁹; “دَابَّةٌ” Büyük kıyamet alametlerinden olup kendisine has bazı özellikleri bulunan bir hayvandır.³⁶⁰

(87) “الصُّور” (Mahiyeti tam olarak bilinemeyen) boynuz gibi bir borudur ki kıyamet günü İsrail tarafından üfürülür.³⁶¹

2.2.5. Vücûh ve Nezâir

Vücûh (وجوه) sözlükte; “yüz, bir şeyin ön tarafı, bir şeyin zatı, yön” gibi anlamlara gelen vech (وجه) kelimesinin çoğuludur.³⁶² Kur’ân’da türevleri ile birlikte 77 yerde geçmektedir.³⁶³ Terim olarak ise, “Kur’ân’daki, farklı anlamlarda kullanılan müşterek lafız”³⁶⁴ diye tarif edilir. Nezâir (نظائر) ise, “نظيرة” kelimesinin çoğulu olup “bir şeyin benzeri, şekil, tabiat”³⁶⁵ gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise, “Kur’ân’da aynı anlamı ifade eden farklı kelimeler”³⁶⁶ demektir. Vücûh ve nezâir, en önemli Kur’ân ilimlerinden biri sayılır.

Çok ve eş anlamlılık, Arapçada, özellikle Kur’ân keliminde yaygındır. Çünkü Kur’ân, îcâz içeren bir kelimedir. Az lafız ile çok mana ifade etmek de îcâzın bir sonucudur. Kur’ân’da geçen vücûh ve nezâir kelimeler, içerisinde bulunduğu ayet ya da öncesindeki-sonrasındaki ayet bağlamına göre anlam kazanır.

Vücûh ve nezâir ilmi, Kur’ân’ın anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir rol oynar ve tefsir alimleri tarafından sıkça kullanılır. Bu yöntem, ayetlerin zenginliğini ve derinliğini ortaya çıkarmaya yardımcı olur ve ayetlerin doğru anlaşılmasına katkıda bulunur. Vücûh ve nezâir ilmi, Kur’ân

³⁵² el-Hudayrî, *age.*, s. 192.

³⁵³ er-Râgıb, *age.*, s.553.

³⁵⁴ el-Hudayrî, *age.*, s. 192.

³⁵⁵ el-Hudayrî, *es-Sirâc*, s. 192; er-Râgıb, *el-Müfredât*, s. 312.

³⁵⁶ el-Hudayrî, *age.*, s. 192.

³⁵⁷ İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur’ân*, s. 326; er-Râgıb, *age.*, s. 349; İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, s. 254.

³⁵⁸ el-Hudayrî, *age.*, s. 193; İbnü'l-Cevzî, *Tezkiratu'l-erîb*, s. 277.

³⁵⁹ er-Râgıb, *age.*, s.880.

³⁶⁰ el-Hudayrî, *age.*, s. 193; İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 277; er-Râgıb, *age.*, s. 306.

³⁶¹ el-Hudayrî, *age.*, s. 193; er-Râgıb, *age.*, s. 498.

³⁶² er-Râgıb, *age.*, “وجه” maddesi; İbn Manzûr, *age.*, “وجه” maddesi.

³⁶³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 145.

³⁶⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 301; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 81; M. Suat Mertoğlu, “Vücûh ve Nezâir”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XLIII, s. 141.

³⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “نظر” maddesi.

³⁶⁶ Mertoğlu, “Vücûh ve Nezâir”, c. XLIII, s. 141; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 301; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 81.

tefsirinde genellikle “tahlil” (analiz) yöntemi olarak da bilinir. Bu yöntem, tefsir alimlerinin ayetlerin çeşitli yönlerini keşfetmelerine ve anlamlarını daha iyi kavramalarına yardımcı olur.

Nitekim Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), vücûh ve nezâir ilminin önemini anlatan şu hadisi nakletmektedir; *لا يكون الرجل فقيهاً كلّ الفقه حتى يرى للقرآن وجوهاً كثيرة* / *Kişi, Kur’ân için birçok veçhi göz önünde bulundurmadıkça tam manasıyla anlayış sahibi olamaz.*” Çünkü Kur’ân’da geçen ayetlerin birden fazla yönü vardır. Bu yönler, birbirinden farklı ancak tamamlayıcı olduğundan; Kur’ân, çok farklı ve üstün bir vasıf kazanmıştır. Bu yönlerin tam anlamıyla bilinmesi sayesinde, ayetlerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması sağlanır. Aksi durumda ise yanlış anlaşılmalara meydana gelir.³⁶⁷

es-Suyûtî (ö. 911/1505) de Hz. Ali’nin, İbn Abbas’ı Haricilere sözcü olarak gönderdiği zaman *“Onlara karşı Kur’ân’ı delil olarak kullanma. Çünkü Kur’ân, birçok veçhe sahiptir. Bilakis sünnet ile delil getir.”* dediğini aktarmaktadır.³⁶⁸ Buna göre ayetleri okurken bile dikkatli olmak gerekir.

Vücûh ve Nezâir ilmine dair yazılan eserler incelendiği zaman görülmektedir ki Kur’ân’da geçen çok sayıda kelime, bu ilme konu olmuş ve eserlerde incelenmiştir. Bu sayısal çokluk, dönemlere ve müfessirlere göre değişmektedir. Özellikle günümüze kıyasla çok daha fazla kelimenin bu alanda incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Vücûh ve Nezâir konusuyla ilgili Neml Sûresindeki kelimeleri şöylece sıralamak mümkündür;

“آيات” : “آية” kelimesinin çoğulu olup “*alamet, mucize, kitap, emir-nehiy, ibret ve Kur’ân’ın belirli parçası*” şeklinde altı anlama³⁶⁹ sahip olduğu tespit edilmiştir. Neml Sûresinin;

1. ayetinde (طس تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ) “*belirli bir parça*”;

12. (فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ) 13. (فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ) ve 81. ayetinde (إِنْ) “*mucize*”;

52. ayetinde (إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ) “*ibret*” anlamına gelmektedir.

“كتاب” : Kitap kelimesi Kur’ân’da “*Levh-i Mahfûz, yazı yazmak, hesap, sayı, amel (defteri), vakit, Kur’ân, Tevrat, İncil, farz, ilim ve mektup*” olarak 12 anlama gelmektedir.³⁷⁰ Neml Sûresinin;

1. ayetinde (طس تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ) “*Kur’ân*”;

³⁶⁷ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Azîm*, tahk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Merkezü Cum’ati’l-mâcid, Dubai 2006, s. 19.

³⁶⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 302.

³⁶⁹ Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ b. Ebî Sa’lebe et-Teymî, *et-Tesârif li-tefsîri’l-Kur’ân mimme’s-tebehet esmâ’ühû ve taşarrafet me’ânih*, tahk. Hind Şelebî, eş-Şeriketü’t-Tûnisîyye, Tunus 1979, s. 348; İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Nüzhetü’l- a’yûni’n-nevâzir fi’l-ilmi’l-vücûh ve’n-nezâ’ir*, tahk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râzi, Müessesetü’r-risâle, Beyrut 1404/1983, s. 155; Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Azîm*, s. 128.

³⁷⁰ İbnü’l-Cevzî tarafından 11 anlam sıralanmıştır. Ancak diğer tefsir kaynaklarında buna ek olarak “*mektup*” anlamına da geldiği tespit edilmiştir. Bkz. *Nüzhetü’l-a’yûn*, s. 525-527.

29. ayetinde (قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ كِتَابٌ كَرِيمٌ) “mekutup”;

40. ayetinde (وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) ve 75. ayetinde (قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ) “Levh-i Mahfûz” anlamını taşımaktadır.

“هُدًى” : Bu kelimenin Kur’ân’da türevleri ile birlikte 17 anlamı bulunmaktadır. Bunlar “Beyan, din, iman, davetçi, bilmek, Hz. Muhammed’in emri, yol göstermek, peygamber ve kitap, Kur’ân, Tevrat, hidayet etmek, tevhid, sünnet, tevbe etmek, ıslah etmek ve doğru yola muvaffak olmak”³⁷¹ anlamlarıdır. Neml Sûresinin;

2. ayetinde (وَأَنَّهُ لَهْدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) ve 77. ayetinde (هُدًى وَبُشْرَى لِّلْمُؤْمِنِينَ) “yol gösterici/rehber”;

24. ayetinde (فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ) ve 92. ayetinde (فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ) “doğru yola muvaffak olmak”;

41. ayetinde (أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ) “bilmek(tanımak)” anlamındadır.

“كَفَرٌ” : Bu kelimenin ise “inanmamak, inkar etmek, nankörlük etmek ve ret/terk etmek” şeklinde 4 veçhi³⁷² bulunmaktadır. Neml Sûresinin;

40. ayetinde (هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ) “nankörlük etmek”;

67. ayetinde (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنِنَّا لَمُخْرَجُونَ) “inkar etmek” anlamını taşır.

“إِسْلَامٌ” : İslâm kelimesinin, farklı sigaları ile birlikte 5 anlamda olduğu saptanmıştır: “İslâm Dininin ismi, Tevhid/İslam inancına girmek, ihlaslı olmak, boyun eğmek/teslim olmak, ikrar etmek/kabul etmek.” Neml Sûresinin;

31. ayetinde (أَلَا تَعْلَمُونَ عَلَيَّ وَاتُّونِي مُسْلِمِينَ) ve 38. ayetinde (قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ) “Boyun eğmiş ya da Tevhid/İslam inancına girmiş olarak”;

42. ayetinde (وَكُنَّا مُسْلِمِينَ) geçen söz Hz. Süleyman’a ait ise “Müslümanlar”, Belkıs’a ait ise “boyun eğenler”;

44. ayetinde (إِنَّمَا أَمِِرْتُ أَنْ وَأَمِِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنْ) ve 91. ayetinde (فَهُمْ مُسْلِمُونَ), 81. ayetinde (وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) (المُسْلِمِينَ) “İslam inancına girmek/girenler” anlamındadır.

“فَسَادٌ” : Fesat kelimesi Kur’ân’da 6 anlama gelir. Bunlar “masiyet ve azgınlık, helak, kuraklık, öldürme, tahrip etmek ve sihir”³⁷³ anlamlarıdır. Neml Sûresinin;

³⁷¹ Yahyâ b. Sellâm, et-Tesârif li-tefsîri l-Kur’ân, s. 102; es-Suyûtî, el-İtkân, s. 302.

³⁷² Yahyâ b. Sellâm, age., s. 104.

³⁷³ Yahyâ b. Sellâm, age., s. 115.

14. ayetinde (وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تَسْعَةٌ رَهْطٌ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ) ve 48. ayetinde (فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ) “masiyet ve azgınlık etmek”;

34. ayetinde (قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا) “tahrip etmek” anlamındadır.

“سوء” : Bu kelimenin Kur’ân’da 11 anlamı olduğu tespit edilmiştir: “şiddet, hayvanı boğazlamak, zina, abraş hastalığı, azap, şirk, sövgü, müminin günahı, zarar/musibet/sıkıntı ve hezimet.”³⁷⁴ Neml Sûresinin;

5. ayetinde (أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ) “şiddetli azap”;

11. ayetinde (إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ) “günah ve kötülük”;

12. ayetinde (وَأَدْخَلَ يَدَاكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ) “abraş hastalığı”;

62. ayetinde (أَمَنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْثِفُ السُّوءَ) “musibet/sıkıntı” anlamlarında kullanılmıştır.

“حَسَنَةٌ” ve “سَيِّئَةٌ” : Hasene ve Seyyie kelimeleri karşıt anlamlı olarak 5 farklı vecih ile gelmektedir: “ğanimet ve hezimet, tevhid/iyilik ve şirk/kötülük, bol yağmur ve kıtlık, rahmet ve azap, hoş ve çirkin söz.”³⁷⁵ Neml Sûresinin;

46. ayetinde (قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ) “rahmet ve azap”;

89. ayetinde (وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي) ve 90. ayetinde (مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَرَعٍ يَوْمِذٍ آمِنُونَ) ise “tevhid ve şirk” anlamlarına gelir.

“ناس” : “إنسان” kelimesinin çoğulu olan bu kelime de zû vücûh kelimelerden kabul edilmiş ve 11 manası olduğu tespit edilmiştir: “Bir insan, Resuller, Müminler, Tevrat’a inananlar, İsrailoğulları, Mısırlılar, Mekkeliler, Yemenliler, Rabî’a ve Mudar Kabileleri, bütün insanlar, Hz. Nûh ve Hz. Adem zamanındaki insanlar.”³⁷⁶ Neml Sûresinin;

16. ayetinde (وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ) ve 73. ayetinde (وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عِلْمُنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ)

“bütün insanlar”;

56. ayetinde (وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ) ve 17. ayetinde (إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ)

“müminler”;

82. ayetinde (تُكَلِّمُهُمُ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ) “insanların çoğunluğu”³⁷⁷ anlamını taşır.

³⁷⁴ Yahyâ b. Sellâm, age., s. 124.

³⁷⁵ Yahyâ b. Sellâm, age., s. 125-127.

³⁷⁶ Yahyâ b. Sellâm, et-Tesârîf li-tefsîri l-Kur’ân, s. 168-171; İbnü’l-Cevzî, Nüzhetü l-a’yün, s. 601-605.

³⁷⁷ Vehbe ez-Zuhaylî, et-Tefsîru l-münîr, Dâru’l-Fikr, Suriye 1411/1991 c. XX, s. 34.

“**طهر**” : Temiz olmak ve bu kökün türevleri, Kur’ân’da 10 anlam taşımaktadır: “*gusül abdesti almak, su ile istincâ yapmak, mutlak temizlik, livatadan uzak durmak, pislikten temiz olmak, gûnahtan arınmak, şirk koşturmak, kalbin şüphe duymaması, günah ve iftiradan kurtarmak, helal olmak.*”³⁷⁸ Neml Sûresinin;

56. ayetinde (إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَّتَطَهَّرُونَ) “*livatadan uzak durmak*” demektir.

“**ظلم**” : Zulüm kelimesi de 5 veçe sahiptir: “*şirk, kişinin günah işlemek suretiyle kendine zulmetmesi, mutlak olarak zulmetmek, hakkını noksan vermek, azap*”³⁷⁹ Neml Sûresinin;

11. ayetinde (إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ) “*günah işlemek suretiyle zulmetmek*”;

14. ayetinde (وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا) “*mutlak zulüm*”;

44. (وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا) ve 85. ayetinde (فَتَأْتِكَ بَيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا), 52. (قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي), “*şirk koşturmak*” demektir.

“**نار**” : Ateş kelimesi de 3 veçe sahiptir: “*nur, hakiki ateş/Cehennem ve Yahudilerin Hz. Peygamber’e düşmanlık etmek için bir araya gelmelerinden darb-ı mesel yapılan ateş.*”³⁸⁰ Buna göre Neml Sûresinin;

7. (إِنِّي أَنَسْتُ نَارًا) ve 8. ayetlerinde (النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا) “*nur*”;

90. ayetinde (وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي النَّارِ) “*hakiki ateş/Cehennem*” anlamındadır.

“**صلاح**” : Kur’ân’da bu kelime türevleriyle birlikte 7 manaya gelir: “*iman, yüksek mertebe, yumuşak huyluluk, yaratılışı kusursuz olmak, ihsan/iyilik etmek/düzeltilmek (fesadın zıttı), itaat, güvenilirlik*”³⁸¹ İtaat anlamı çerçevesinde “*din ve dünya için faydalı olan iş*” anlamını da taşıyacağı belirtilmiştir.³⁸²

19. ayetinde (وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلَنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ) müfred olan “*din ve dünya için faydalı olan iş*”, cemi olan “*müminler*”;

48. ayetinde (وَلَا يُصْلِحُونَ) “*ihsanda bulunmazlar, (hiçbir şeyi) düzeltmezler*” anlamındadır.

“**سلطان**” : Bu kelime ise “*delil ve hükümrân*” vecihlerine sahiptir.³⁸³ Neml Sûresinin;

21. ayetinde (أَوْ لِيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ) “*delil*” anlamındadır.

³⁷⁸ Yahyâ b. Sellâm, *age.*, s. 191-194.

³⁷⁹ Yahyâ b. Sellâm, *age.*, s. 215-217.

³⁸⁰ Mukâtil b. Süleymân, *age.*, s. 115-116.

³⁸¹ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif li-tefsîri l-Kur’ân*, s. 275-280.

³⁸² Mustafa Çağrı, “*Sâlih*”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXXVI, s. 31-32.

³⁸³ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve’n-nezâir*, s. 82.

“**كريم**” : Bu kelime ve türevleri 6 anlama gelmektedir: “*güzel, Allah’ın nezdinde kıymetli/değerli, (halk arasında) kıymetli gibi davranan, Bizzat Allah, üstün görülen/başkasına tercih edilen*”³⁸⁴ Neml Sûresinin;

29. ayetinde (إِنِّي أَلْقِي إِلَيْكَ كِتَابًا كَرِيمًا) “*güzel*”³⁸⁵;

40. ayetinde (فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ) “*Bizzat Allah*” manasını taşır.

“**قليل**” : Kur’ân’da 6 farklı anlam taşımaktadır: “*az, hiç, çoğa göre az, riya ve gösteriş, 313, 80 kişi.*”³⁸⁶ Neml Sûresinin sadece;

62. ayetinde (فَلْيَلَا مَا تَذَكَّرُونَ) “*hiç*” anlamındadır.

“**آخرة**” : Ahiret kelimesi Kur’ân’da “*Kıyamet Günü, Cennet, Cehennem, kabir ve son/bir şeyin sonu*”³⁸⁷ anlamında 5 veçhe sahiptir. Neml Sûresinin;

3. (وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ الْخَسِرُونَ), 5. (إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ), 4. (وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ الْخَسِرُونَ) ve 66. ayetinde (بَلْ أَدَارِكْ عَلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ) “*Kıyamet Günü*” anlamındadır.

“**نظر**” : Bu fiil, türevleri ile beraber 4 anlamda kullanılmıştır: “*Bakmak, beklemek, rahmet etmek, düşünmek/öğüt almak.*”³⁸⁸ Neml Sûresinin;

14. (فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ), 51. (فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مُكْرِمِهِمْ), ve 69. ayetinde (فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ) “*öğüt/ibret almak*”;

27. (وَأَنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَظِرَةٌ بِمَ), 35. (فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ), 28. (قَالَ سَتَنظُرُونَ أَصَدَقْتُ أَمْ كُنتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ), 41. ayetinde (يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ) “*beklemek*”;

33. ayetinde (فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ) “*düşünmek*” anlamlarını taşır.

2.2.6. Mecâzü’l-Kur’ân

Söylenen sözde asıl, hakikat olduğundan önce onu tarif etmek gerekir. Hakikat sözlükte “*gerçek olan, gerçekliği sabit olan*” demektir. Terim olarak ise “*tayin olunduğu / konulduğu anlamda yani asli anlamında kullanılan lafız*” demektir. Dolayısıyla hakikat, bir kelimenin ya da sözün en yalın halidir.³⁸⁹

³⁸⁴ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf li-tefsîri l-Kur’ân*, s. 251-252.

³⁸⁵ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, c. II, s. 542.

³⁸⁶ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf li-tefsîri l-Kur’ân*, s. 338-339.

³⁸⁷ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf li-tefsîri l-Kur’ân*, s. 352-353.

³⁸⁸ İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, s. 589.

³⁸⁹ Ali Bulut, *Belâgât Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 139-140.

Mecaz kelimesi sözlükte, mastar ise “bir yeri aşıp geçmek”, “ bir yolu katetmek”³⁹⁰; ism-i mekan ise “geçilen yer” anlamındadır. Istilahta, kısaca “asıl manasını aşıp geçen kelime”³⁹¹ diye tarif edilirken, “Karine ve alaka mevcut olmakla beraber, konuşulduğu istilahtaki asıl manasının dışında kullanılan lafız”³⁹² ya da “gerçek anlamın kastedilmesine engel olan bir karine ve bir alaka bulunmak suretiyle gerçek anlamı dışında kullanılan kelime ya da terkiib”³⁹³ şeklinde açıklanır.

Mecâzü’l-Kur’ân ise “Kur’ân’da yer alan mecâzî lafızların ve terkiplerin tefsirini konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin genel adı” şeklinde tarif edilebilir.

Şüphesiz Kur’an, hakiki anlamda kullanılan ifadeleri barındırır. Mesela Allah’ın varlığını, birliğini, isim ve sıfatlarını ya da eşya ve olayların hakikatini anlatır. Bu gibi ifadelerin Kur’an’da bulunduğu konusunda bir tartışma yoktur. Mecazın Kur’an’da bulunması ise, alimlerin çoğunun kabul etmesi ile beraber, tartışmalı bir meseledir. Aralarında Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884), İbn Teymiye (ö. 728/1328), İbnü’l-Kayyim (ö. 751/1350) gibi alimlerin bulunduğu bir grup, Kur’an’da mecazın olmadığını, “Konuşmacı, ancak hakikati ifade edemediğinde mecaza yönelir. Bu da Allah hakkında muhal yani imkansızdır.” diyerek delillendirdiler. Ancak bu doğru değildir. Çünkü Kur’an mecazdan soyutlansa güzelliğinin yarısı kaybolur, anlatılmak istenen meseleler anlaşılamaz.³⁹⁴

Bir Kur’ân ilmi olarak “Mecâzü’l-Kur’ân” ifadesinin ilk defa kim tarafından kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber mecaz kelimesinin ortaya çıkışının, hicri IV. asra denk geldiği ileri sürülmektedir. Bu iddianın sahibi İbn Teymiye’ye (ö. 728/1328) göre, Kur’ân ile mecaz ilk defa Ebû Ubeyde Ma’mer b. Müsennâ (ö. 209/824?) tarafından kullanılmıştır. Ebû Ubeyde’nin *Mecâzü’l-Kur’ân* adlı eseri incelendiğinde mecazı, Garibü’l-Kur’ân, tefsir ve te’vili içine alacak kadar geniş bir anlamda kullandığı görülmektedir. Ebû Ubeyde’nin muasırı olan Sibeveyhi (ö. 180/796), mecaz yerine “*siatü’l-keîlâm*” ifadesini; Ferrâ (ö. 207/822) ise, “*icâze*” kelimesini kullanmışlardır.³⁹⁵ Buna göre hicri II. asrın sonunda alimler, mecâzı tefsire yakın ve özellikle “*anlam genişlemesi*” ifadesiyle izah etmişlerdir. III. asrın ortalarında Ahmed b. Hanbel, *er-Redd ale’l-Cehmiyye ve’z-Zenâdika* adlı eserinde mecaza istilâhî bir temel kazandırmıştır.³⁹⁶ Sonra gelen alimler ise, Mecâzü’l-Kur’ân’ın anlamını biraz daraltmışlardır. Mesela ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) ve es-Suyûtî (ö. 911/1505), Kur’ân ilimlerine dair eserlerinde, Mecâzü’l-Kur’ân’ı mecaz-ı mürsel’e daha yakın bir şekilde tarif edip

³⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. V, s. 326; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, c. I, s. 155.

³⁹¹ Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtasarü’l-Meânî*, Mektebetü’l-Büşrâ, Karaçi 1439/2018, c. II, s. 90.

³⁹² et-Teftâzânî, age., c. II, s. 91-92.

³⁹³ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 180.

³⁹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 474-475.

³⁹⁵ Abdülhamit Birişik, “*Mecâzü’l-Kur’ân*”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXVIII, s. 223-225.

³⁹⁶ İsmail Aydın, *Hakikat ve Mecazın Terimleşme Süreci*, İslami İlimler Dergisi, c. VIII, 2013, s. 27.

teşbih ve istiâreyi ayrı bir başlık altında ele almışlar; müstakil Mecâzü'l-Kur'ân eseri telif edenler, teşbih, mecaz-ı mürsel ve istiâre kapsamında izahatta bulunmuşlardır.

Mecaz; mecazın gerçekleştiği kelime, hakiki anlam, mecazi anlam, karine ve alaka olmak üzere beş temel unsura dayanmaktadır. Mecazın daha iyi anlaşılması için karine ve alaka terimlerinin bilinmesi gerekir.

Karine (ipucu), bir sözde gerçek anlamın kastedilmesine engel olan ve sözden asıl anlaşılması gereken manaya ileten ifade³⁹⁷ demektir. Bu tanıma göre karine, bir veya birden fazla kelime olabileceği gibi bütüncül bir mana ifade eden söz öbekleri de olabilir.³⁹⁸ Karine, lafzî ve manevî olarak ikiye ayrılır;

1. Karine-i Lafziyye: Sözde lafzın hakiki anlamda kullanılmadığını gösteren bir ifadenin bulunmasıdır. “رَأَيْتُ أَسَدًا يَرْمِي سَهْمًا / Ok atan aslanı gördüm.” örneğinde “أسد” kelimesinin aslan anlamında değil de cesur adam anlamında kullanıldığını gösteren karine, sıfat olarak gelen “يَرْمِي سَهْمًا / ok atan” ifadesidir. Buna göre aslan ok atamayacağından asıl maksat cesur adamdır.

2. Karine-i Maneviyye: Sözde, lafzın asıl anlamında kullanılmadığının o anki durumdan ya da cümlelerin gelişinden anlaşılmasıdır. Örneğin “مَعِيَ أَسَدٌ / Yanımda aslan var” cümlesini söyleyen kimsenin gerçekten aslan ile yan yana gelmesi aklen mümkün olmadığından bahsi geçen aslanın cesur adam olduğu anlaşılır. İşte buna manevî-aklî-hâlî karine denilir.³⁹⁹

Alaka ise, “hakikî ve mecazî anlam arasındaki bağ” demektir. Bu bağ, benzerlik olursa İstiâre, benzerlikten başka bir şey olursa Mecâz-ı Mürsel olur. Mürseldeki alakalar otuzdan fazladır.⁴⁰⁰

Belağat alimlerinin çoğu mecazı, Aklî ve Lugavî olarak ikiye ayırmışlardır.⁴⁰¹ Mecâz-ı Aklî, bir alakaya binaen, fiil ya da fiil benzerinin, hakiki failinden başkasına isnad edilmesidir. Mecaz-ı Aklî, fiilin gerçekleşmesine sebep olan faile⁴⁰², mekanına⁴⁰³, zamanına⁴⁰⁴ isnad edilmesi gibi alakalara göre çeşitlilik gösterir.

³⁹⁷ Ali Bulut, *Belâgat Meânî - Beyân - Bedî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s. 235.

³⁹⁸ et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, c. II, s. 113-115.

³⁹⁹ Ali Bulut, *Belâgat*, s. 235.

⁴⁰⁰ Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 39-40.

⁴⁰¹ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, tal. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru'l-medenî, Kahire, s. 366.

⁴⁰² “İstanbul’u, Fatih Sultan Mehmet fethetmiştir.” gibi. İstanbul, Fatih’in askerlerine emretmesi sebebiyle fethedildiği için ‘Fethetmek’ fiili ona isnad edilmiştir.

⁴⁰³ “وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا / Toprak, ağırlıklarını çıkardığı zaman...” ayetinde (Zilzâl 99/2) ağırlıkları çıkarmak, mekan olan yere isnad edilmiştir. Oysa yer bir şeyi çıkaramaz, Allah’ın izniyle insanlar çıkarır.

⁴⁰⁴ “يَوْمَ يُجْعَلُ الْوِلْدَانُ شَبَابًا / Çocukları, ak saçlı ihtiyarlara çevirecek günden...” ayetinde (Müzzemmil 73/17) saçları ağartma, o günde gerçekleşeceği için fiil, güne isnad edilmiştir.

Mecaz-ı Aklî'nin Neml Sûresindeki örnekleri şu şekilde sıralanabilir;

(21) لَاَعَذَّبْنَاهُ عَذَابًا شَدِيدًا / Yoksa onu şiddetli bir azaba uğrattırım.” İslami örfte azap etme yetkisine sahip olan ancak, Allah'tır. İşte azap etme fiilinin Hz. Süleyman'a isnadı mecâz-ı aklî olur.

(24) وَرَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ / Şeytan, kendilerine, yaptıklarını güzel gösterdi.” Tezyîn fiili, şeytana isnad edilmiştir. Oysa tezyin, Allah'ın insanın kalbinde yapmak istediği bir fiildeki bazı lezzetleri ve elde edeceği menfaatlerin bilgisini yaratması demektir. Buna göre tezyin/güzel gösterme fiilinin hakiki faili, Allah'tır. Bu fiil, O'nun dışında her kime ya da neye isnad edilirse mecazi fail olur.⁴⁰⁵

(76) إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقْصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ / Doğrusu bu Kur'an, İsrailoğullarına, ayrılığa düştükleri şeyin çoğunu anlatmaktadır.” Anlatmak aslında genel anlamda insana, vahyedilmesi açısından ise Hz. Peygamber'e ait bir fiildir. Çünkü Kur'an bir şey anlatma kabiliyetine sahip değildir. Hal böyle iken anlatma fiilinin Kur'an'a isnad edilmesi mecâz-ı aklî olur. Bu ayette başka bir açıdan İstiâre-i tebeiyye olduğu da söylenmiştir.⁴⁰⁶

Mecâz-ı Lugavî ise, lafzın bir anlamının bulunması ile beraber, hakiki anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu da Mecâz-ı Mürsel ve İstiâre olmak üzere iki kısımdır:

Mecâz-ı Mürsel⁴⁰⁷: Hakiki anlamının dışında kullanılıp alakası benzerlikten başka bir şey olan kelimedir. Mecâz-ı Mürselin alakalarının otuzdan fazla olduğu tespit edilmiştir. Başlıca alakalar ise şunlardır;

a. Cüz'iyet: Hakiki anlamın, mecazi anlamdan bir cüz, parça olmasıdır. Bu aynı zamanda zikr-i cüz' - irâde-i küll yani; parçanın zikredilmesi, bütünün kastedilmesi olarak da izah edilir. “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ / Ebû Leheb'in elleri helak olsun.”⁴⁰⁸ ayetinde bedenin bir cüzü olan eller zikredilmiş bedenin tamamı kastedilmiştir. Buna göre ayetin manası, “Ebû Leheb helak olsun.” şeklindedir.

b. Külliyyet: Hakiki anlamın mecazi anlamın tamamını oluşturmasıdır. Zikr-i küll - irâde-i cüz' yani bütünün zikredilip parçanın kastedilmesi demektir. “يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ / Parmaklarını kulaklarına tıkamaları.”⁴⁰⁹ Burada parmaktan maksat, parmak uçlarıdır. Çünkü kulakları tıkamak için parmağın tamamı sokulamaz.

⁴⁰⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 24, s. 542; Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve Beyânüh*, Dâru'l-irşâd, Suriye 1415/1994, c. 7, s. 166.

⁴⁰⁶ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, c. 20, s. 27.

⁴⁰⁷ Mecaz-ı Mürsel konusunun tamamı için bkz. et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, c. II, s. 97-100; Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî, *Mecâzü'l-Kur'an*, tahk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, Müessesetü'l-furkân, Londra 1419/1999, s. 45; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 476-499; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 494-505; Ali Bulut, *Belâgat*, s. 240-249.

⁴⁰⁸ Mesed 111/1.

⁴⁰⁹ Bakara 2/19.

c. Sebebiyyet: Sebebin zikredilip sonucun kastedilmesidir. “مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ” / *Onlar duyamazlar.*”⁴¹⁰ ayeti, “Onlar bunu kabul etmezler.” demektir. Çünkü duymak, kabul etmenin sebebidir. Diğer bir ifadeyle kabul etmek, duymanın sonucudur.

d. Müsebbebiyyet: Sonucun zikredilip sebebin kastedilmesidir. “وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا” / *Gökten sizin için rızık indirir.*”⁴¹¹ “Sonuçta rızık olacak nebatı bitiren yağmuru indirir.” anlamını taşıyan bu ayette, yağmurun sonucu olan rızık zikredilip sebep olan yağmur kastedilmiştir.

e. Geçmişe itibar: Bir şeyi geçmişteki hali ya da adıyla zikretmektir. “وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ” / *Yetimlere mallarını verin.*”⁴¹² Yetimin malını velisi idare eder. Yetişkin olunca malları geri verilir. Buna göre malların verilmesi için, yetişkin olmaları şarttır. Ayette yetişkinlere, geçmişteki hallerine bakılarak “Yetimler” denilmiştir.

f. Geleceğe itibar: Bir şeyi gelecekteki hali ile zikretmektir. “إِنِّي أَرَانِي أُعْصِرُ خَمْزًا” / *Rüyamda kendimi şarap sıkarken görüyorum.*”⁴¹³ Yani daha sonra şarap olacak üzümü sıkarken görüyorum, demektir. Buna göre üzümün sonraki hali dikkate alınarak şarap kelimesi kullanılmıştır.⁴¹⁴

g. Mahalliyyet: Bir yerin zikredilip orada bulunanın kastedilmesidir. “وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ” / *Şehre sor.*”⁴¹⁵ demek, “Şehirde yaşayan halka sor.” anlamındadır. Yer ismi olan şehir zikredilip oranın halkı kastedilmiştir.

h. Hâlliyyet: Bir şeyin zikredilip mekanının kastedilmesidir. “إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ” / *Muhakkak ki iyiler bol nimet içindedir.*”⁴¹⁶ Ayette bol nimet ile maksat, bulunduğu yer olan cennettir.⁴¹⁷

ı. İştikâkiyyet: Aynı kökten türeyen kelimelerin birbiri yerine kullanılmasıdır.⁴¹⁸

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ” / *Ey inananlar! Doğrusu puta tapanlar pistirler.*”⁴¹⁹

Neml Sûresinde bulunan mecaz-ı mürseller şu şekildedir;

(16) “وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ” / *Bize her şeyden (bolca) verildi.*”; (23) “وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ” / *Her şeyden kendisine (Belkıs’a) bolca verilmiştir.*” Bir insana her şeyin verilmesi aklen mümkün olmadığı için ayette geçen “her şey”, Hz. Süleyman hakkında nübüvvet ve hikmet; Belkıs hakkında ise dünya nimetleridir.⁴²⁰ Dolayısıyla zikr-i küll-irâde-i cüz’ kabilinden olur.

⁴¹⁰ Hûd 11/20.

⁴¹¹ Mü’min 40/13.

⁴¹² Nisâ 4/2.

⁴¹³ Yusuf 12/36.

⁴¹⁴ Yahya Atak, *Kur’ân-ı Kerîm’de Mecâz-ı Mürseller*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1997, s. 68.

⁴¹⁵ Yusuf 12/82.

⁴¹⁶ İnfitâr 82/13.

⁴¹⁷ Atak, *Kur’ân-ı Kerîm’de Mecâz-ı Mürseller*, s. 77.

⁴¹⁸ Atak, *age.*, s. 79.

⁴¹⁹ Tevbe 9/28.

⁴²⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 24, s. 551.

(56) *فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنْاسٌ يَبْتَطِهُرُونَ* / *Kavminin cevabı sadece:*

'Lut'un ailesini kasabanızdan çıkarın, güya onlar temiz kalmaya çalışan insanlarmış.' demek oldu.”

Ayette geçen “Çıkarın” cevabı kavmindeki herkesin söylediği bir söz değildir. Ancak bir kısmı, kasabadan çıkarılmalarını isterken diğerleri de buna rıza göstermiş oldular. Buna göre fiil çoğul olarak kullanılmış, ancak bir kısmı kastedilmiştir.⁴²¹

(66) *بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا* / *Hayır; ondan (ahiretten) şüphe etmektedirler.*” Yine kavmin içerisinde şüphe etmeyenler de bulunmakla beraber buna razı oldukları için çoğul ifade kullanılmıştır.

(60) *فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ* / *Güzel bahçeler yetiştiren mi?*” Aslında bahçe yetiştirilmez, içerisindeki bitkiler ve ağaçlar yetiştirilir. Buna göre ayette mahal/yer olan bahçe zikredilmiş ve içerisindeki bitkiler kastedilmiştir.

(61) *أَمْ نَجْعَلُ الْأَرْضَ قَرَارًا* / *Yoksa yeri, karargâh (yaratıklarının oturmasına elverişli) kılan mı?*” Bu ayette “قرر” kökünden türeyip mastar olan “قرار” kelimesi, aynı kökten gelen ismi mekan anlamındaki “مَقَرَّ” yerinde kullanılmıştır.⁴²²

(74) *وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ* / *Şüphesiz Rabbin onların sinelerinde gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir.*” Gizlenen duygu ve düşüncelerin yeri olan kalbi ifade etmek amaçlanırken kalbin içinde durduğu “صدر” zikredilmiştir.⁴²³

(88) *صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلُّ شَيْءٍ* / *Bu her şeyi sağlam tutan Allah tarafından yapılmıştır.*” Mastar olan “صُنْع” kelimesi, aynı kökten türeyen ve ismi meful olan “مَصْنُوع” kelimesi yerinde kullanılmıştır.⁴²⁴

(90) *وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي النَّارِ* / *Kötülük getiren kimseler ki onların yüzleri ateşe atılır.*” Bedenin bir parçası olan yüz zikredilmiş ancak tamamı kastedilmiştir.⁴²⁵

Mecâz-ı Lugavînin ikinci kısmı olan İstiâre ise, alakası benzerlik (müşâbehe) olan mecazdır. Benzerlik alakasına dayandığı için istiâre, mecaz ve teşbih arasında sıkı bir bağ vardır. Hatta bu minvalde “*Mecaz ile teşbih evlendirildi. O ikisinden istiâre doğdu.*” denilmektedir.⁴²⁶

Belağat alimlerine göre istiâre; doğru bir şekilde kullanıldığı zaman maksadı açıkça, hakiki anlam ifade eden bir üslup ile anlatmaktan hatta teşbihten daha etkili olup anlatıma edebî bir güzellik katar. İstiârenin, gizliyi açığa vurmak, açık olanı izah etmek ya da bir meselede mübalağa yapmak gibi hikmetleri vardır.⁴²⁷

⁴²¹ Atak, *age.*, s. 76.

⁴²² Atak, *age.*, s. 85.

⁴²³ Atak, *age.*, s. 56.

⁴²⁴ Atak, *age.*, s. 84.

⁴²⁵ Atak, *age.*, s. 40.

⁴²⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 509.

⁴²⁷ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, tahk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru'l-medenî, Kahire 1413/1992, s. 70; Ali Bulut, *Belâgat*, s. 249.

İstiârenin beş temeli vardır. Bunlar;

1. Müsteâr leh / Müşebbeh: Kendisine mana ödünç verilen kelime.
2. Müsteâr minh / Müşebbeh bih: Kendisinden mana ödünç alınan kelime.
3. Müsteâr: Ödünç alınan lafız ya da terkip.
4. Câmi' / Alaka / Cihet: Müsteâr leh ve Müsteâr minh arasındaki ortak ilgi, bağ ya da benzerlik yönü.
5. Karine / Mâni'a: Müsteârdaki gerçek mananın anlaşılmasına engel ipucu.

İstiâre, müşebbeh ya da müşebbeh bih'ten birinin zikredilip zikredilmemesine göre musarraha (tasrihiyye) ve mekniyye olmak üzere iki kısma; müşebbeh ve müşebbeh bih'e ait özelliklerin zikredilip edilmemesine göre mutlaka, muraşşaha ve mücerrede olmak üzere üç kısma; kullanılan kelimenin türüne göre asliyye ve tebeyye olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır⁴²⁸. Başka özelliklere itibarla başka taksimleri de vardır.⁴²⁹

Bu taksimata göre İstiâre-i Musarraha; Türkçede “açık istiâre” diye bilinen ve sadece müşebbeh bih'in zikredildiği istiâredir. “كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ / Bu Kur'an, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.”⁴³⁰ Ayette, inkar karanlığa; iman nura benzetilerek istiâre yapılmıştır. Müşebbeh bih olan karanlık ve nur zikredildiğinden istiâre, musarrahadır.⁴³¹

İstiâre-i Mekniyye ise, yalnızca müşebbeh'in zikredildiği istiâre çeşididir. Bu istiârede müşebbeh bih zikredilmez, ancak onun bir özelliği olan karine, onu hatırlatan bir unsuru vardır. “وَاحْفَظْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ / O ikisine (anne-babana) merhametle tevazu kanadını ger.”⁴³² ayetinde tevazu anlamına gelen “الذلّ” kelimesi, yavrularını korumak için kanadını geren kuşa benzetilmiş; müşebbeh olan tevazu zikredilirken müşebbeh bih olan kuş kelimesi zikredilmemiş; onu hatırlatan, kanat anlamındaki “جناح / cenâh” karine olarak zikredilmiştir.

İstiâre-i mekniyye'nin karinesine istiâre-i tahyîliyye (hayâliyye-akliyye) denilir. Mekniyye'de lafzın, hakiki anlamında kullanılmadığını gösterir. Yani her mekniyye'de bir de tahyîliyye vardır. Buna göre yukarıdaki ayette geçen “جناح / cenâh” kelimesi aslında müşebbeh bih'in karinesi olmakla birlikte buna “İstiâre-i Tahyîliyye” denilir.⁴³³

Beyan ilminde, bu sayılanlardan başka istiâre taksimi bulunduğu için onları da bahsetmekte fayda var. Çünkü Kur'an'da bu türlerin örneği çoktur.

⁴²⁸ İbn Arabşâh, *el-Etval Şerhu Telhisi Miftâhi'l-ulûm*, c. II, s. 259-297.

⁴²⁹ et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, c. II, s. 115-145; Ali Bulut, *Belâgat*, s. 250-266.

⁴³⁰ İbrahim 14/1.

⁴³¹ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, tahk. Yusuf es-Sumaylî, *el-Mektebetü'l-Asriyye*, Beyrut, s. 260.

⁴³² İsrâ 17/24.

⁴³³ Ali Bulut, *Belâgat*, s. 255.

İstiâre, gerçekleştiği kelimenin türüne göre de Asliyye ve Tebe'yye olmak üzere ikiye ayrılır; İstiâre-i Asliyye, cins isimlerde yapılan istiâredir. İbrahim Sûresinin 1. ayetinde inkarın “الظلمات/ karanlık” kelimesine; imanın da “النور/ nur” kelimesine benzetilmesi gibi. İstiâre-i Tebe'yye ise, fiiller, fiillerin türevleri ve harflerde yapılan istiâredir. Bu kısımda istiâre aslında; fiiller, türevleri ya da harfler arasında gerçekleşmez. Fiil ve türevlerindeki istiâre, mastarlar arasında; harflerdeki istiâre, taşıdıkları anlamlar arasında olur. Mesela “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الصَّلَاةَ بِالْهَدَىٰ / Onlar, hidayete karşılık dalaleti satın aldılar.”⁴³⁴ ayetinde tercih etmek, seçmek anlamındaki “الاختيار” mastarı, “الشراء” yani satın almaya benzetilmiştir. Daha sonra da “الاختيار” mastarından “اِخْتَارُوا” fiili; “الشراء” mastarından “اشْتَرَوْا” fiili türetilmiştir. “Satın aldılar” zikredildiği için istiâre aynı zamanda musarraha olmuştur.⁴³⁵

Neml Sûresinde tespit edilen istiâreler şöyledir;

(13) فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ / Ayetlerimiz açık bir şekilde gelince "Bu apaçık bir sihirdir." dediler. “Açıklayıcı ya da (hidayet yolunu) gösterici” anlamına gelen “مُبْصِرَةً” kelimesi, “anlaşılabilecek kadar açık” anlamına gelen “واضحة” ya da “بَيِّنَةٌ” yerinde kullanılmıştır. Dolayısıyla istiâre-i musarraha vardır.⁴³⁶ Ancak bazı alimler, farklı açıklamalar ile mekniyye; bazıları, mecâz-ı mürsel; bazıları da mecâz-ı aklî olabileceğini ifade etmişlerdir.⁴³⁷

(40) قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ / Kitabın bilgisine sahip olan biri: "Gözünü açıp kapamadan ben tahtı sana getiririm." dedi. Tahtı hızlı bir şekilde getirmek, göz açıp kapamaya⁴³⁸ benzetildi. Sonra bu anlamdaki “يرتد إليك طرفك” fiili türetilmiştir. Müşebbeh bih mezkur olduğu için istiâre-i musarraha; fiilde gerçekleştiği için istiâre-i tebe'yye vardır.⁴³⁹

(46) قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ / Salih: 'Ey kavmim! Niçin iyilikten önce, kötülüğün çabucak gelmesini istiyorsunuz?...’ dedi. Ayette geçen kötülükten kasıt, azaptır. Çünkü azap, hoş karşılanmamak alakasıyla kötülüğe benzetilmiştir. Ardından kötülük, azap için ödünç alınıp zikredilmiştir. Buna göre ayette istiâre-i musarraha vardır. Bazı tefsir uleması ise bu ayette luzûmiyet açısından mecaz-ı mürsel olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁴⁰

(52) وَمَكْرُوهًا مَّكْرًا وَمَكْرُوهًا مَّكْرًا / Onlar bir tuzak kurdular. Biz de onlar fark etmeden bir tuzak kurduk. Allah’ın tuzak kurması, kafirleri onlar fark edemeden helak etmesidir. Bu

⁴³⁴ Bakara 2/16.

⁴³⁵ et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-meânî*, c. II, s. 130-138; Ali Bulut, *Belâgat*, s. 258-261.

⁴³⁶ es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, c. 4, s. 350.

⁴³⁷ Detaylı açıklamalar için bkz. Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuh*, c. 7, s. 173; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân*, c. 10, s. 146; ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, c. 19, s. 261.

⁴³⁸ “قِيلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ” ifadesine dört farklı mana verilmiştir; Birincisi, “baktığın en uzak yerin görüntüsü sana (dimağına) gelmeden önce”. İkincisi, “alabildiğine baktığın zaman bakışın son yere ulaşmadan önce”. Üçüncüsü, “uzunca baktığın zaman gözün bulanık bir hale dönmeye kadar önce”. Dördüncüsü, “gözünü açıp kapamadan önce”. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 3, s. 363.

⁴³⁹ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, c. 19, s. 300; es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, c. 4, s. 362; Şerîf er-Radî, *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*, tahk. Ali Mahmud Mukallid, Dâr-u mektebeti'l-hayât, Beyrut, s. 219.

⁴⁴⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 24, s. 560.

bağlamda helak etmek, tuzak kurmaya benzetildi. Daha sonra “tuzak kurduk” fiili, “helak ettik” yerinde kullanıldı. Buna göre istiâre, müşebbeh bih zikredildiği için musarraha olmakla birlikte fiilde gerçekleştiği için tebe’iyye oldu.⁴⁴¹

(62) وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ / *Rüzgarları rahmetinin önce müjdecisi gönderen mi?*” Ayetteki “بين يدي رحمته” yağmur yağmadan önce demektir. “İki el” anlamındaki “يدي” kelimesi, “önünde” demek olan “أمام” yerinde müsteâr olarak kullanılmıştır.⁴⁴²

(66) بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ / *Hayır; ahirete karşı kördürler.*” Aslında kör olmadıkları halde ahiret hakkındaki delilleri bilerek ya da cahilliklerinden dolayı düşünüp ondan ders almamaları, körlüğe benzetilmiştir. Müşebbeh bih olan “عَمُونَ” kelimesi zikredildiği için istiâre-i musarraha vardır.⁴⁴³

(72) قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفٌ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ / *De ki: Acele ettiğiniz azabın bir kısmı belki hemen arkanızdan gelecektir.*” Bu ayette istiâre-i musarraha ve tebe’iyye vardır. Çünkü “رَدِفٌ” fiili aslında “bir kimse, binek üzerinde başkasının tergisine, arkasına bindi” demektir. Yani hemen ardında olması manasındadır. Buna göre azabın onlara yakın olması, başkasının bineğinin tergisine binmeye benzetildi. Daha sonra bu mastardan “رَدِفٌ” fiili türetildi ve zikredildi.⁴⁴⁴

(82) وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ / *Kendilerine söylenmiş olan başlarına geldiği zaman yerden bir çeşit hayvan çıkarırız.*” Allah’ın vadettiği azabı gerçekleştirmesi, azaba karşı uyarıcı sözün vuku bulmasına benzetildi. Akabinde vuku bulmak mastarından “وقع” fiili türetilip zikredilince musarraha ve tebe’iyye oldu. Zira “vuku bulma” fiilinde bir şeyin hızlı bir şekilde meydana gelmesi manası varken “gerçekleştirmek” fiilinde bu anlam yoktur. Dolayısıyla bu anlamı ifade etmek için istiâre yapılmıştır.⁴⁴⁵

Buraya kadar anlatılan istiâre ve mecazlar tek bir kelimedeki gerçekleşenlerdir. Bazı istiareler ise terkip şeklinde olur ki buna İstiâre-i Temsîliyye; yani, bir durumun diğer bir duruma benzetilip ödünç alındığı istiareler, diye tanımlanır.⁴⁴⁶ وَلَا يَعْتَبُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَجِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ / *Birbirinizi gıybet etmeyin. Sizden biri, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksiniyorsunuz.*”⁴⁴⁷ Bu ayette, birinin gıybetini edip onu çekiştiren kimsenin durumu, ölü mümin kardeşinin etini yiyen kimsenin durumuna benzetilmiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴¹ Mahmûd Sâfi, *age.*, c. 10, s. 184.

⁴⁴² ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, c. 20, s. 8; es-Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsîr*, c. 4, s. 372.

⁴⁴³ ez-Zuhaylî, *age.*, c. 20, s. 18; Şerîf er-Radî, *Telhîsu 'l-beyân*, s. 220.

⁴⁴⁴ Şerîf er-Radî, *age.*, s. 220.

⁴⁴⁵ Şerîf er-Radî, *age.*, s. 221.

⁴⁴⁶ et-Teftâzânî, *Muhtasaru 'l-meânî*, c. II, s. 145-149; Ali Bulut, *Belâgat*, s. 263.

⁴⁴⁷ Hucurât 49/12.

⁴⁴⁸ Ali Bulut, *Belâgat*, s. 263.

İstiâre-i Temsîliyyenin Neml Sûresindeki örneği şöyledir;

(80) إِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تَسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ / Şüphesiz ki sen ölümlere işittiremezsin;

arkalarını dönüp giden sağırlara da çağırışı duyuramazsın.” Kafirlerin, hakikatlere ve mucizelere kulak vermemeleri dolayısıyla iman etmemeleri hali, ölümler ve sağırların hiçbir şey duymamaları haline benzetildi. Ayette müşebbeh bih olan durum zikredildi.⁴⁴⁹

Mecâzü’l-Kur’ân’dan sayılan Kinaye ise, bir lafzın -hakiki anlamının irade edilmesi mümkün olmakla beraber- lâzîmî⁴⁵⁰ anlamının kastedilmesidir.⁴⁵¹ Kinayede maksat, her zaman kullanılan lafızlarla değil de aynı manadaki başka lafızlarla ifade edilir. Kinaye ile mecaz arasındaki en önemli fark ise; mecazda sözün hakiki anlamda kullanılmadığını gösteren bir karine (ipucu) bulunurken kinayede bir mani olmadığından ya hakiki anlam ya da kinayeli anlam kastedilebilir.⁴⁵²

Neml Sûresinde “قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ” / Kitabın bilgisine sahip olan biri: “Gözünü açıp kapamadan ben tahtı sana getiririm.” dedi.”⁴⁵³ ayetindeki göz açıp kapama olarak tabir edilen “ارتداد الطرف” ifadesinden hem gerçek anlam hem de tahtın hızlı bir şekilde getirilmesi kastedilmiş olabilir.⁴⁵⁴

2.2.7. Mübhemâtü’l-Kur’ân

Sözlükte “kapalı, anlaşılması zor olan, maksadı tam olarak anlaşılamayan, kendisini diğerlerinden ayırıcı bir vasfı bulunmayan”⁴⁵⁵ gibi anlamlara gelen “Mübhem” kelimesinin çoğulu ile “Kur’ân” kelimesinin terkiibinden oluşan Mübhemât’ül-Kur’ân ıstılâhî olarak “Kur’ân’da insan, cin, melek ve diğer varlıkların genel ve özel adı yerine ism-i işâre, ism-i mevsul, zamir ya da belirsiz isim ve mekanla zikredilmesi” demektir.⁴⁵⁶

Bu ilim çerçevesinde mübhem kelimeler açıklanırken ana fikirler, kavramlar ve söz konusu olayın bütün teferruatıyla anlatılması gözetilmez. Asıl amaç; bu ifadelerin delalet ettikleri anlamların ortaya konması, şahıs ve grup isimlerinin belirlenmesi, coğrafi bölgelerin tespit edilmesi ve sayılarla ilgili belirsizliğin giderilmesidir.⁴⁵⁷

⁴⁴⁹ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, c. 20, s. 27; es-Sâbûnî, *Safvetü’l-ı-tefâsîr*, c. 4, s. 382.

⁴⁵⁰ Hakiki anlamından ayrılmayan, ikincil anlam.

⁴⁵¹ et-Teftâzânî, *Muhtasarü’l-meânî*, c. II, s. 190; Ali Bulut, *Belâgat*, s. 267.

⁴⁵² Y. Fatih Akbaş, *Arapça Belâgat*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 194.

⁴⁵³ Neml 40/27.

⁴⁵⁴ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve Beyânüh*, c. 7, s. 217.

⁴⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “بهم” mad.

⁴⁵⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Belensî, *Mübhemâtü’l-Kur’ân*, nşr. Hanîf b. Hasan el-Kâsimî, Dâru’l-garbi’l-İslâmî, Beyrut 1411/1991, c. I, s. 35; Abdülhamit Birişik, “*Mübhemâtü’l-Kur’ân*”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXXI, s. 436.

⁴⁵⁷ Halis Albayrak, “*Mübhemâtü’l-Kur’ân İlmi ve Kur’ân Tefsirindeki Yeri*”, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXXII, 1992, s. 162.

Mübhem kelimeler açıklanırken başvuru kaynaklar ise, başta Kur'ân olmak üzere hadis, sahabe-tabiîn kavli, Tevrat ve tarihtir. Ancak bu ilmin nakli bir ilim olmasından dolayı özellikle hadis ve sahabe-tabiîn kavli esas teşkil eder. Tevrat ve tarihi veriler bilhassa İsrailiyyat içerme tehlikesinden dolayı daha fazla tetkik edilmeye muhtaçtır ki aynı zamanda Kur'ân ve sünnete ters düşmemesine dikkat edilmesi gerekir.⁴⁵⁸

Kur'ân'da müphem ifadelerin kullanılması ile onun evrenselliği arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın içerdiği ilahi mesajlar, sadece bir toplumu ya da bir kişiyi ilgilendiren bir mesele değildir. Ki zaten böyle olsa bahsi geçen öğeler açıkça belirtilirdi. Kur'ân'da indirildiği dönemin kültürel motifleri kullanılsa da asıl maksat insanlığa doğruyu göstermektir. Öte yandan müphem ifadeler açıkça belirtilse muhataplar, bu belirgin adların peşine düşüp asıl maksadı kaçırabilirler ve anlatılan olay daha sonraki dönemlerde tekrar yaşansa ayetten çıkarılması ve dahi uygulanması gereken hükmü akıllarına getiremezlerdi.

Kur'ân'ın müphemleri, onu evrensel hedeflere götüren, genel ve kapsayıcı ifade tarzına en uygun üslup olmuştur. Bu yüzden mübhemât sayılan ifadelerin, kesin ve net bir şekilde bilinmesi zaruri olarak görülmemiştir.

Kur'ân'ın nüzulüne muhatap olan sahabe, onda mübhem bırakılan şahıs ve yer isimlerini bilmekteydiler. Bütün bu müphemlikler, hitabı yazılı metinden okumak ve anlamak zorunda kalanlar için ortaya çıkan kapalılıklardır. Kur'ân'ı dinleyenler için varid olmayan fakat yazılı metinle yüz yüze gelen insanların karşılaştıkları anlatım özellikleridir.⁴⁵⁹ Dolayısıyla ilk dönemlerde müphemler, az bir muhatap tarafından bilinemese de Hz. Peygamber'e sormakla öğrenilmiştir. Ancak sonraki dönemlerde bu bilinemezlik daha da artmış ve bu konuda bazı eserler telif edilmeye ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim mübhemât ile ilgili ilk eseri, geç dönem ulemasından es-Süheylî'nin (ö. 581/1185) kaleme alması, bunun en önemli göstergesidir.⁴⁶⁰

Mübhemât ilmi içerisinde Kur'ân'ın bu anlatım metodunun neden tercih edildiği ile ilgili birkaç sebep sıralanmıştır;

1. Kur'ân'ın bir yerinde açıklanan ifadenin başka bir yerde mübhem olarak bırakılması. Kur'ân'da bazı şeyler birden çok defa zikredilmiş ve neredeyse her defasında farklı bir yönü ile ele alınmıştır. Her defasında açıkça zikredilmesinden bir bıkınlığın kaynaklanabilmesi ve Kur'ân'ın îcaz olması göz önüne alındığında bu üslubun ortaya çıkması pek tabiidir.

⁴⁵⁸ Halis Albayrak, *Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 1992, s. 162-167.

⁴⁵⁹ Süleyman Gezer, "Kur'ân'daki Belirsiz Anlatımlar (Mübhemât) – Sözlü Dil Bağlamında Bir Yaklaşım", Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (2002), s. 264.

⁴⁶⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 137.

2. Meşhur olması sebebiyle adına yer verilmemesi. Çünkü bahsi geçen ifadede kimin ya da neyin kastedildiği herkes tarafından bilinmektedir.

3. Maksadın açıklanmasında herhangi bir fayda görülmemesi.

4. Şahıs ya da olay belli iken ifadenin genelleştirilmesi.

5. Şahsın erdemli bir niteliğinden bahsedilmekle övülmesi.

6. Kişi/lerin aşağılayıcı bir sıfatla yerilmesi.⁴⁶¹

Kur'ân'daki müphemlerin net bir sayısı olmamakla birlikte müelliflere ve eserlere göre farklı ifadeler bu ilim adı altında incelenmiştir. Neml Sûresindeki alanın en önemli eserlerinde bahsedilen müphemler şunlardır;

(5) *أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخَسُونَ* / *Kötü azap işte bunlardır. Ahirette en çok kayba uğrayacaklar da bunlardır.*” et-Taberî'den (ö. 310/923) nakledildiğine göre bu ayette bahsedilen kişiler, Bedr savaşında öldürülen Kureyş müşrikleridir.⁴⁶²

(18) *حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّعْلِ* / *Sonunda, karıncaların bulunduğu vadiye geldiklerinde...*” Kaynaklarda Katâde'den (ö. 117/735) rivayetle bu vadinin Şam topraklarında bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁶³

(22) *وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنْتًا بَيَّتَينِ* / *Sana Sebe'den doğru bir haber getirdim.*” Sebe, adını devletin kurucusu olarak bilinen Sebe'b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'dan alan ve Yemen'de bulunan devlettir.⁴⁶⁴

(23) *إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ* / *Sebe'halkına hükmeden bir kadın buldum.*” Bu kadından maksat, atalarının isminde ihtilaf olmakla beraber Belkis bint el-Hedahid b. Şürahbîl'dir. Tarihte benzerine az rastlanan kadın hükümdarlardan biridir.⁴⁶⁵

(32) *قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي* / *Ey ileri gelenler! Bana fikrinizi söyleyin.*” Katâde'den (ö. 117/735) rivayetle istişare kurulunda bulunan kişi sayısı 312'dir.⁴⁶⁶

(39) *قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ* / *Cinlerden bir ifrit dedi ki...*” Mübhemât kaynaklarında bu cinin isminin Kûzen olduğu anlatılmaktadır.⁴⁶⁷ Ancak “İfrit” kelimesi, özel isim olmayıp bir varlık türünün belirtilen niteliklere sahip olanlarını ifade eder. Bu ayette de yer aldığı gibi çoğunlukla “cinden”, “insandan” vb. açıklamalarla birlikte kullanılmaktadır.⁴⁶⁸

⁴⁶¹ Tamamı için bkz. es-Süyûtî, *el-İtkân* s. 698; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 111; Birişık, “Mübhemâtü'l-Kur'ân”, c. XXXI, s. 437.

⁴⁶² el-Belensî, *Mübhemâtü'l-Kur'ân*, c. II, s. 281.

⁴⁶³ Celâleddin es-Süyûtî, *Müfhimâtü'l-akrân fî mübhemâtü'l-Kur'ân*, tahk. Mustafa Deeb el-Bagha, Müesseset-ü Ulûmi'l-Kur'ân, 1982/1403, s. 78.

⁴⁶⁴ el-Belensî, *age.*, c. II, s. 286.

⁴⁶⁵ el-Belensî, *age.*, c. II, s. 292; es-Süyûtî, *Müfhimâtü'l-akrân*, s. 78.

⁴⁶⁶ es-Süyûtî, *age.*, s. 79.

⁴⁶⁷ el-Belensî, *age.*, c. II, s. 298; es-Süyûtî, *age.*, s. 79.

⁴⁶⁸ Ali Erbaş, “İfrit”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXI, s. 516-517.

(40) *قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ* / *Kitab'ın bilgisine sahip olan biri dedi ki...* Katâde (ö. 117/735) ve İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) rivayet edildiğine göre bu kişinin ismi, Âsaf b. Berahyâ'dır.⁴⁶⁹ İslâmî kaynaklarda Âsaf'ın Hz. Süleyman'ın teyzesinin oğlu, güvenilir ve Hz. Süleyman'ın katibi ya da veziri olduğu nakledilmektedir. Ayrıca Allah'ın isimlerinden İsm-i A'zam'ı bildiği ve bu vesileyle bütün dualarının kabul edildiği belirtilmektedir.⁴⁷⁰

Kitab'ın bilgisine sahip olan kişinin Cibril, herhangi bir melek ya da Hz. Hızır olabileceği de aktarılmıştır. Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) ise yukarıda sayılan görüşlere ek olarak bu kişinin bizzat Hz. Süleyman olduğunu, muhatabının İfrîd olup bir mucize göstermek isteyince ilk olarak etrafındakilere sorduğunu; sonra tahtı kendisinin getirdiğini ve bu görüşün diğerlerinden daha uygun olduğunu belirtmektedir.⁴⁷¹ el-Belensî (ö. 782/1380-81) ise bu tevilin, kelamın siyakına uygun olmadığını söyleyerek Hz. Süleyman görüşünü reddetmiştir. es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise kitabında bu görüşe yer vermemiştir.⁴⁷²

(48) *وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ* / *O şehirde, dokuz kişi (çete) vardı.*” ayetindeki “رَهْط” kelimesi lafzan müfret olup 3-10 kişilik grup için kullanılır. Ancak tefsirlerde bu ayet 9 farklı grup ya da 9 kişilik bir grup anlamında olduğu görüşleri aktarıldıktan sonra bu 9 kişinin ismi sayılmıştır.⁴⁷³

(61) *وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا* / *Yoksa iki deniz arasına engel koyan mı?...*” Bu iki denizin Umman ile Akdeniz ya da tatlı ve tuzlu su olabileceği şeklinde iki görüş mevcuttur.⁴⁷⁴

(91) *إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدِ* / *(De ki;) Ben, bu şehrin Rabbine kulluk etmekle emrolundum.*”. “Bu şehir”den maksat Mekke'dir. Bu ayette özellikle anılmasının hikmeti ise, Mekke'nin müşrikler için büyük bir nimet olduğunu ve bu beldenin sahibi olan Allah'a kulluk etmeleri gerektiğini vurgulamaktır.⁴⁷⁵

2.2.8. Kıyasu'l-Kur'ân

Kıyas (قِیَاس) kelimesinin tekil formu olan Kıssa (قِصَّة), sözlükte “bir kimsenin peşinden gitmek, bir haberi beyan etmek, açıklamak” anlamlarına gelir.⁴⁷⁶ Terim olarak ise, “Kur'ân'da, geçmiş ümmetlerin, peygamberlerin ve bazı tarihi olayların anlatıldığı ayetleri inceleyen bilim” şeklinde tarif edilir.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ el-Belensî, *age.*, c. II, s. 298; es-Süyûtî, *age.*, s. 79.

⁴⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, c. X, s. 198; Ömer Faruk Harman, “Âsaf b. Berahyâ”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. III, s. 455.

⁴⁷¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XXIV, s. 557.

⁴⁷² el-Belensî, *Mübhemâtü'l-Kur'ân*, c. II, s. 298; es-Süyûtî, *Müfhimâtü'l-akrân*, s. 79.

⁴⁷³ el-Belensî, *age.*, c. II, s. 299; es-Süyûtî, *age.*, s. 79-80; er-Râzî, *age.*, c. XXIV, s. 560.

⁴⁷⁴ el-Belensî, *age.*, c. II, s. 300.

⁴⁷⁵ el-Belensî, *age.*, c. II, s. 302; es-Süyûtî, *age.*, s. 80.

⁴⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, “قِیَاس” mad.

⁴⁷⁷ Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 316; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 212; İdris Şengül, “Kıssa”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXV, s. 498.

Kur'ân kıssaları temelde üç kısımdır. Birincisi, tarihî kıssalardır Hz. Adem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Süleyman, Hz. Musa, Hz. İsa gibi peygamberlere dair haberler bu kapsama girer. Özellikle Hz. Adem, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya dair kıssalar Kur'ân'da geniş yer bulmuştur. Bunun yanı sıra bazı tarihi şahsiyetlere dair kıssalar da zikredilmiştir. Üzeyr, Lokman, Zülkarneyn, Ashâb-ı Hicr, Ashâb-ı Kehf gibi. İkincisi, vahiy devam ederken meydana gelen olaylardır. İsrâ ve miraç hadiseleri, bazı savaşlar ve anlaşmalar gibi. Üçüncüsü, gayba dair haberler. Hz. Adem'in yaratılışı, ahiret ahvali, cennet-cehennem ile ilgili ayetler kıssa formatında anlatıldığı için bu kısma dahildir.⁴⁷⁸

Kur'ân'ın, kıssa anlatımındaki üslûbu çeşitlidir. Bazı kıssalar uzun uzadıya anlatılırken bazılarını kısaca değinilmiş; bazıları ise baştan sona anlatılmaksızın farklı ayet ve sûrelere serpilmiş ve her defasında olayın farklı detaylarına yer verilmiştir.

Kıssaların anlatılmasındaki amaçlar, aslında vahyin nüzulündeki amaçlarla örtüşür. Buna binaen amaçlar, tevhid ve nübüvveti ispat etmek, Hz. Peygamber'i ve müminleri yaşadıkları sıkıntılara karşı teselli etmek, okuyucu ve dinleyiciyi düşünmeye sevk edip ibret almalarını sağlamak şeklinde sıralanabilir.⁴⁷⁹

Neml Sûresinde geçen kıssalar, Birinci Bölümde detaylı bir şekilde anlatıldığından tekrar hasıl olmasın diye bu başlık altında kısaca özetlenmiştir;

Neml Sûresinde, sırasıyla Hz. Musa, Hz. Dâvud, Hz. Süleyman, Hz. Lût ve Hz. Salih Peygamberlerin kıssalarına temas edilmiştir. Hz. Süleyman ve kıssasına geniş bir şekilde yer verilirken diğer peygamberlerin kıssaları, başka sûrelerde de zikredilmekle beraber bu sûrede belirli olaylardan bahsedilmiştir.

Hz. Musa'nın hayatının bazı dönemleri, 34 sûrede zikredilmiştir. Bu dönemler başlıca; doğumu, sudan çıkarılıp Firavun ailesine katılması, Mısır'dan zorunlu ayrılığı, peygamber olarak tekrar Mısır'a gönderilmesi, Firavun ve ordusunun helak olması şeklinde sayılabilir. Lakin bunların dışında birçok olaydan da bahsedilmiştir.⁴⁸⁰

Neml Sûresinde Hz. Musa'nın, “*Kelîmullah*” lakabıyla anılmasını sağlayan Allah ile konuşması, düşmanı olan Firavun ve avanesini alt etmesi için başta Beyaz El ve Asa olmak üzere dokuz mucizenin verilmesi, üstün yetenekler ve peygamber sıfatıyla Firavunun karşısına çıkıp onu Allah'ın varlığı ve birliğini kabul etmeye çağırması, onların bu mucizelere sihir diyerek itibar

⁴⁷⁸ Şengül, “*Kıssa*”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXV, s. 498.

⁴⁷⁹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 212.

⁴⁸⁰ Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 113.

etmemeleri ve aslında kesin olarak hakkı bildikleri halde sırf kibir ve inatlarından dolayı inkarı tercih etmeleri sebebiyle helak edilmeleri anlatılmaktadır.⁴⁸¹

Kıssaya konu olan diğer Peygamber, Hz. Dâvud'dur. Kendisi ve oğlu Hz. Süleyman'a bir ilim verildiği ve dolayısıyla onları inananların çoğundan üstün kılan Allah'a hamd-ü senada bulundukları anlatılmaktadır. Buna ek olarak Hz. Süleyman'ın babasından kalan ilim, nübüvvet ve hükümranlılığı devralması ve kuş diliyle birlikte birçok nimete mazhar olmasına temas edilmektedir.⁴⁸²

Sûrede en uzun anlatılan kıssa, Hz. Süleyman'a aittir. Nitekim Neml Sûresi, bu kıssanın uzunluğu ve detayların diğer sûrelere göre daha fazla olmasından ötürü, "*Süleyman Sûresi*" adıyla da bilinmektedir.⁴⁸³ Kıssada baba-oğul arasındaki verasetten sonra Hz. Süleyman'ın cinler, insanlar ve kuşlardan müteşekkil büyük bir orduya sahip olduğu anlatılmaktadır. Bu orduyla "vadi'n-neml"e ulaşan Hz. Süleyman ve (Kraliçe) Karınca arasında geçen ve onu tebessüm edip Allah'a şükür ve dua etmeye yönelten diyalog da en meşhur hadiselerden biridir.⁴⁸⁴

Hz. Süleyman ve ona birtakım hizmetlerde bulunan Hüdhdü kuşu arasında geçen olaylar da çok dikkat çekicidir. Zira Hz. Süleyman, onu haber alma-ulaştırma, su bulma ve daha birçok alanda kullanmıştır. Sûrede onunla ilgili, Hz. Süleyman'ın bir gün orduyu teftiş ederken Hüdhdü'ü görememesi üzerine çeşitli cezalar vereceğini ve ancak sağlam bir gerekçeyle kurtulabileceğini ifade eden ayetlerin yanı sıra Hüdhdü'nün Sebe' Melikesinden haber getirmesi anlatılmaktadır. Bunun üzerine Hüdhdü, Hz. Süleyman ile Sebe' Melikesi arasındaki haberleşmede büyük rol oynamıştır.⁴⁸⁵

Devam eden ayetlerde, Hz. Süleyman'ın az lafızla çok mana ifade eden bir mektubu, Sebe' Melikesi Belkıs'a gönderdiği ve onu tevhid inancına davet ettiği anlatılmaktadır. Bunun üzerine Belkıs, yardımcılarını bir araya getirerek onlarla Hz. Süleyman hakkında istişare edip bazı hediyeler göndermişse de olumsuz bir cevap alıp tehdit ve uyarı mahiyetindeki davete tekrar muhatap olmuştur.⁴⁸⁶ Akabinde Belkıs, tam bir şekilde kanaat edip müslüman olmak üzere Hz. Süleyman'ın yanına varmış ve karşılaştığı saltanat ile nübüvvete olan şaşkınlığını gizleyememiş ve alemlerin Rabbi olan Allah'a teslimiyetini göstermiştir.⁴⁸⁷

Neml Sûresindeki diğer bir kıssa ise, Hz. Salih ve Semûd kavmi arasında geçen mücadeleye dairdir. Burada Hz. Salih'in, kavmini Allah'ın varlığı ve birliğine davet etmesinin akabinde birbirlerine düşman kesilen iki gruba ayrıldıkları ve Hz. Salih'i uğursuz töhmeti altında bırakarak

⁴⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. VI, s. 228 vde.; *Kasasü'l-enbiyâ*, c. II, s. 24 vde; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, c. III, s. 381 vde. Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 113-150.

⁴⁸² et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVIII, s. 24 vde.

⁴⁸³ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. X, s. 151; İbn Âşûr, *age.*, c. XIX, s. 215.

⁴⁸⁴ er-Râzî, *Mefâtîh*, c. XXIV, s. 549; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. X, s. 175.

⁴⁸⁵ İbn Kesîr, *Kasasü'l-enbiyâ*, c. II, s. 289 vde.

⁴⁸⁶ er-Râzî, *Mefâtîh*, c. XXIV, s. 555 vde.

⁴⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, c. IV, s. 118.

öldürmek ve suçu kabullenmemek üzere anlaşılan dokuz kişilik bir çetenin kurduğu tuzakların, Allah tarafından bozulması ve inananların kurtarılıp inkar edenlerin elîm bir cezaya çarptırılmaları teması işlenmiştir.⁴⁸⁸

Sûrede son olarak Hz. Lût ve kavmine yer verilmiştir. Hz. Lût, kavmini yapmış oldukları fiilden vazgeçirmeye uğraşmış ve onları Allah'ın dinine davet etmiştir. Kavmi ise, Hz. Lût'u ilk olarak sürgün etmekle tehdit etmiş ve eğer doğru söylüyor ise vadedilen azabı getirmesini istemekle cevap vermiştir. Bu zorlu mücadele karşısında inkar ve isyanı tercih eden topluluğun peygamberi Hz. Lût, en sonunda Allah'tan kavminin helak edilmesini niyaz etmiş ve Allah da karısı hariç ona inananları kurtararak şiddetli azabı getirecek olan meleklerine, o halkı yok etmelerini emir buyurmuştur.⁴⁸⁹

Bahsi geçen kıssalarda, Hz. Musa'nın muhatabı Firavun ile Hz. Süleyman'ın davet ettiği Belkıs karakterleri, karşılaştırılmıştır. Çünkü Firavun, inkarı tercih etmekle helak olmuş; Belkıs, imanı tercih etmekle felah bulmuştur. Bu iki karakterin karşılaştırılmasından anlaşılıyor ki kendilerine peygamber gönderilen topluluklar, iki yolu da tercih edebilirler. Öte yandan Semûd kavmi de iki gruba ayrılmışlar ve hak-batıl çatışması vukua gelmiştir. Buna benzer olarak Lût kavminde de bir kısım iman etmiş; bir kısım sapkınlıklarının peşinden gitmiştir. Kıssadan hisse; Hz. Muhammed'e daha önce yaşamış olan topluluklar içerisinde, sünnetullah gereği, ikiliğin hep var olduğu; İslam'ın hakka çağırdığı insanların da böyle olacağı hatırlatılmış; dolayısıyla herkesin iman etmesini sağlayamadığı için üzülmemesi gerektiği vurgulanmış ve sabırla müsterih olması öğütlenmiştir.

2.2.9. Münâsebetü'l-Kur'ân

Münâsebet kelimesi, sözlükte “iki şey arasındaki ilişki, benzerlik ve uyum” anlamlarını taşımaktadır.⁴⁹⁰ Terim olarak ise “Kur'ân'da birbirini takip eden kelime, cümle ya da hadiseler arasındaki bağlantı ve uyum”⁴⁹¹ olarak tarif edilmektedir.

Bir hitap esnasında özellikle de ilmi meseleler hakkında konuşulurken fesahat ve belagata uygun, doğru kelimelerin seçilmesi, anlatım bozukluklarından kaçınılması, konuşmanın bir selika ve düzen içerisinde olmasına özen göstermek gerekir ki bu sayede muhataplar meseleleri iyice anlayabilsin. İnsanlar arasındaki iletişimde bile böyle bir gereklilik bulunurken Allah'ın kelimeleri olan Kur'ân'ın, eşi-benzeri bulunmayan bir fesahat ve belagata sahip olması kaçınılmazdır. Öyle ki Kur'ân, içerdiği birçok mucizeye ek olarak, ayetler ve sûreler arasındaki bağlantı ve mükemmel

⁴⁸⁸ İbn Kesîr, *Kasasü'l-enbiyâ*, c. I, s. 159.

⁴⁸⁹ et-Taberî, *et-Târih*, c. I, s. 296.

⁴⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “تسبب” maddesi.

⁴⁹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 36; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 203; Mehmet Faik Yılmaz, “Münâsebetü'l-â-yât ve's-süver”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXXI, s. 568.

düzeni ile de öne çıkmaktadır. İşte Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, ilk bakışta anlaşılamayan bu alaka ve düzeni araştırmayı konu edinmiştir.

Sahabe ve önde gelen tabiîn uleması, ayetler ve sûreler arasındaki münasebeti bilirler ve Kur'ân'ı incelerken buna son derece önem verirlerdi. İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) rivayetine göre Hz. Peygamber'in, “Sizden biri, arkadaşına filan (herhangi bir) ayetin nasıl okunduğunu sorduğu zaman öncesindeki ayeti de sorsun.” sözü, onları ayetler arasındaki münasebeti öğrenmeye ve önem vermeye sevk etmiştir.⁴⁹²

Buna benzer olarak da bir gün Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), etrafındakilere bir topluluğun önce Cehenneme girip sonra oradan çıkacaklarından bahsetmiştir. Etrafındakiler de Allah'ın ayet-i kerimede “يُرِيدُونَ أَن يُخْرَجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ / Onlar, cehennemden çıkmak isterler. Ancak onlar çıkacak değildirler. Ve onlar için devamlı bir azap vardır.”⁴⁹³ buyurduğunu dile getirerek bir nevi itiraz etmişlerdir. Ebû Saîd el-Hudrî ise, öncesindeki “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِثْلَهُ مَعَهُ لَيَفْتَنُوهُ بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُفْلِلُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ / Doğrusu, yeryüzünde olan bütün şeyler ve bir katı daha kafirlerin olsa da, kıyamet gününün azabından kurtulmak için fidye verseler kabul edilmez. Onlara elem verici azap vardır.”⁴⁹⁴ ayetini okumalarını isteyerek ayette geçen kimselerin kafirler olduğunu ve kendisinin bahsettiği kimselerin kafir olmadığını vurgulamıştır.⁴⁹⁵ Bu örnekte de görüldüğü üzere ayetler arasındaki münasebete dikkat edilmiş ve edilmediği zaman uyarılmışlardır.

Ayetler ve sûreler arasında anlam açısından bir bağlantı ve uyum olduğunu ilk defa ortaya koyan İbn Ziyâd en-Nîsâbûrî (ö. 324/936)⁴⁹⁶, konuyla ilgili müstakil bir eser yazmasa da başta ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) ve Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209) olmak üzere birçok müfessir, gerek ayetler arasında gerekse de sûrelerin baş tarafında ilgili bölümlerdeki münasebeti belirtmişlerdir. Birçok tefsir kitabında bu münasebetler kapsamlı bir şekilde ele alındığı için biraz geç dönemde ortaya çıkan İlk müstakil eser ise, İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî (ö. 708/1308) tarafında kaleme alınan *el-Burhân fî tenâsübi suveri'l-Kur'ân*'dır. Daha sonraki asırlarda ise, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî (ö. 885/1480) tarafından münasebet ilmi denilince ilk akla gelen *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver* adlı eser literatüre kazandırılmıştır.⁴⁹⁷

⁴⁹² Ebu'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar li'l-işrâf 'alâ makâsidi's-süver*, Mektebetü'l-meârif, Riyad 1987/1408, c. I, s. 154.

⁴⁹³ el-Mâide 5/37.

⁴⁹⁴ el-Mâide 5/36.

⁴⁹⁵ el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, c. I, s. 154.

⁴⁹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 37.

⁴⁹⁷ Yılmaz, “Münâsebetü'l-âyât ve's-süver”, c. XXXI, s. 568.

Hız. Peygamber, yirmi üç sene içerisinde peyderpey nâzil olan Kur'ân'ın her bir ayetinin hangi sûrede ve hangi ayetten sonra yer alacağını “*Bu âyeti falanca yere koyunuz*” ifadesi belirlemiştir. Böylelikle ayetlerin tertibinin tevkîfî olduğu konusunda İslam âlimleri icma etmiştir. Dolayısıyla artık bu alanda rey ve içtihat söz konusu değildir. Sûrelerin tertibi konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimler, mevcut sûre tertibinin tevkîfî olduğunu yani Hız. Peygamber tarafından yapıldığını; bazıları ise, sahabe içtihadı olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁹⁸

Birbirini takip eden ayetler ve sûreler arasında birkaç münasebet yönü tespit edilmiştir;

1. İcmâl-Tafsîl: ilk olarak kısaca temas edilen konuların daha sonra geniş bir şekilde açıklanmasıdır.
2. Tetimme: Anlatılan konuya, devamında eklemeler yapılmasıdır.
3. Sebeb-Müsebbeb: Önceki ayetlerin, sonrası için sebep olması durumudur.
4. Umûm-Husûs: Genel hatlarıyla ele alınan konunun, daha sonra özel olarak işlenmesidir.
5. Mukâbele: Sonra gelen ayetlerin, öncesi için karşıt olma durumudur.
6. Benzerlik-Zıtlık: Aralarında münasebet bulunan ayetlerin, birbirine benzer ya da zıt olmasıdır.⁴⁹⁹

Münasebet sûreler için düşünüldüğü zaman, bir sûrenin, öncesindeki ve sonrasındaki sûre ile ilişkisine; sûrenin kendi ayetleri arasındaki münasebete dikkat etmek gerekmektedir. Burada ise ilk olarak Neml Sûresinin öncesindeki Şuarâ Sûresi ile münasebeti birkaç noktada ifade etmek mümkündür;

1- Neml Sûresinde Hız. Davud ve Hız. Süleyman'ın kıssalarından bahsedildiği için, Şuarâ Sûresindeki kıssalara bir ek mahiyetindedir.⁵⁰⁰

2- Şuarâ Sûresinde icmâlen anlatılan Mûsâ, Sâlih ve Lût Peygamberlerin kıssalarına dair biraz daha detay verilerek tafsilat yapılmıştır.

3- Her iki sûrenin başında Kur'ân'ın apaçık/beyan edici olduğundan ve Allah'ın indirdiği bir kitap olduğundan bahsedilmiştir.⁵⁰¹

4- Daha önce de belirtildiği gibi Şuarâ, Neml ve Kasas Sûreleri art arda nazil olmuştur. İçerisinde kıssaların da bulunmasında anlaşılıyor ki bu sûreler, önceki peygamberleri örnek göstererek Hız. Muhammed'i kavminden gördüğü ezaya ve çektiği sıkıntılara karşı bir teselli maksadıyla indirilmiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Ahmed b. İbrâhîm b. ez-Zübeyr es-Sekafî, *el-Burhân fî tenâsübi suveri'l-Kur'ân*, tahk. Muhammed Şa'bânî, Vakıflar ve İslâmî İşler Bakanlığı, Fas 1990/1410, s. 182.

⁴⁹⁹ Yılmaz, “*Münâsebetü'l-âyât ve's-süver*”, c. XXXI, s. 568.

⁵⁰⁰ es-Suyûtî, *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver*, s. 118.

⁵⁰¹ Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır 1365/1946, c. XIX, s. 118.

⁵⁰² Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-fikr, 1411/1911, c. XIX, s. 253.

5- Her iki sûrede de peygamberlerin, insanları Allah'ın dinine davet ettiklerinden ve o peygamberlerin sözlerinden bahsedilmiştir. Mesela Şuarâ Sûresinde Hz. Nûh'un "فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا / Allah'tan sakının ve bana itaat edin."⁵⁰³ dediği; Neml Sûresinde ise Hz. Sâlih'in "وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى ثَمُودَ / أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ / And olsun ki, Semûd milletine kardeşleri Salih'i "Allah'a kulluk edin." desin diye gönderdik."⁵⁰⁴ dediği ve dolayısıyla tevhid inancında bir oldukları vurgulanmıştır.

6- Şuarâ Sûresinde Sâlih Peygamber'in devesini boğazlayanların sonradan pişman olsalar da kendilerine azabın gelmesi⁵⁰⁵ gibi durumları anlatılırken Neml Sûresinde bu kişilerin dokuz kişi oldukları bilgisi verilmiştir.⁵⁰⁶

7- Neml Sûresinde Allah'ın, Hz. Musa'yı 9 mucize ile Firavun'a gönderdiğinden⁵⁰⁷ bahsedilirken Şuarâ Sûresinde Hz. Musa ile Firavun arasında geçen uzun diyalog ile kıssa detaylandırılmıştır.⁵⁰⁸

8- Şuarâ Sûresinde inkarcılar, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği Kur'an'ın haberlerini şeytandan gelen bir ilham ve nazmını şiir olarak görseler de bunun asla mümkün olamayacağı; şeytanın ancak iftiracı günahkar ile iş tuttuğu ve Hz. Muhammed'e yaklaşılamayacağı vurgulanmıştır.⁵⁰⁹ Neml Sûresinde ise Kur'an'ın, Allah tarafından indirildiği kesin bir dil ile ifade edilmiştir.⁵¹⁰

9- Şuarâ Sûresinde müşriklerin, Hz. Muhammed'in risaletini ve en geniş anlamıyla getirdiği şeriatı kabul etmekten yüz çevirmeleri⁵¹¹ anlatılırken Neml Sûresinde bu davranışlarının sebebi ve yaptıklarının karşılığı olan en kötü azap⁵¹² beyan edilmiştir.

10- Şuarâ Sûresinde Allah, "فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ / O halde sakın Allah'ın yanında başka bir ilaha yalvarma, yoksa azap göreceklerden olursun."⁵¹³ buyurarak ibadetin tek kıblesinin kendisi olduğunu vahyetmiştir. Neml Sûresinde de buna benzer olarak "إِنَّمَا أَمْرُهُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدِ / De ki: Ben ancak, bu şehrin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. Ki O, burayı saygıdeğer kılmıştır." ifadesiyle tevhid pekiştirilmiştir.

Neml Sûresinin sonrasındaki Kasas Sûresi ile münasebeti şöylece sıralanabilir;

1- Kasas Sûresi, Neml Sûresinde icmâlî olarak anlatılan Hz. Mûsâ'nın kıssasını tafsil etmiştir. Şöyle ki; Kasas Sûresinde Firavun'un üstünlük taslamasından, İsrailoğullarından dünyaya gelen

⁵⁰³ Şuarâ 26/108.

⁵⁰⁴ Neml 27/45.

⁵⁰⁵ Şuarâ 26/155-159.

⁵⁰⁶ Neml 27/48.

⁵⁰⁷ Neml 27/12.

⁵⁰⁸ Şuarâ 26/16-37.

⁵⁰⁹ Şuarâ 26/221-227.

⁵¹⁰ Neml 27/6.

⁵¹¹ Şuarâ 26/5-6.

⁵¹² Neml 27/4-5.

⁵¹³ Şuarâ 26/213.

erkek çocukları katletmesinden, bu sebeple Hz. Mûsâ'nın öldürülmemesi için denize bırakılmasından, öldürdüğü bir Kıptîden dolayı Mısır'dan Medyen'e kaçmasından, Hz. Şuayb'ın kızıyla evlenmesinden ve akabinde Allah'ın, Hz. Mûsâ'yı peygamber olarak göndermesinden bahseder.⁵¹⁴ Görüldüğü üzere Şuarâ ve Neml Sûrelerinde bahsedilen Hz. Mûsâ kıssası, Kasas Sûresinde adeta bir serüven halinde detaylandırılmıştır.

2- Neml Sûresinde Firavun'un, Hz. Mûsâ'nın Allah'tan bir vahiyle getirdiği her şeyi inkar ettiğinden⁵¹⁵ bahsedilirken akıbetinin ne olduğu belirtilmemiştir. Akabinde gelen Kasas Sûresinde ise Firavun ve ordusunun başına gelenler şu ayetlerle izah edilmiştir; “فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَاظْطَرُّ كَيْفَ / كَان عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ / Biz de, Firavun'u ve askerlerini yakalayıp suya attık. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak.”⁵¹⁶

3- Neml Sûresinde geçen “وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ / Onlara üzülme. Hilelerine karşı da sıkılma”⁵¹⁷ ayetinde Allah, Hz. Peygamberi, iman etmeyenlere üzülmemesi için teselli ederken Kasas Sûresinde insanları hidayete erdirmenin kendisinin elinde olmadığını ve bunun ancak Allah'ın dilemesiyle olacağını izah etmiştir; “إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ / Sen, sevdiğini doğru yola erdirtemezsin. Ancak Allah, dilediğini doğru yola erdirtir.”⁵¹⁸

4- Neml Sûresinde bazı kıyamet alametleri zikredilirken Kasas Sûresindeki “وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ / أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ / Allah, o gün onlara şöyle der: Benim ortağım olduğumu iddia ettikleriniz nerededirler?”⁵¹⁹ ayetinde bu kıyamete işaret edilmiştir.

5- Neml Sûresindeki “وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سِيرْبُكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا / De ki: Hamd Allah'a mahsustur. O, ayetlerini size gösterecek, siz de onları bileceksiniz.”⁵²⁰ ayetinde Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden mucizeleri göstereceğinden bahsedilirken Kasas Sûresinde bu mucizelerden ikisine yani geceden sonra gelen aydınlık ile gündüzden sonra gelen karanlığın ne büyük nimet olduğuna yer verilmiştir. Gece ile ilgili ayet şöyledir; “قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمُ الْبَلَاءُ / De ki: Hiç düşündünüz mü? Eğer Allah geceyi üzerinize kıyamete kadar uzatsaydı, Allah'tan başka hangi ilah size bir aydınlık getirebilirdi? Dinlemez misiniz?”⁵²¹ Gündüzden bahseden ayette ise şöyle buyrulmaktadır; “قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمُ الْبَلَاءُ / De ki: Söyleyin bakalım! Eğer Allah gündüzü üzerinize kıyamete kadar

⁵¹⁴ Kasas 28/3-42.

⁵¹⁵ Neml 27/14.

⁵¹⁶ Kasas 28/40.

⁵¹⁷ Neml 27/70.

⁵¹⁸ Kasas 28/56.

⁵¹⁹ Kasas 28/62.

⁵²⁰ Neml 27/93.

⁵²¹ Kasas 28/71.

uzatsaydı, Allah'tan başka hangi ilah, içinde istirahat edeceğiniz geceyi size getirebilir? Görmez misiniz?”⁵²²

Neml Sûresinin kendi ayetleri arasındaki münasebet bağlamında sûreyi bir giriş ve iki bölümde incelemek mümkündür. Sûre 1-6. ayetlerinden oluşan giriş kısmında hurûf-i mukatta’adan “طس” harfleri ile başlar; akabinde gelecek olan ayetlerin, Kur’ân’a ait olduğunu; başta Allah’a ve ahiret gününe inanıp salih amel işler için hidayet kaynağı ve kurtuluşun müjdecisi olduğundan bahseder. Ahirete inanmayanların dünyada şaşırıp kaldıklarından ve ahirette en kötü azabı müstahak olmak suretiyle en çok hüsrana uğrayanlar olacaklarından haber verir. Bu girişin son kısmında ise Kur’ân’ın tamamının Hz. Peygamber’e her işinde hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah tarafından indirildiği kesin olarak ifade edilmiştir.

Birinci bölüm, peygamberlerin kıssalarından oluşur. İlk olarak hayatı başka sûrelerde daha detaylı anlatılan Hz. Musa’nın, Allah ile kelam etmesi ve Firavun’a gönderilmesi, ancak bütün delillere rağmen inat ve kibirlerinden dolayı bu davete icabet etmemelerinden bahsedilir.⁵²³

Daha sonra Hz. Davud ile Hz. Süleyman’a din ve dünyaya dair büyük bir ilim verilmekle birçok insandan üstün kılındıkları ve Hz. Süleyman’ın, Hz. Davud’un varisi olduğu zikredilir. Akabinde sûrenin adını aldığı karınca ile Hz. Süleyman’ın karşılaşmasından bahsedilir. Silsile halinde, meşhur Hüdhüd kuşunun haberini getirdiği Sebe’melikesi Belkıs ve Hz. Süleyman’ın onu dine davet etmesiyle başlayıp hayret verici olaylarla devam eden, Müslüman olma hikayesi detaylı bir şekilde anlatılır.⁵²⁴

Akabinde Semûd kavmine gönderilen Salih Peygamber’in tebliğde bulunduğu kitlenin durumu, onu öldürme girişimlerinin sonuçsuz kalması ve sonunda helak edilmeleri beyan edilmiştir.⁵²⁵ Son olarak da kısa bir şekilde Hz. Lût ve çirkin işi işleyen kavminin taş yağmuru ile⁵²⁶ helak edilip eşi dışındaki tertemiz ailesinin kurtarılışı konu edilmiştir.⁵²⁷

Kıssalarda geçen peygamberler ve kendi kavimlerine tebliğ edilmesi istenilen tevhid mesajından sonra nasıl bir karşılık görüp neler yaşadıkları anlatılarak Hz. Peygamber, teselli edilmiştir. İkinci bölümde ise Allah’ın varlığı, birliği ve sonsuz kudretini gösteren evren ve onun genel düzeniyle ilgili deliller sıralanmakta; kafirlerin ölümden sonra dirilmeyi, öncekilerin masalları olarak görmeleri ve alay ettikleri Kıyametin bir kısmının başlarına geleceğinden haber verilmekte; Allah tarafından insanlara bahşedilen birçok nimet ve bunların şükrünün gerekliliği vurgulanmakta;

⁵²² Kasas 28/72.

⁵²³ Neml 27/7-14.

⁵²⁴ Neml 27/15-44.

⁵²⁵ Neml 27/45-53.

⁵²⁶ Hûd 11/82.

⁵²⁷ Neml 27/54-58.

akabinde Kıyamet gününde yerden çıkarılacak olan Dâbbe ve diğer bazı ahvale dikkat çekilmekte ve tüm bu deliller göz önüne alınarak yalnızca Allah'a ibadet edilip Kur'ân'ın okunması emredilmektedir. Sûre Allah'a hamd ile noktalananmıştır.⁵²⁸

2.2.10. Müşkilü'l-Kur'ân

Müşkil kelimesi sözlükte “*bir iş ve durum karışık olmak*”⁵²⁹ anlamına gelen “إشكال” mastarının ismi faili olup birçok ilim dalında farklı tanımlansa da Ulûmu'l-Kur'ân açısından “*ayetler arasında ilk bakışta var olduğu zannedilen ihtilaf ve tenâkuz*” olarak tarif edilir.⁵³⁰ Müşkil kavramının eşanlamlısı olarak *ihtilaf*, *tenâkuz*, *teâruz*, *teşâbüh*, *icmâl*, *ibhâm* ve *hafâ* kelimeleri de kullanılmaktadır.⁵³¹

Hiz. Peygamber'in vefatının ardından İslam dünyasının farklı coğrafyalarında gerek Müslümanlar, gerekse de Müslüman olmayan unsurlar arasında siyasî, amelî ve itikadî konularda bazı ihtilaflar çıkmıştır. Gruplaşmaya götüren en önemli ihtilaflar, Kur'ân'daki müteşâbih ve müşkil ayetler çerçevesinde gelişen Allah'ın sıfatları, kaza-kader, hidayet-dalalet ve irade konularında meydana gelmiştir. Bu gruplardan biri olan o zamanki zındıklar -şimdiki müsteşrikler-, Kur'ân'daki müteşâbih ve müşkil ayetleri güya delil göstererek, çelişki içeren bir kitap olduğunu iddia ederek fitne çıkarmaya çalışmışlardır. Oysaki Allah, bunun olabileceğini önceden haber vermiştir; “هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ / Sana Kitap'ı / تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ indiren O'dur. Onda Kitap'ın temeli olan kesin anlamlı ayetler vardır, diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olan kimseler, fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için ayetlerin müteşâbih olanlarına uyarlar. Oysa onların tevilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar: "Ona inandık, hepsi Rabbimiz'in katındandır." derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünür.”⁵³² Böyle bir ortam, Kur'ân'ı savunma gayesinde olan Müşkilü'l-Kur'ân ilminin ortaya çıkışında birinci sebep olurken ikincisi ise Müslüman okuyucuların aklına gelen şüphe ve karışıklığı gidermek olmuştur.⁵³³

Anlaşılması güç ayetler, bazen diğer ayetlerle bazen de Hiz. Peygamber'in ifadeleri ile beyan edilmiştir. Çünkü Kur'ân'ın bütün açıklığına ve kolaylığına rağmen, birtakım ayetlerinin anlaşılabilmesi, noksanlığından değil, okuyucunun bilgi ve birikiminin az olmasından dolayıdır. İşte bu yetersizlik, Kur'ân'ın bazı ayetleri üzerinde tartışmalar ve görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına

⁵²⁸ Neml 27/59-93.

⁵²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, “شكل” maddesi.

⁵³⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 357; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 475; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 186,

⁵³¹ Murat Sülün, *Mahiyeti, Sebep ve Çözümleri Çerçevesinde Müşkilü'l-Kur'ân*, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III, Tartışmalı ilmi Toplantı, İstanbul 2002, s.330-31.

⁵³² Âl-i İmrân 3/7.

⁵³³ Adem Yerinde, “*Müşkilü'l-Kur'ân*”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXXII, s. 164.

sebepler olmuştur. Ancak şuna da dikkat edilmelidir ki Allah, “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرَّانَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَوَجَدُوا / Kur’ân’ı gereğince düşünmüyorlar mı? Eğer o Allah’tan başkasından gelseydi, onda birçok ihtilaf bulurlardı.”⁵³⁴ buyurarak Kur’ân’da hiçbir ihtilafın olmadığını belirtirken okuyucuların tartışmalarını kastetmemiştir. Bilakis bu ayette kastedilen, Kur’ân’ın ayetleri arasında bir tutarsızlık ve çelişki bulunmamasıdır.

İşkâlin sebepleri ise birkaç çeşittir;

- 1- Bir cinsin farklı nevilerine (türlerine) ya da bir olayın farklı safhalarına işaret edilmesi.
- 2- Fiilin isnadının ya da cihetlerinin farklı olması.
- 3- Hakikat ve Mecaz ihtimali.
- 4- Mevzu/Konu farklılığı.
- 5- Zıt anlamlılık.
- 6- Müsterek lafızlar.⁵³⁵
- 7- Harf-i cerlerin birbirleri yerinde kullanılmaları.⁵³⁶

Ayetler arasında müşkil olduğu düşüncesini gidermek için te’vil, tahsis ve nesh yoluna başvurulmuştur.⁵³⁷ Mesela itikadî ve ahlâkî konulara dair işkâllerde te’vile müracaat edilirken ahkâm ayetlerindeki müşkiller, tahsisle veya aralarında nesh ilişkisi olup olmadığına bakılmakla giderilir. Aslında bu yolların kullanılması bir uzmanlık isterken ayetler arasındaki münasebet, nüzul sebebi ve tarihi sıraları, içerisinde bulundukları bağlam ve Kur’ân’ın bütünlüğü bilindiği zaman bir müşkil olmadığı daha kolay görülebilir.

Neml Sûresi, Müşkilü’l-Kur’ân bağlamında incelendiği zaman şu ayetler dikkat çekmektedir;

7. ayetinde Hz. Musa’nın Medyen’den Mısır’a giderken soğuk ve karanlık bir gecede⁵³⁸ beraberindeki ailesine bir ışık gördüğü ve “سَأَتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ / Size oradan ya bir haber getireceğim, yahut ısınasınız diye kor ateş getireceğim.” dediği zikredilmiştir. Yine aynı olayla ilgili, Tâ-hâ Sûresinin 10. ayetinde şöyle dediği anlatılır : “لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ / Umuyorum ki size oradan bir kor getiririm.”. İki ifadeye de bakıldığı zaman Hz. Musa, Neml Sûresinde kesinlik anlamında “getireceğim” derken Tâ-hâ Sûresinde “umuyorum ki getiririm” dediği görülmektedir. İki ayet arasında bir müşkil olduğu akla gelse de aslında iki ifade de doğrudur. Çünkü insan bazen

⁵³⁴ Nisâ 4/82.

⁵³⁵ Zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî, *Fethu’r-Rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi’l-Kur’ân*, tahk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Dâru’l-Kur’ânî’l-Kerîm, Beyrut 1403/1983, s. 545; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 362; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlî*, s. 191; Adem Yerinde, “*Müşkilü’l-Kur’ân*”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXXII, s. 164-167.

⁵³⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vîlü müşkili’l-Kur’ân*, tahk. İbrâhîm Şemsüddîn, Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye 1435/2014, s. 298-302.

⁵³⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 481.

⁵³⁸ es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, c. IV, s. 346.

kesinliğinden emin olmadığı ve gerçekleşmeme ihtimali olan bir durumu kesinmiş gibi söyleyebilir ki bu da gerçekleşeceğine dair inancının kuvvetli olmasından kaynaklanır.⁵³⁹

10. ve 11. ayetinde olan “يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَلْ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي” cümlesinin meali şu şekildedir; “Ey Musa! Korkma; Benim huzurunda peygamberler korkmaz. Ancak zulmeden kimse bunun dışındadır. Sonra kötülüğün ardından (onu) iyiliğe çevirirse şüphesiz ben bağışlayanım, merhamet edenim.” Ancak “إِلَّا مَنْ ظَلَمَ” cümlesinin “الْمُرْسَلُونَ / Peygamberler” kelimesinden müstesna olduğu zannedilmiştir ki bu da bir müşkile sebep olur. Buna göre “Peygamberlerden bazılarının zulüm, diğer bir ifade ile günah işleme durumu olabilir. Eğer bunu iyiliğe çevirir (ya da tevbe ederse) Allah günahını bağışlar.” gibi bir anlam çıkar. Ancak bu anlam, peygamberlerin masumiyet sıfatına ters düşer. Söz konusu işkâli gidermek için ise birkaç görüş serdedilmiştir;

a- Ferrâ’nın (ö. 207/822) da savunucusu olduğu görüşe göre, bu cümle “الْمُرْسَلُونَ” kelimesinden değil gizli bir kelimeden istisna edilmiştir. Buna göre cümlenin anlamı “Benim huzurunda peygamberler korkmaz. Ancak peygamberlerden başkaları korkar. Günah işleyip tevbe edenler müstesna. Çünkü onlar korkmazlar.”⁵⁴⁰ Ancak İbn Kuteybe (ö. 276/889) böyle bir anlamı uzak görmüştür.⁵⁴¹

b- Hz. Musa, asanın yılanı dönüşmesinden korkup arkasını dönünce Allah, “Ey Musa! Korkma; Benim huzurunda peygamberler korkmaz.” buyurdu. Ancak Hz. Musa’nın daha önce öldürdüğü adamı hatırlamasından dolayı başka bir korku hissettiğini bilince “Ancak zulmeden kimse bunun dışındadır. Sonra kötülüğün ardından (onu) iyiliğe çevirirse şüphesiz ben bağışlayanım, merhamet edenim.” diyerek onu bir nevi teskin etti.⁵⁴²

c- Buradaki zulüm evla olanı terk etmek ya da küçük günah olarak nebilerden sadır olan fiiller demektir ki bunlar masumiyet kapsamına girmez.⁵⁴³

16. ayetinde (وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ) Hz. Süleyman’a, 23. ayetinde (وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ) ise Belkıs’a “her şeyden verildiği” belirtilmiştir. Lakin burada mecaz-ı mürsel yapıldığından dolayı maksat, “çok nimetler” verilmiş olmasıdır. Ancak Hz. Süleyman “melik-peygamber”; Belkıs ise sadece “melîke” olmasına rağmen ikisine de aynı ifadenin kullanılması müşkil olmuştur. Bu işkâli gidermek için denilir ki, Belkıs’a sadece dünya nimetleri verilirken Hz. Süleyman’a dünya ve ahiret nimetleri

⁵³⁹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu’r-Rahmân*, s. 418.

⁵⁴⁰ Cümlenin Arapça takdiri şu şekildedir; “لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ، بَلْ غَيْرُهُمُ الْخَائِفُ؛ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ تَابَ فَإِنَّهُ لَا يَخَافُ.”

⁵⁴¹ İbn Kuteybe, *Te’vîl-ü müşkili’l-Kur’ân*, s. 139.

⁵⁴² İbn Kuteybe, *age.*, s. 139.

⁵⁴³ er-Râzî, *Mefâtîh*, c. XXIV, s. 545.

verilmiştir.⁵⁴⁴ Yani iki cümleden her birinin manası, kimden bahsediliyorsa onun durumuna göre değişir.⁵⁴⁵

28. ayetinde (اَذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ) Hz. Süleyman'ın Hüdhd'e, yazdığı mektubunu Belkis'a götürmesini ve daha sonra cevabını beklemesini emrettiği anlatılmaktadır. Ancak bu iki emir cümlesinin arasında kullanılan “ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ” ifadesi aslında arkasını dönüp gitmek anlamında olduğuna göre dönüp gittikten sonra beklemesi mümkün olmayacaktır. Öyleyse bu ifade, doğru bir anlam yüklenmediği takdirde, müşkil olacaktır. Cevaben şöyle denilir; “ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ” cümlesinden maksat, fiilin sözlük anlamı değil, “*seni göremeyecekleri bir mesafeye kadar geri çekil (ve cevaplarını bekle)*” demektir.⁵⁴⁶

34 ve 35. ayetinde (قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاطِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ) geçen “وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ” cümlesinin kime ait olduğu konusunda da bir müşkil meydana gelmiştir. Çünkü “وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ” cümlesinin anlamı, önceki cümle ile aynı olduğundan bir tekrar hasıl olmuştur. Bir görüşe göre bu söz, bir ara cümle olup Allah'a aittir. Nitekim Belkis, hükümdarların bir beldeye girdikleri zaman orayı bozguna uğrattıklarını ve onurlu kimseleri aşağılık yaptıklarını söylemiş; Allah ise onun sözünü tasdik edercesine “(Evet) Böyle yaparlar.” buyurmuştur.⁵⁴⁷ Diğer görüşe göre ise bu söz, Belkis'a aittir. Çünkü bu cümlemin öncesi de sonrası da onun sözüdür ki Belkis'ın bu sözü söylemesindeki maksadı, öncesinden bir sonuç çıkararak “*Süleyman ve ordusu da geldiği zaman böyle yapacak.*” demektir.⁵⁴⁸

2.2.11. Tekrârü'l-Kur'ân

“كرّر” fiilinden türeyen “تكرار / Tekrâr” kelimesi sözlükte “*Bir şeyi tekrarlamak, yinelemek*”⁵⁴⁹ anlamını taşıırken terim olarak “*Kur'ân'da bir kelimenin, bir sözün veya bir ayetin lafzan ya da manen tekrarlanması*” diye tarif edilir.⁵⁵⁰

Kur'ân'da tekrarlar ile ilgili iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bir grup müfessirlere göre tekrarın varlığı kabul edilmemekle birlikte bunun, icaz kaynaklı bir özellik olduğu ileri sürülmüştür. Misal olarak bazı kıssalar, farklı sûrelerde tekrar etmiş gibi görünse de filhakika aynen tekrar etmemiş ve olayların farklı yönleri anlatılmıştır. Diğer yaklaşıma göre ise, Kur'ân'da tekrarlar mevcut olup başlıca bir üslup kabul edilmiştir.⁵⁵¹ Bu yaklaşım, oryantalist/müsteşriklerin tekrarı lüzumsuz ve

⁵⁴⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'r-Rahmân*, s. 421; İbn Kuteybe, *Te'vîl-ü müşkili'l-Kur'ân*, s. 120.

⁵⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. XIX, s. 238.

⁵⁴⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'r-Rahmân*, s. 422.

⁵⁴⁷ İbn Kuteybe, *Te'vîl-ü müşkili'l-Kur'ân*, s. 179; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIII, s. 195.

⁵⁴⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIII, s. 195.

⁵⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, “كرّر” mad.

⁵⁵⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 194.

⁵⁵¹ Demirci, *age.*, s. 194-195.

okuyucuyu usandıran bir üslup olduğunu iddia ederek güya Kur'ân'da bir eksiklik ve kusur addetmelerinden başka bir vakıadır. Çünkü bu telakki, asıl kendi bilgilerindeki eksiklik ve idraklerindeki bozukluktan kaynaklanmaktadır.⁵⁵²

Kur'ân'daki bir takım cümle ve terkipler, bazen aynı kelimelerle tekrar eder. Buna *Lafzî/Aynî Tekrar* denilir. Bazen de manası aynı olup ekleme-çıkarma, takdim-tehir gibi durumlarla birlikte iade edilir ki buna da *Manevî/Kısmî Tekrar* denilir.⁵⁵³

Tekrarın bazı hikmet ve faydaları vardır ki şöyle sıralamak mümkündür;

1- Teselli. Hz. Peygamber, bazı zamanlarda müşriklerin ve kafirlerin ilahi mesaja karşı tutundukları tavırlar ve türlü eziyetlerine üzülmüş, kalbinin daraldığı olmuştur. İşbu durumda Hz. Peygamber, kavminin şerrinden Allah'a sığınmış ve ondan medet ummuştur. Rab Teâlâ da onun katlandıklarına zaman zaman teselli olsun ve kalbi sükûnet bulsun diye önceki peygamberlerin yaşadıklarını ve onların durumlarının da aslında çok farklı olmadığını anlatmış ve onun ferahlamasını sağlamıştır. Bu zorluklar bir defa yaşanmadığına göre; her defasında Allah, Hz. Peygamber'i bu tür ayetlerle desteklemiş ve sanki tekrar hasıl olmuştur.⁵⁵⁴

2. Te'kid. Tekrar eden kelime ve öbeklerde manayı pekiştirmek ve anlamı kuvvetlendirmek amaç olmuştur.

3. Tehvîl. Korkutmak demektir ki bu tür ayetler, genellikle ahiret ve kıyametle ilgilidir. Asıl maksat, muhatapları ayette bahsedilen gerçek ile yüzleştirmek ve kalbinde kuvvetli bir etki bırakmaktır.

4. Tespit. Ayette bahsi geçen durumu, şüpheyi mahal vermeyecek şekilde belirgin hale getirmektir.

5. Tasvîr. Bu tür tekrarlardaki maksat, bir gerçeği gözler önüne sermektir.⁵⁵⁵

Kur'ân'daki tekrarsız kelime sayısı, 57 farklı edatın da eklenmesiyle, 6287 kelimeye ulaşmaktadır. Tekrarla birlikte ise, 49939 kelimedir.⁵⁵⁶

Neml Sûresindeki tekrarlar ise, şu şekilde sıralanabilir;

8. ayette Hz. Musa ile ilgili “فَلَمَّا جَاءَهَا” cümlesi, Tâ-hâ Sûresinde “فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ”⁵⁵⁷; Kasas Sûresinde “فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ”⁵⁵⁸ ifadeleriyle tekrar etmiştir. Neml Sûresinde farklı bir kelime kullanılmasının sebebi ise, “فَلَمَّا جَاءَهَا” cümlesinin öncesinde “سَأَتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ” ifadesi kullanıldığı için

⁵⁵² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 201.

⁵⁵³ Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *el-Burhân fî tevcihi müteşâbihi'l-Kur'ân (Esrârü't-tekrâr fî'l-Kur'ân)*, tahk. Abdülkadir Ahmed Atâ, Dâru'l-fadîle, Kahire 1978, s. 64.

⁵⁵⁴ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 52-54.

⁵⁵⁵ Demirci, *age.*, s. 196-197.

⁵⁵⁶ M. Emin Mamiş, *Kur'ân Tekrarlarına İstatiki Bir Yaklaşım*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007, s. 126.

⁵⁵⁷ Tâ-hâ 20/11.

⁵⁵⁸ Kasas 28/30.

aynı kelimeyi bir daha getirmenin dile ağır gelmesidir. Bu yüzden “فَلَمَّا أَتَاهَا” yerine “فَلَمَّا جَاءَهَا” ifadesi kullanılmıştır. Ancak her ikisi de aynı anlamdadır.⁵⁵⁹

10. ayette “وَأَلْقَى عَصَاكَ” ifadesi, Kasas Sûresinde “وَأَنْ أَلْقَى عَصَاكَ”⁵⁶⁰ şeklinde tekrar etmiştir. Çünkü Neml Sûresinde öncesindeki “يَا مُوسَى” nidası ile arasına başka bir cümle girmiş ve bu emir, yeni başlayan bir cümle olduğu için “أَنْ” harfini zikre hacet kalmamıştır. Ancak Kasas Sûresinde emir ile nida cümleleri arasında başka cümle olmadığı için “أَنْ” harfiyle beraber atıf mümkün olmuştur.⁵⁶¹

Yine 10. ayette “لَا تَخَفْ” buyrulurken Kasas Sûresinde “أَقِيلْ وَلَا تَخَفْ”⁵⁶² şeklinde bir diğer emrin ziyadesiyle tekrar hasıl olmuştur. Ancak Neml Sûresindeki nehiyden sonra Hz. Musa’nın neden korkmaması gerektiğini ifade eden “إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ” cümlesi bina edilmiştir. Ancak Kasas Sûresinde bir emir ve bir nehiy getirilmiş ve üzerine başka cümle eklenmemiştir. Bu yüzden Neml Sûresindeki nehiy yalın; Kasas Sûresinde ziyade ile vahyolunmuştur.⁵⁶³

12. ayette Hz. Musa’ya hitaben “وَأَدْخُلْ بِدَكَ فِي جَيْبِكَ” buyurulmuş; ancak Kasas Sûresinde “اسْلُكْ”⁵⁶⁴ şeklinde nazil olmuştur. “أَدْخُلْ” fiili sadece müteaddî olarak kullanılırken “سَلَكْ” hem müteaddî hem de lâzîmî olarak kullanıldığı için “أَدْخُلْ” fiili daha belîğ olmuş ve zikredilmiştir.⁵⁶⁵

12. ayette “إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ” Hz. Musa’ya, Firavuna gitmesi vahyedilirken Kasas Sûresinde tekraren “إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَأِهِ”⁵⁶⁶ emri verilmiştir. Neml Sûresinde “قوم” kelimesi (*herhangi bir vasfi olmayan*) topluluk anlamına gelir. Ayetin devamında fasık, inkarcı ve peygamberini yalanlayan bir profile sahip oldukları için sıradan bir topluluk olarak anılmışlardır. Ancak Kasas Sûresinde bu profil zikredilmediği için ileri gelenler, yöneticiler anlamındaki “مَلَأَ” kelimesi kullanılmıştır.⁵⁶⁷

53. ayette Hz. Salih’in gelecek olan azaptan kurtarılması manasını taşıyan “وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا” ifadesi, Fussilet Sûresinde “وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا”⁵⁶⁸ şeklinde tekrar etmiştir. Ancak Neml Sûresinde “أَفْعَلْ” kalıbında bir fiil kullanılmıştır. Çünkü devamındaki ayetlerde bu kalıpta fiiller zikredildiği için bir insicam hasıl olmuştur. Fussilet Sûresinde de siyak-sibak uyumu için “فَعَلَ” kalıbında gelmiştir.⁵⁶⁹

60-64. ayetler arasında “أَلَا إِلَهَ مَعِ اللَّهِ” cümlesi 5 defa zikredilmiştir. İlkinde “بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعِدُونَ”; ikincisinde “بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ”; üçüncüsünde “قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ”; dördüncüsünde “تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ”; beşincisinde “قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” cümlelerinin ziyadesiyle farklılık meydana gelmiştir. Mezkur sıralamaya göre ayetin manası şu şekildedir; “Onlar, haktan sapıp günaha daldılar ve hakkı

⁵⁵⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân fî tevcihi müteşâbihi'l-Kur'ân*, s. 191.

⁵⁶⁰ Kasas 28/31.

⁵⁶¹ el-Kirmânî, *age.*, s. 191.

⁵⁶² Kasas 28/31.

⁵⁶³ el-Kirmânî, *el-Burhân fî tevcihi müteşâbihi'l-Kur'ân*, s. 191.

⁵⁶⁴ Kasas 28/32.

⁵⁶⁵ el-Kirmânî, *age.*, s. 192.

⁵⁶⁶ Kasas 28/32.

⁵⁶⁷ el-Kirmânî, *age.*, s. 192.

⁵⁶⁸ Fussilet 41/18.

⁵⁶⁹ el-Kirmânî, *age.*, s. 193.

bilemedir ki zaten bilselerdi sapmazlardı. Sonra onlar, ayetlerden ibret ve öğüt almayıp akıllarınca hakkı bildiklerini sandılar. Akabinde hiçbir delili olmadan Allah'a şirk koştular. Öyleyse Ey Muhammed! Onlara de ki: 'Eğer doğrulardan iseniz delilinizi getirin.'"⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ el-Kirmânî, *age.*, s. 193.

SONUÇ

Kur'ân, Allah tarafından Hz. Muhammed'e 23 yıl içerisinde peyderpey indirilen ilâhî kitaptır. Kur'ân, İslâmî kaynakların ilk sırasında yer almasıyla büyük bir öneme sahip olduğu gibi muhatabı olan insanoğlunun, inanç, amel, ahlak ve gündelik yaşantısı gibi hayatının her alanı için bir düzen sağlamış ve ölümden sonra elde edebileceği mutluluğun yolunda ona rehberlik etmiştir. Sadece bununla kalmayıp bazen tarihî bir gerçeği gözler önüne sererek, bazen de geleceğe dair kesin bilgiler vererek insanlığa ışık tutmuştur. Ancak Kur'ân'ın bu faydalarından yararlanmak; onu doğru bir şekilde anlamaktan geçmektedir. Bu anlama faaliyetine katkı sağlayanlar, başta tebliğcisi Hz. Muhammed, sonra Sahâbe, Tâbiîn ve onların ardınca giden müfessirlerdir. Müfessirlerin en önemli katkıları ise, telif ettikleri tefsirler ve Kur'ân İlimlerine dair eserleridir.

Kur'ân'ın bazı ayetlerinde geçen kelime ve öbeklerinde mana açısından bir kapalılık; tevil ya da işkal gibi durumlar söz konusu olabilir. Ancak Kur'ân, başka ayetlerle bu durumlara açıklık getirmiş ve izah etmiştir. Bu yönüyle Kur'ân kendisini tefsir eder ya da Kur'ân'ın ilk müfessiri yine kendisidir, denilebilir. Ancak bu her zaman geçerli değildir. Zira bazı ayetler, doğrudan Hz. Peygamber'in sözü ya da fiiliyle açıklanmıştır. Çünkü Hz. Peygamber, “يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ / Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et.” ayetinden de anlaşılacağı üzere vahiyden aldığı malumatı muhataplara ulaştırmanın yanı sıra, ihtiyaç olduğunda beyan etmekle de görevlendirilmiştir. Nitekim bu durum “وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ / Sana da, insanlara gönderileni açıklayasın diye Kuran'ı indirdik.” ayetinde de belirtilmiştir. Zaten Hz. Peygamber, Kur'ân'ı tüm benliği ile özdeşleştirmiş, yaşantısıyla Kur'ân bir bütün halini almıştır. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber, ilk muhatapların anlamadığı ayet ya da kelimeleri beyan etmiş ve onlardan gelen bu minvaldeki soruları cevaplamıştır. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsir etmesi, Allah tarafından kendisine verilen ilim ve hikmet sayesinde mümkün olmuştur. Bu açıdan O'nun beyanatı, Kur'ân'ı tefsir ederken ihtiyaç duyulan ilimlerin bir kaynağını oluşturmuştur.

İslam'dan sonraki devirlerin ilk halkasını oluşturan ashap ise, inen ayetleri evvela ezberleyerek birbirlerine öğretmeye ve içermiş olduğu emir ve nehiyleri bir an önce tatbik etmeye koyulmuşlardır. Ayetlerde kendilerine kapalı gelen manaları Hz. Peygamber, açılığa kavuşturmuştur. Ancak O'nun vefatıyla bu imkan ortadan kalkmış; rey ve içtihat dönemi başlamıştır. Kur'ân'la baş başa kalan Ashap, bu noktada sırf akla başvurmamış; öncelikle Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri, Arapçaya dair sahip oldukları bilgi ve birikimi, büyük bir kültürel miras olan şiirleri kullanarak tefsir faaliyetinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla bu dönemde bir tefsir kitabı telif edilmemekle birlikte,

Kur'ân'ı anlama uğraşları, şifâhî/sözlü olarak devam etmiştir. Ancak çekirdeği oluşan ilimler, bu devirde biraz daha olgunlaşır hale gelmiştir.

İslam coğrafyasının genişlemesi; çeşitli din, dil, ırk ve kültürden gelen insanların Müslüman olmasına vesile olmuş; Kur'ân'ın anlaşılması bakımından birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Çünkü Kur'ân, yeterli bilgi ve kültürel birikime sahip olanlar tarafında oldukça iyi bir şekilde anlaşılırken buna sahip olmayanlar, Kur'ân'ı eksik ya da yanlış anlamışlardır. Ancak Kur'ân'ın karşılaştığı durumlar, sadece bununla da sınırlı kalmamış; İsrâiliyyât gibi bir olgunun tefsire katılmasına ve art niyetli kafirlerin, itibarsızlaştırma saldırılarına maruz kalmıştır. İşte bu sebepler, rivayete dayalı olan tefsir faaliyetlerinde dirayetin de ön plana çıkmasına ve Kur'ân İlimlerinin neredeyse kemale ermesine vesile olmuştur.

Bu noktada artık Kur'ân'ın tamamını tefsir eden kitaplarla birlikte, doğru anlama ve yorumlama amacına hizmet eden Ulûmu'l-Kur'ân'a dair müstakil eserler telif edilmeye başlamıştır. Öyle ki Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlayıp hayata geçirmek ve gündelik yaşantıda bir karşılık vermek için, bu ilimleri bilmek gerekmektedir. Bundan öte Kur'ân İlimlerinden sadece tefsir değil; diğer bütün Temel İslâm Bilimleri de istifade etmiş; inanç esasları, ibadet, muamelat ve ahlakın yanı sıra, dilbilimleri ve edebiyat gibi birçok alan, Kur'ân'ın doğru anlaşılması dolayısıyla bir gelişim sağlamıştır.

Kur'ân İlimleri, özel olarak müfessiri hataya düşmekten koruyan, Kur'ân'da karşılaşabileceği çok anlamlılık, kapalılık gibi durumlarda doğru yolu bulmasını sağlayan bir araç halini almıştır. İşte “*Kur'ân İlimleri Bağlamında Neml Sûresinin Tahlîli*” başlığını taşıyan bu çalışma, daha önce bir kısmı yapılmış olan sûre bazlı akademik araştırmalara bir yenisini eklemeyi ve böyle bir gayretin bütün sûreler için de sarf edilmesine katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Bir giriş ve iki bölümden oluşan bu çalışmada araştırmanın konusu, kapsamı, amacı, yöntemi ve kaynaklarından bahsedilerek giriş yapılmıştır.

Birinci bölümde ise, ilk olarak sûre hakkında genel bilgi verilmiştir. Bu bağlamda Neml Sûresinin, içerisinde geçen “Karinca Vadisi” ifadesinden dolayı bu adı aldığı; bazı kaynaklarda “Süleyman” ya da “Hüdühüd” Sûresi diye anıldığından bahsedilmiştir. Mekkî bir sûre olduğu; Hicaz sayımına göre 95, Basra ve Şam sayımından 94, Kûfe'de 93 ayet olduğu; 1109 kelime ve 4699 harften oluştuğu tespit edilmiştir.

Daha sonra genel kabule göre 93 olan ayetler, üç başlık ile taksim edilmiştir. *Kur'ân'ın Rehberliği* başlığı altında Kur'ân'ın, ahirete inanan, namazını kılıp zekatını veren Müminler için hidayeti gösteren ve birçok nimete mazhar olmayı müjdeleyen bir kitap olması; kaynağının, doğrudan Allah olup ilk olarak Hz. Peygamber'in ruhunda, sonra kalbinde karar bulması anlatılmıştır. *Peygamber Kıssaları* başlığı altında ise, Hz. Musa, Hz. Dâvud, Hz. Süleyman, Hz. Sâlih ve Hz.

Lût'un hayatlarından bazı kesitlere yer verilmiş; tevhid ve hak inancı öğütledikleri kavimleri hakkında bilgi verildikten sonra bu davete nasıl karşılık verdikleri anlatılmış; küfrün karanlığında boğulan Firavun karakteri ve iman nuruyla aydınlanan Belkıs karakteri açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. *Bazı Delil ve Alametlerle İnkara Karşı Uyarı* başlığı altında Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğini gösteren enfüsî ve âfâkî deliller ve imana davet eden işaretler sıralanmış ve istifadeye sunulmuştur.

İkinci bölümdeki her başlık altında bir Kur'ân ilmi, çeşitli tefsir kitaplarından ve bu alanda yazılmış olan müstakil eserlerden alınan bilgiler ve Türkçe kaynak, tez ve makalelerden elde edilen veriler ışığında ilk olarak tarif edilip detaylandırılmış ve daha sonra sûrede bulunan ayetler aktarılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır;

Kur'ân İlimlerinden ilki, Fevâtihu's-suver yani sûrelerin başlangıç şekilleri ile ilgilidir. Bu bağlamda öncesindeki Şuarâ ve sonrasındaki Kasas Sûrelerinin “طسم / Tâ-Sîn-Mîm” ile başlarken Neml Sûresinin, ikili hece harfî olan “طس / Tâ-Sîn” ifadesi ile başlayan tek sûre olduğu; bu üç sûrenin art arda bu şekilde inmesinden dolayı “طواسين / Tâ-Sîn'ler” adıyla bilindiği ve Hurûf-i Mukatta'a kapsamında değerlendirilebileceği tespit edilmiştir.

İkinci alt başlık olan Hurûf-i Mukatta'a ilmi kapsamında Neml Sûresinin, “طس / Tâ-Sîn” harfleri İbn Abbâs'a göre, Allah'ın isimlerinden biri olup üzerine yemin edilmiştir. Yine ondan diğer bir rivayete göre Allah'ın İsm-i A'zamı'dır. Katâde'ye göre Kur'ân'ın isimlerinden biridir. es-Sa'lebî'ye göre ise Tâ, “اللطيف” isminden, Sîn ise “السميع” isminden gelir.

Daha sonra Neml Sûresinin iniş sebebine dair bir rivayet bulunmadığı ve bunun çeşitli sebeplerine yer verilmiştir. Sûre Mekkî olup İslam'ın temelini oluşturan tevhid, nübüvvet ve ahiret konularına dikkat çekmektedir.

Neml Sûresindeki 27 kelime ve terkiplerde anlam kapalılığı bulunmuş ve Garîbu'l-Kur'ân İlmi kapsamında değerlendirilerek bu ifadelerin, taşıyabileceği anlamlar sıralanmıştır.

Vücûh ve Nezâir İlmi bağlamında bazı kelimelerin, kullanıldığı yere, siyak-sibakına göre farklı anlamlar taşıdığı ve dolayısıyla Neml Sûresindeki 19 kelimenin, Kur'ân'da kaç anlama geldiği ve ilgili ayette bu kelimelerden neyin kastedildiği anlatılmıştır.

Mecâzü'l-Kur'ân bahsiyle Kur'ân'da mecâzî ifadelere yer verildiği saptanmış ve Neml Sûresinde bulunan mecaz, istiare ve kinayeler tertip edilmiş ve toplam 21 ayet incelenmiştir.

Mübhemâtü'l-Kur'ân ilmi kapsamında toplam 10 ayette tespit edilen müphem ifadelerin taşıdıkları anlamlar, ihtilaflarıyla bir arada verilmiştir.

Hiz. Musa, Hiz. Dâvud, Hiz. Süleyman, Hiz. Sâlih ve Hiz. Lût kıssaları Birinci Bölümde detaylı olarak anlatıldığı için Kısasu'l-Kur'ân başlığı altında, özetlenerek temas edilmiştir.

Münâsebetü'l-Kur'ân konusunda ise, ilk olarak Neml Sûresinin, öncesindeki Şuarâ Sûresi için bir devam niteliğinde olduğu, orada anlatılan kıssalara dair farklı detaylara yer verildiği ve başka kıssalara temas edildiği tespit edilirken sonrasındaki Kasas Sûresi ile arasında nasıl bir bağ olduğu anlatılmıştır. Yine burada Neml Sûresinin kendi içinde bir giriş ve iki başlık altında incelenerek ayetler arasındaki münasebet zikredilmiştir.

Müşkilü'l-Kur'ân bağlamında, işkâlin var olduğu zannedilebilecek 6 ayeti, bazı tevillerle izah edilerek aslında var olmadığı ispatlanmıştır.

Toplamda 11 ayet, Tekrâru'l-Kur'ân kapsamında değerlendirilerek bu tekrarların ne anlama geldiği ve hangi maksatlarla Kur'ân'da yer aldığı anlatılmıştır.

Bu çalışmada Neml Sûresinin, Kur'ân İlimleri kapsamına giren bütün ilimler açısından incelenemediğini belirtmek gerekmektedir. Çünkü Kur'ân İlimlerinin sayısı bazılarına göre oldukça fazla; bazılarına göre ise sayılamayacak kadar çoktur. Bununla birlikte baştan sona tefsir edilen Kur'ân'ın, sûre sûre bu ilimler bağlamında incelenmesi gerektiği de bir gerçektir. Bu açıdan “*Kur'ân İlimleri Bağlamında Neml Sûresinin Tahlîli*” çalışmasının Tefsir Bilim Dalında yapılacak olan araştırmalara katkı sağlaması ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed el-Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid, *Cevâhiru'l-belâğa fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, tahk. Yusuf es-Sumaylî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut tsz.
- Akbaş, Y. Fatih, *Arapça Belâgat*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2021.
- Aktaş, Bayram, *Garîbu'l-Kur'ân İlmi ve Lugatu'l-Kur'ân'la İlişkisi*, Tefsir Araştırmaları Dergisi, 5/2021, s. 241.
- Albayrak, Halis, “*Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*”, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXXII, 1992, s. 162.
- el-Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, tahk. Ali Abdülbârî Atıyye, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1415/1994, c. I-XV.
- Atak, Yahya, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mecâz-ı Mürseller*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1997, s. 40-85.
- Aydemir, Abdullah, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018.
- Aydın, İsmail, *Hakikat ve Mecazın Terimleşme Süreci*, İslami İlimler Dergisi, c. VIII, 2013, s. 27.
- el-Bikâî, Ebu'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer, *Mesâ'idü'n-nazar li'l-işrâf 'alâ makâsıdî's-süver*, Mektebetü'l-meârif, Riyad 1987/1408.
- el-Belensî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, *Mübhemâtü'l-Kur'ân*, nşr. Hanîf b. Hasan el-Kâsimî, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1411/1991.
- el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, tahk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Dâr-u ihyâi't-turâsî'l-arabî, Beyrut 1418, c. I-V.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlî'si ve Tefsîri*, sad. Sadreddin Gümüş vd., Ravza Yayınları, İstanbul, c. I-VII.
- Birişik, Abdülhamit, “*Mecâzü'l-Kur'ân*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXVIII, s. 223-225.
- “*Mübhemâtü'l-Kur'ân*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXI, s. 436.
- Bulut, Ali, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- *Belâgat Meânî - Beyân - Bedî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020.

- “*Garîbü’l-Kur’ân*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, s. 379-80.
- el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrahmân b. Muhammed, *Esrâru’l-belâğa*, tal. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru’l-medenî, Kahire tsz.
- *Delâilü’l-i’câz*, tahk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru’l-medenî, Kahire 1413/1992.
- el-Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta’rîfât*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1403/1983.
- Çağrııcı, Mustafa, “*Sâlih*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 31-32.
- Çetin, Abdurrahman, “*Fevâtihu’s-suver*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XII, s. 503-504.
- Demir, Mehmet, *Kur’ân’ı Anlamada Garîbü’l-Kur’ân’ın Yeri ve Kurtubî’nin Garîbü’l-Kur’ân’a Yaklaşımı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40, 2018, s. 215-216.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2018.
- *Tefsir Usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.
- “*Esbâb-ı Nüzûl*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XI, s. 360.
- Duman, M. Zeki vd, “*Hurûf-i Mukatta’a*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XVIII, s. 401.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. M. Kâmil Karabellî – Şuayb el-Arna’ûd, nşr. Dâru’r-risâleti’l-Âlemiyye, 1340/2009, c. I-IV.
- Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebî’l-Kâsım es-Sülemî, *Mecâzü’l-Kur’ân*, tahk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Müessesetü’l-furkân, Londra 1419/1999.
- Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İ’câb fî beyâni’l-esbâb*, tahk. Abdülhakim Muhammed el-Enîs, Dâr-u İbni’l-Cevzî, Suudi Arabistan tsz.
- Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, Dâr-u İhyâ-i’t-turâsi’l-Arabî, Beyrut tsz, c. I-IX.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, sad. Hamdi Döndüren, Çelik Yayınevi, İstanbul 2018, c. I-X.
- el-Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed, *Fethu’r-Rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fî’l-Kur’ân*, tahk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Dâru’l-Kur’ânî’l-Kerîm, Beyrut 1403/1983.
- Erbaş, Ali, “*İfrit*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXI, s. 516-517.
- Gezer, Süleyman, “*Kur’ân’daki Belirsiz Anlatımlar (Mübhemât) – Sözlü Dil Bağlamında Bir Yaklaşım*”, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (2002), s. 264.
- Güç, Ahmet, “*Sâlih*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 31-32.
- Gümüş, Sadreddin, *Garîbü’l-Kur’ân Tefsirinin Doğuşu*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5-6, 1987-1988, s. 4-5.
- Harman, Ömer Faruk, “*Hüdhüd*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XVIII, s. 461-462.
- “*Âsaf b. Berahyâ*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. III, s. 455.

- “Lût”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXVII, s. 229-230.
- “Süleymân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVIII, s. 56-60.
- el-Hudayrî, Muhammed b. Abdülaziz, *es-Sirâc fî Beyân-i garibi’l-Kur’ân*, Mektebetü’l-Melik Fahd el-Vataniyye, Riyad 1429/2007.
- İbn Arabşâh, İsâmüddin İbrâhim b. Muhammed, *el-Etval Şerhu Telhisi Miftâhi’l-ulûm*, tahk. Abdülhamid el-Hindâvî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmî, Beyrut tsz.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnusiyye, Tunus 1984, c. I-XXX.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *Kasasü’l-enbiyâ*, tahk. Mustafa Abdülvâhid, Matba’at-ü dâri’t-te’lif, Kâhire 1388/1968.
- *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, tahk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâr-u Tîbe, 1420/1999, c. I-VIII.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Te’vîlü müşkili’l-Kur’ân*, tahk. İbrâhîm Şemsüddîn, Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye 1435/2014.
- *Garîbü’l-Kur’ân*, tahk. Ahmed Sakr, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1398/1976.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü’l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 1414/1993.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*, tahk. Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru’l-kitâbi’l-Arabiyye, Beyrut 1422, c. I-IV.
- *Fünûnü’l-efnân fî ‘uyûn-i ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-beşâir, Beyrut 1408/1987.
- *Nüzhetü’l-a’yûni’n-nevâzır fî ilmi’l-vücûh ve’n-nezâ’ir*, tahk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râzi, Müessesetü’r-risâle, Beyrut 1404/1983.
- *Tezkiratü’l-erîb fî tefsîri’l-garîb*, tahk. Târik Fethî es-Seyyid, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1425/2004.
- İbnü’l-Hâim, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd el-Karâfî el-Mısırî, *et-Tibyan fî tefsîri’l-garîbi’l-Kur’ân*, tahk. Dâhî Abdülbaki Muhammed, Dâru’l-garbi’l-İslâmî, Beyrut 1423.
- el-İsfahânî, Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, *el-Müfredât*, tahk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru’l-kalem, Beyrut 1412/1991.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara 2020, c. I-V.
- Kattân, Mennâ’ el-Halîl, *Mebahis fî ulûmi’l-Kur’ân*, Mektebetü’l-meârif, 1421/2000.
- Kırca, Celal, “Semûd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 500.

- el-Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr, *el-Burhân fî tevcihi müteşâbihi'l-Kur'ân (Esrârü't-tekrâr fî'l-Kur'ân)*, tahk. Abdülkadir Ahmed Atâ, Dâru'l-fadîle, Kahire 1978.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, tahk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim İtfeyyîş, Dâr'ül-Kütüb'il-Mısriyye, Kahire 1984/1964, c. I-XX.
- Mamiş, M. Emin, *Kur'ân Tekrarlarına İstatiki Bir Yaklaşım*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007, s. 126.
- el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, tahk. İbn Abdilmaksûd b. Abdurrahim, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut tsz., c. IV, s.198, c. I-VI.
- el-Merâğî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır 1365/1946.
- Mertoğlu, M. Suat, “*Vücûh ve Nezâir*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XLIII, s. 141.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., İnsan Yayınları, İstanbul tsz.
- Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuh*, Dâru'l-irşâd, Suriye 1415/1994.
- Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Azîm*, tahk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Merkezü Cum'ati'l-mâcid, Dubai 2006.
- Müftüoğlu, Ömer, “*Kur'ân'da Lût Kavmi*”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, s. 5-6.
- Pişgin, Yasin, *Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26 (2017), s. 121.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-gayb*, Dâr-u İhyâ-i't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420/1999.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *[Kur'an Işığında] Peygamberlik ve Peygamberler*, terc. Suat Cebeci vd., Ensar Neşriyat, İstanbul 2022.
- *Safvetü't-tefâsîr*, terc. Sadreddin Gümüş vd., Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, c. I-VII.
- Sâfî, Mahmûd, *el-Cedvel fî İ'râbi'l-Kur'ân ve sarfihî ve beyânih*, Müessesetü'l-İmân, Beyrut 1416/1995.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî, *el-Kesf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru't-tefsîr, Cidde 1436/2015, c. I-XXX.
- Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid*, İpek Yayınları, İstanbul 2012.
- es-Sekafî, Ahmed b. İbrâhîm b. ez-Zübeyr, *el-Burhân fî tenâsübi suveri'l-Kur'ân*, tahk. Muhammed Şa'bânî, Vakıflar ve İslâmî İşler Bakanlığı, Fas 1990/1410.

- es-Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî, *Garîbü'l-Kur'ân*, tahk. Muhammed Edîb Abdülvâhid el-Cumrân, Dâr-u Kuteybe, Suriye 1416/1995.
- Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 2014.
- Sülün, Murat, *Mahiyeti, Sebep ve Çözümleri Çerçevesinde Müşkilü'l-Kur'ân*, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III, Tartışmalı ilmi Toplantı, İstanbul 2002, s.330-31.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tahk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 1440/2019.
- *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver*, tahk. Abdülkâdir Ahmed Atâ vd., Dâru'l-fadîle, Kahire 1422/2002.
- *Müfhimâtü'l-akrân fî mübhemâti'l-Kur'ân*, tahk. Mustafa Deeb el-Bagha, Müesseset-ü Ulûmi'l-Kur'ân, 1982/1403.
- Şerîf er-Radî, *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*, tahk. Ali Mahmud Mukallid, Dâr-u mektebeti'l-hayât, Beyrut tsz.
- Şengül, İdris, “*Kıssa*”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XXV, s. 498.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1414/1993, c. I-VI.
- Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Kocevî, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde alâ tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî*, Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, Beyrut 2013, c. I-VIII.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, tahk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâr-u Hicr, 1422/2001, c. I-XXIV.
- *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Meârif, Mısır 1980, c. I-XI.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, Mektebetü'l-Büşrâ, Karaçi 1439/2018, c. I-II.
- et-Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî, *Keşşâf-ü istilâhâtî'l-funûn ve'l-ulûm*, tahk. Ali Duhrûc, Mehtebet-ü Lübnan Nâşirûn, Beyrut 1996, c. I-II.
- el-Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Matbaat-ü İsâ el-Bâbî el-Halebi vd., Mısır tsz.
- el-Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Esbâbu'n-nüzûl*, İsam b. Abdülmuhsin el-Humeydân, Dâru'l-islâh, 1412/1992.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekerîyyâ b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *et-Tesârîf li'tefsîri'l-Kur'ân mimme'stebehet esmâ'ühû ve taşarrâfet me'ânih*, tahk. Hind Şelebî, eş-Şeriketü't-Tûnisiyye, 1979.

..... *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, tahk. Hind Şelebî, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut 1425/2004, c. I-II.

Yerinde, Adem, “*Müşkilü'l-Kur'ân*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXII, s. 164.

Yılmaz, Mehmet Faik, “*Münâsebetü'l-âyât ve's-süver*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXI, s. 568.

Yiğit, İsmail, “*Sebe*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 241.

Yücetürk, Orhan Safi, “*Belkıs*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. V, s. 420-421.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbühû*, tahk. Abdülcelîl Abduh eş-Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1408/1988, c. I-V.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Esâsü'l-belâğa*, tahk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kutubî'l-İlmî, Beyrut 1419/1998.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tahk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1427/2006.

ez-Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-münîr*, Dâru'l-Fikr, Suriye 1411/1991, c. I-XXXII.

ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaat-ü İsâ el-Bâbî el-Halebi.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Ömer GÖKTUR
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	BUCAK ANADOLU İMAM-HATİP LİSESİ
Lisans Diploması	MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Yabancı Dil	ARAPÇA
BİLİMSEL FAALİYETLER	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	